KWARTALNIK PSYCHOLOGICZNY

REDAKTOR
STEFAN BŁACHOWSKI

TOM I/2

1 9 P O Z N A Ń 3 0

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PSYCHOLOGICZNE

GEORGE H. GREEN AND SYDNEY HERBERT — ABERYSTWYTH (WALES)

RACIAL PREJUDICE IN CHILDREN OF SCHOOL AGE

A Preliminary Report of an Investigation carried out with children of school age attending the Public Schools of Wales

The investigation discussed in the following pages was undertaken at the request of the Educational Advisory Board of the Welsh Branch of the League of Nations Union. The suggestion had been mooted that children were subjected to various influences which created or emphasised racial prejudice, and that steps should be taken to counter these influences. Before taking action, however, the members of the Board felt that an investigation should be undertaken to discover whether racial prejudice really existed in Welsh school children; and, if so, to learn something of its character and extent, and of the sources from which it was fed. Consequently, two years ago the writers were asked to plan and undertake such an investigation.

The majority of statements made about the racial preferences and antipathies of school children are based upon the opinions of teachers. The investigators felt that in this particular field the opinions of teachers could be of little objective value, inasmuch as (unlike achievement in arithmetic and the other subjects of the ordinary school curriculum) the racial prejudices of children are not investigated systematically by teachers; such expressions of preference or dislike for other peoples as come to the teacher's notice being unusual and exceptional, and affording no proper basis for correct judgment. Hence it was decided that the investigation must be carried out in schools of different types with pupils of varying ages, under conditions approximately uniform.

It was not easy to plan such a test. In the first instance, the need of discovering whether racial prejudice varied at different ages — increasing or diminishing or merely changing in character — made it necessary that the same tests should be applied to children of seven as to children of seventeen, and this consideration considerably limited the scope of the enquiry. Only »racial groups« known to young children could be referred to in the tests to be used.

Anthropologists know of no generally applicable criterion of race. Throughout the enquiry the groups mentioned to children have merely been groups of peoples regarded by the children as clearly distinguishable from each other. Negroes and Chinese, for example, are such, and would generally be regarded as racially distinct. But French and Germans are, from the child's point of view (as well as from that of most adults) equally distinct, at least in theory. Nothing said in the sequel, therefore, is to be taken as implying adherence to one or other view of the constitution of racial groups or the nature of racial differences.

A preliminary enquiry in a typical rural school showed us that the children were prepared to speak of Chinese, Negroes, Americans, British, French, Germans, Spaniards, Italians, and Russians, and to express opinions with conviction about these peoples. It was decided, therefore, to restrict the enquiry to questions regarding these groups alone.

The investigators had next to decide what criteria of racial prejudice they would adopt in framing their tests. Two stood out very prominently:

1. Readiness to prefer one group of people to another. That is, willingness to make such a statement as: I like Greeks better than Turks.
2. Readiness to ascribe virtues or vices to whole peoples, as distinguished from individual members of the group. That is, willingness to make or accept such statements as: The Japanese are industrious, the Germans are clever, the British are reliable.

The test papers finally drawn up, though referred to for convenience as »questionnaires«, are really very different in character from the type of questionnaire which has come under the general disapproval of psychologists.

Questionnaire Nr. 1 consisted of a number of questions of the general type: »Which do you like better, Negroes or Chinese?« The child was instructed to write the name of the preferred group in a space provided.

When the choice had been made, he was asked to state »Why?« Later, after his paper had been completed and handed in, he was asked privately by the teacher, »How do you know this?« (i. e. the reason he had given.) The object of this part of the questionnaire was to discover the source from which the child had taken the excuse he offered for his statement of preference. Without a great deal of further evidence, we should not believe that the racial prejudice had been created by the information the child gives. We should believe, however, that he regards his prejudice as justified by his statement.

The teacher was asked to indicate by a bold letter the source of the information contained in the statement, as revealed to him by the child's answer to the question, »How do you know this«. The letters used were S, N, B, H, E, R, and C (indicating respectively School, Newspapers, Books, Home, Experience, Religious Organisations and the Cinematograph theatre). Sources outside these were specially noted.

Questionnaire Nr. 2 presented the child with a short list of »racial groups«, and consisted of a number of questions of the general type: »Which of these people are BRAVE?« When the child had made his selection, he was required to answer the question »Why?« and later to reply privately to the teacher's question »How do you know?« in reference to his statement. The same method of tabulating sources was followed.

It was not found possible to send the questionnaires to all the schools of Wales. They were, however, sent to schools in industrial towns, in seaports, and in remote country districts. All the following types of school were included:

Elementary Schools: — Boys', Girls' and Mixed Schools.
Central Schools: — Boys' and Girls' Schools.
Secondary Schools: — Boys', Girls' and Mixed Schools.

Some comment about the opportunities of contact of the children with foreigners seems called for. In the large seaports the children see a great deal of Negroes and Chinese. In the industrial towns there are numbers of Italians, largely engaged in the restaurant business, and of Chinese, who conduct laundry establishments. In the autumn numbers of Breton sailors peddle onions through the towns and some of the larger and more accessible villages. Outside the towns of the southern coastal area of Wales, the bulk of children investigated have had no personal contact whatever with foreigners; except, perhaps, the sight of an occasional Breton selling onions from door to door.

Another point worth noting, before passing to a discussion of results, is the great difference in opportunity of visiting the cinematograph. In the Welsh villages many children are still to be met who have never yet seen a film. In the industrial towns, on the other hand, the majority of children attending the public elementary schools visit the cinema theatre frequently—often two, three or more times per week. The general rule appears to be a weekly visit.

These differences of opportunity must be borne in mind when considering the results.

RESULTS OF THE ENQUIRY

1. The investigators are of opinion that the enquiry definitely established the practically universal existence of racial prejudice in children of school age in Wales.

In a few instances (considerably less than 1 %) children declined to make a preference, remarking that it was im-

possible to make a general statement about a whole people. It is important to notice, however, that these objectors were not consistent, since they made some general statements about peoples, though they declined to make others. Further, in no case did the whole of the pupils in a single class decline to make statements. All that can be said is that a few children, scattered over a number of ages and a variety of schools, declined on occasion to make a statement, and justified their refusal by a paraphrase of the dictum »You cannot indict a nation«. However, all these objectors gave evidence, by making some general statements, that they were not free from racial prejudice.

But the enquiry definitely established the fact that children of school age in Wales readily state a preference for one people over another, and willingly ascribe virtues and vices to whole groups, as distinguished from individual members of those groups.

2. It does not appear that racial prejudice diminishes with increasing age through the school years of life (i. e., from eight to seventeen years). What is altered is the source of the justification. For example, young children justify their prejudice with statements heard at home, from parents, much more than older children. Ascription of statements to newspaper sources is rare in young children, but common in older ones.

3. The replies to questionnaire 1 show that the preferences of the children are not accidental. That is to say, racial prejudice is shown, not merely by the willingness to express a preference, but by the numerical preponderance of certain preferences. If the choice were merely accidental, Negroes would be preferred to Chinese approximately as often as Chinese were preferred to Negroes. The figures showed extraordinary constancy — extraordinary in view of the variety of location, already commented on, of the schools in which the enquiry was conducted. A striking exception to this constancy will be noted later. But, in general:

Negroes were preferred to Chinese in the proportion of approximately 3 to 1
British were preferred to Americans in the proportion of about 19 to 1
The French were preferred to Negroes in the proportion of about 4 to 1
The French were preferred to Germans, but the figures were very variable
The figures dealing with the choice of Germans and Chinese were very variable.

This last item calls for special comment. Some of the questionnaires were sent out just at a time when British troops has been despatched to protect British residents and property during the Shanghai riots. Children had evidently gathered the impression from newspaper placards and pictures that Britain was at war with China — which was not the case. In replies to questionnaires sent out earlier, the Chinese had generally been preferred to Germans, the result of lingering illfeeling against an enemy. But the belief that we were at war with China resulted in a preference for Germans over Chinese in the questionnaires sent out during this period.

The only other opportunity given the investigators of studying fluctuation of racial feeling under the influence of current propaganda was the recent showing of »The Big Parade« and »What Price Glory?« in some of the large towns. The scenes of the former film, in particular, were frequently referred to as justifying feeling against the Germans.

These fluctuations, combined with the constant figures obtained, gave the investigators the impression of a constant profile of racial prejudice of definite character, which readily changed its form temporarily under exceptional circumstances.

4. In every group of children investigated we have a large number of statements ascribed to a variety of sources. Comparison of the frequency of ascriptions in connection with Questionnaire 1 and in connection with Questionnaire 2 shows a strikingly close agreement. A single table will make this clear.

Seaport Primary Schools - Girls—Age group: 9;0 years

Alleged source	Incidence of Ascriptions, expressed as percentage of totals		Both
	Questionnaire 1	Questionnaire 2	
School	13.5	3.2	7.1
Newspaper	6.7	5.0	5.6
Books	24.5	32.6	29.6
Home	35.1	22.4	27.2
Experience	19.2	24.1	22.3
Religious Inst. . . .	—	0.3	0.2
Cinema	1.0	12.4	8.0

and in the same school, with girls of Age group 12;0 years:

Alleged source	Questionnaire 1	Questionnaire 2	Both
School	13.9	6.8	9.6
Newspaper	11.3	13.8	12.8
Books	24.4	35.2	31.1
Home	15.8	10.9	12.8
Experience	27.4	26.9	27.1
Religious Inst. . . .	0.8	0.8	0.7
Cinema	6.4	5.3	5.9

The numbers of statements upon which these percentages are based are as follows:

	Q 1	Q 2	Both
Age group 9;0	208	340	548
Age group 12;0	266	413	679

This agreement may or may not suggest more than the reliability of the figures. That is to say, we may take it that the children are sincere (or at least consistent) in believing that the ground of their preference is a statement heard at

home or, read in a book or in the newspaper, a direct contact with a foreigner, or an episode presented pictorially on the screen. But may we infer more than this?

The fact that the prejudice remains, though the tendency is to justify it from the newspaper rather than from the statements made by the parents, is very suggestive. One is strongly tempted to believe that the prejudice itself is of a permanent character, and that is justified from those sources which are regarded as credible. As the influence of the home wanes prejudices once justified from thence are not on that account abandoned, but are justified from another source now regarded as more authoritative than the home. This point, however, even if it be suggested by the enquiry, cannot be regarded as established by it.

5. What stands out very prominently as a result of the investigation of the frequency of ascription of the alleged ground of sources of prejudices, is the extent to which books are referred to. A rough, but not misleading estimate of the relative frequencies, is given in the following table:

Books	50% of total
Newspapers, Books, School, Home, Cinema	10% each of total
Religious Institutions	Negligible

These figures must be taken with the reservations already indicated. Book ascriptions, however, lead with a single exception. In a class of very young children the frequency fell to 30%, whilst with older children it rose to rather above 60%. That is to say, there is a tendency indicated amongst children to attach greater prestige to what is read than to what is heard and seen.

The one exception referred to above occurred in a school in which the head mistress takes pains to interest her older girls in the League of Nations, and discusses with them the work of the league and current problems of foreign politics. The result is that she has succeeded in establishing a pre-

stige which exceeds that of books. The girls, however, express preferences with the same readiness as other groups of school children, but make statements in support of them which they ascribe to the school with greater frequency than they ascribe them to books.

* * *

The investigators prefer, at this stage of the enquiry, not to set out more conclusions, or to give greater definiteness to those which they have set out above. They would point out that their enquiry has been restricted to children of school age attending the public schools of Wales, and they claim no validity for their findings outside this restricted field. They have allowed their questionnaire to be reprinted here, in the hope that investigators in other countries may use it and produce a body of comparable findings which will throw further light on their own.

QUESTIONNAIRE 1.

(Write name in Full—Christian name and surname — in BLOCK LETTERS.)

Name ....

Age .... yrs .... months ....

School ....

Boys or Girls ....

Town ....

1. Which do you like better—
   CHINAMEN OR NEGROES? [ ]

   (Write the name of the one you like better in the oblong at the side. Say in the space under this why you like one better than the other),

2. Which do you like better—
   AMERICANS OR BRITISH? [ ]

   (BRITISH means English, Welsh, Scotch, and Irish.)

   Why?

3. Which do you like better—
   GERMANS OR FRENCHMEN? [ ]

   Why?

4. Which do you like better—
   CHINAMEN OR GERMANS? [ ]

   Why?

5. Which do you like better—
   FRENCHMEN OR NEGROES? [ ]

   Why?

REQUEST TO TEACHER QUESTIONNAIRE NO. 1.

PLEASE READ BEFORE DISTRIBUTING PAPERS.

Unless the same conditions are observed in all the schools in which this enquiry is being conducted, the results obtained will be misleading. Will you, therefore, assist by strictly following the procedure indicated.

Please distribute papers face downwards, and see that they are not turned over till you give the order.

Give such instructions as you think necessary for the correct filling of the space in the top right hand corner. Then have pens put down whilst the pupils read through the paper carefully.

At the end of two or three minutes give the order to fill in the paper.

Collect papers as completed. See that each oblong has been filled in, and a reason stated in the space below. Do not give instructions, but point out that the question has not been completed.

After papers have been completed, call pupils, one by one, to the desk. Confront each pupil with his own paper. Point to his first answer, and ask— How do you know?

(For example—A pupil has said that he likes Japanese better than Turks and has given as his reason— »Because Japanese are very kind to children«. How does he know this?)

Please mark his answers boldly with the following capital letters, in blue crayon if possible—

- E (for experience)—if he alleges that his knowledge is the result of personal contact.
- B (for books)—if gained through reading books.
- N (for newspapers)—if gained through reading newspapers.
- C (for cinema) if gained by seeing films.
- H (for home)—if told by parents.
- R (for religion)—if told by clergy, learned at Church or Sunday School.
- S (for school)—if told by teachers or learned in school.

It may be necessary to mark an answer with more than one letter. If none of the letters seem to meet the case, please write a comment in full. Additional xplanatory remarks by the teacher will be welcome.

It is essential that children shall not be able to discuss with each other, before the enquiry has ended, the teacher's questions and their own answers.

QUESTIONNAIRE 2.

(Write name in Full—Christian name and surname—in BLOCK LETTERS.)

Name ....
Age .... yrs., ... months.
School ....
Town ....

RUSSIANS.	ITALIANS.	FRENCHMEN.	GERMANS.
SPANIARDS.	BRITISH.	NEGROES.	CHINAMEN.

(BRITISH means English, Welsh, Scotch and Irish).

Read through carefully the names of the different peoples written above, and then write down answers to these questions:—

(1) Which of these people are CRUEL? ....
What makes you think so?

(2) Which are KIND? ....
What makes you think so?

(3) Which are BRAVE? ....
What makes you think so?

(4) Which are COWARDLY? ....
What makes you think so?

(5) Which are CLEVER? ....
What makes you think so?

(6) Which are HONEST? ....
What makes you think so?

(7) Which are FOOLISH? ....
What makes you think so?

(8) Which are most LIKE US? ....

(9) Which are most DIFFERENT FROM US? ....

REQUEST TO TEACHER QUESTIONNAIRE NO. 2.

PLEASE READ BEFORE DISTRIBUTING PAPERS.

Unless the same conditions are observed in all the schools in which this enquiry is being conducted, the results obtained will be misleading. Will you, therefore, assist by strictly following the procedure indicated.

Please distribute papers face downwards, and see that they are not turned over till you give the order.

Give such instructions as you think necessary for the correct filling of the space in the top right hand corner. Then have pens put down whilst the pupils read through the paper carefully.

At the end of two or three minutes give the order to fill in the paper. If pupils ask if they are to put one or more than one group of people in the first part of each answer, they may be told to put as many as they wish. No further assistance should be given.

After papers have been collected, call pupils, one by one, to the desk, Confront each pupil with his own paper. Point to his first answer, and ask — How do you know?

(For example — a pupil may have alleged that Russians are cruel, and have stated that he thinks so »Because they beat people to death«. The teacher asks how the child has come to know this).

Please mark his answers boldly with the following letters (in blue crayon if possible).

E (for experience) — if he alleges that his knowledge has been gained by personal contact.

B (for books) — if gained through reading books.

N (for newspaper) — if gained through reading newspapers.

C (for cinema) — if gained by seeing films.

H (for home) — if told by parents.

R (for religion) — if told by clergy, or learned at Church, Chapel or Sunday School.

S (for school) — if told by teachers or learned in school.

It may be necessary to mark and answer with more than one letter. If none of the letters seem to meet the case, please write a comment in full. Additional explanatory remarks by the teacher will be welcomed.

It is essential that children shall not be able to discuss with each other, before the enquiry has ended, the teacher's questions and their own answers.

STEFAN SZUMAN — KRAKÓW

ANALIZA FORMALNA I PSYCHOLOGICZNA WIDZEŃ MESKALINOWYCH

I. WSTĘP — ZADANIE I METODA PRACY

Ponieważ, o ile sądzić mogę, bardzo mało osób dotąd jest poinformowanych o działaniu meskaliny wzgl. peyotlu na psychikę, więc na wstępie podaję poniżej kilka najogólniejszych wiadomości z tej dziedziny. Ograniczam się do rzeczy najważniejszych, odsyłając pozatem czytelnika do książek Rouhier'a[1]) i Beringera[2]).

P e y o t l jest rośliną, kaktusem, rosnącym w górach meksykańskich. Indjanie tamtejsi znają tę roślinę i skutki zażycia jej od bardzo dawna. Spożywanie peyotlu jest ceremonją religijną. Mężczyźni poszczególnych szczepów udają się w tym celu pielgrzymką w góry, w których rośnie peyotl, a po długich postach i specjalnych obrządkach spożywają go w surowym stanie. Po zażyciu występują u nich dziwne fantastyczne wizje. Są przekonani, że wizje te zostały wywołane działaniem nadprzyrodzonem, i wchodzą w nich w bezpośredni kontakt z zaświatem, bogami i t. d.

W Europie na szczególne działanie peyotlu wskazał pierwszy uczony berliński Lewin, który zanalizował i zbadał roślinę pod

[1]) A. Rouhier. La plante, qui fait les yeux émerveiller. Le peyotle. Paris. G. Doin et Co. 1927.

[2]) K. Beringer. Der Meskalinrausch. Berlin. Springer. 1927.

względem chemicznym i farmakologicznym. Badania jego wykazały, że charakterystyczne symptomy zatrucia wywołują pewne alkaloidy, zawarte w tej roślinie, wśród których najważniejszym jest m e s k a l i n a. Od niedawna udało się wytwarzać meskalinę również syntetycznie. Psychologicznem działaniem peyotlu i meskaliny zajmował się z kolei szereg uczonych, jak szczególnie Havelock Ellis, Bresler i Knauer, Guttmann, W. Jaensch, Stein i Mayer Gross. W roku 1927 ukazały się dwie dotąd najobszerniejsze i zasadnicze prace w tej dziedzinie Rouhiera i Beringera. Szczególnie praca Beringera zawiera ciekawy materjał psychologiczny, bo podano w niej opis doświadczenia u 32 osób. Jednak, zdaniem mojem, zdobyto dotąd dopiero początki wiedzy o działaniu meskaliny na psychikę. Badania przeprowadzali dotychczas prawie wyłącznie psychjatrzy a nie psycholodzy. Tymczasem psychologja procesów wyobrażeniowych szczególnie dużo mogłaby skorzystać z tych badań.

Beringer ogranicza się ostatecznie do podania licznych protokółów i do nakreślenia ogólnego obrazu różnorodnych zjawisk psychicznych po zastrzyku meskaliny. Ostrożnie wstrzymuje się nietylko od wszelkich interpretacyj zjawisk, lecz nawet od jakichkolwiek teoretycznych rozważań na ten temat. Podkreśla tylko wielkie podobieństwo obrazu zatrucia meskalinowego z niektóremi chorobami psychicznemi, szczególnie z schizofrenją. Celem pracy Beringera jest poznanie zmian patologicznych całej osobowości pod działaniem meskaliny. Badania przeprowadzali na sobie pod jego kierunkiem szczególnie lekarze, chcący poznać introspekcyjnie i sami przeżyć zmiany duchowe, występujące pod działaniem meskaliny, tak podobne do zmian i przeżyć schizofreników.

Cel niniejszej pracy jest zupełnie inny. Ograniczamy się do analizy zjawisk wizualnych, szczególnie wyobrażeniowych, wywołanych działaniem meskaliny. Różne zmiany psychiczne innego rodzaju, jakie zauważyliśmy po zastrzyku meskaliny u siebie, wzgl. u osób, które badaliśmy, pomijamy umyślnie, koncentrując naszą obserwację na wytworach wyobraźni. W pracy ni-

niejszej publikujemy szereg reprodukcyj rysunków czy też obrazów, w których kilku badanych przezemnie malarzy i ja sam staraliśmy się oddać jak najwierniej to, co widzieliśmy podczas zatrucia meskalinowego. Jest to, o ile mi wiadomo, pierwsza tego rodzaju próba zdobycia materjału do badań nad widzeniami meskalinowemi (peyotlowemi). Inni badacze poprzestawali na podawaniu spisanych protokółów tego, co widziano pod działaniem meskaliny. Tymczasem opis zjawisk wizualnych jest niesłychanie trudny i, jak sądzę, prawie niemożliwy. Łatwo opisać treść, powiedzieć, co się widziało w wyobraźni, np. smoka, drzewa, las, klejnoty, morze, łódki, lecz trudno opisać sposób, w jaki się to widziało. Mojem zdaniem, analiza widziadeł meskalinowych, zresztą wogóle widziadeł wyobraźni, powinna się przedewszystkiem zająć tem, jak się widzi. A to — jak — nie da się opisać słowami, można to oddać tylko rysunkiem.

Niemniej zdaję sobie najzupełniej sprawę z tego, że metoda utrwalania obrazów wyobraźni zapomocą rysunków również nie jest bez zarzutu. Przedewszystkiem rysować umie tylko niewiele osób. W tym celu jednak właśnie zająłem się szczególnie badaniem artystów malarzy pod działaniem meskaliny i peyotlu. Jednak każdy malarz ma swój własny styl, swój odrębny sposób rysunkowego odtwarzania obrazów rzeczywistości czy wyobraźni. Rysunek czy obraz danego malarza nie jest nigdy wierną kopją obrazu widzianego w naturze, lecz przetworzeniem, którego styl jest zależny od tego, jak subjektywnie artysta widzi, obserwuje i przeżywa, jakiemi sposobami i manierami graficznemi umie i zwykł oddawać to, co widzi. Jeszcze silniej różnice między poszczególnemi malarzami będą się zaznaczały, jeżeli chodzi o reprodukcję obrazów i widziadeł wyobraźni i fantazji. Należy bowiem przyjąć, że fantazja poszczególnego artysty jest w pewnej mierze przesiąknięta stylem jego twórczości, t. zn. że rysuje on nietylko tak, jak sobie wyobraża, ale że również z czasem przywykł tak widzieć w wyobraźni, jak się przyzwyczaił malować i rysować, w tej samej stylizacji, w tym samym charakterze formalnym. Dalej

można mieć poważne wątpliwości co do możliwości wiernego rysunkowego reprodukowania widziadeł meskalinowych. Zjawy wyobraźni, pojawiające się po zażyciu meskaliny, przechodzą przed oczyma ciągłą transformację, ciągle zmieniają się, »w oczach« falują, poruszają się, a nieraz pędzą w obrębie pola widzenia z zawrotną szybkością. Nie należy się spodziewać, że można wykonać bardzo dokładne reprodukcje tego, co się widziało, tak dokładne, objektywne i szczegółowo wierne, jak fotografja.

Rysunki, które podajemy i studjujemy, nie mają charakteru takich fotografij. Niemniej jednak, są one stosunkowo objektywnemi, a w każdym razie typowemi, charakterystycznemi reprodukcjami zjawisk wizualnych, występujących po zażyciu meskaliny. Jeżeli dobremu, zdolnemu malarzowi pokażę na krótką chwilę jakiś nieznany mu obraz z prośbą, żeby mi go potem, gdy go zabiorę, narysował, to nie wykona on dokładnej kopji, ale niewątpliwie potrafi ogólny rozkład, charakter linij, zasadniczy styl rysunku spamiętać i rysunkowo odtworzyć. Jeżeli pozatem będzie obserwował nie jeden obraz, lecz tak, jak to ma miejsce pod działaniem meskaliny, setki i tysiące obrazów o podobnej strukturze i podobnym charakterze, to da mu to dostateczną sposobność, aby zauważyć i uprzytomnić sobie nawet szczegóły i zbadać swoisty charakter budowy i stylu tych wizyj obrazowych; będzie też umiał poszczególny obraz fantazji szybko zanalizować i naogół wiernie graficznie zreprodukować. Jest jeszcze dalsza trudność. Wizje pod działaniem meskaliny płyną tak obficie, że w czasie trwania wizyj na wykonanie szczegółowych obrazów niema czasu. Jednak wizje meskalinowe trwają dostatecznie długo i świadomość jest tak dalece jasna, że można doskonale to, co się widzi obserwować, analizować, spamiętać i odrazu naszkicować. Naogół meskalina pozostawia nienaruszoną świadomość, nie uniemożliwia krytycznej, bystrej, wnikliwej samoobserwacji.

Trzeba też, niestety, stwierdzić, że chociaż malarze nadają się do tych badań wskutek tego, że umieją rysować to, co widzą w wyobraźni, a przedewszystkiem umieją obserwować i analizować obraz, zjawiający się w wyobraźni pod względem

jego budowy, struktury i charakteru formalnego, to z drugiej strony brak im przygotowania psychologicznego do obserwacji introspekcyjnej wogóle i do zrozumienia i należytego zajęcia się psychologiczną stroną tych fenomenów, co również utrudnia badania. W badaniach moich skorzystałem ze szczęśliwej okoliczności, że, będąc psychologiem, umiem nieźle rysować i potrafię z pamięci dosyć wiernie oddać rysunkowo to, co zaobserwowałem. To umożliwia i ułatwia mi analizę zjawisk meskalinowych zarówno ze strony psychologicznej, jak formalno-malarskiej. To też w pracy niniejszej opieram się przedewszystkiem na eksperymentach, wykonanych na własnej osobie, na własnych protokółach i własnych rysunkach. Jednak współpraca z szeregiem artystów malarzy i innych osób, którym na tem miejscu składam podziękowanie za ich pomoc, umożliwiła mi porównanie mych własnych obserwacyj i sądów, dotyczących meskalinowych tworów fantazji, z ich doświadczeniami. To zapewniło mi wytworzenie sobie bardziej bezstronnego sądu o charakterze tych fenomenów. Badani przezemnie malarze stwierdzają między innemi zgodnie, że niektóre z obrazów widzianych w czasie zatrucia meskalinowego można zapamiętać, że naogół pamięta się dziwnie dobrze i uporczywie to, co się widziało i że jeszcze po upływie kilkunastu dni możnaby narysować niejeden z widzianych obrazów.

Podane poniżej opisy tego, co widziałem po zażyciu peyotlu i zastrzykach meskaliny, są spisane przezemnie według protokółów, jakie dyktowałem w czasie wizyj meskalinowych. Ponieważ w czasie trwania tych zjawisk poszczególne obrazy zmieniają się bardzo szybko (co widać z pomiarów czasowych podanych w protokółach), przeto niepodobna podyktować odrazu do protokółu opis szczegółowy i zupełny.

Poprzestawałem więc na dyktowaniu krótkich notatek i na wykonywaniu szybkich szkiców ołówkowych. W dniach zaś następujących po doświadczeniu spisywałem dokładnie według protokółu to, co widziałem, i wykończałem rysunki. Obrazy widziane pamięta się bardzo długo, i mam przekonanie, że opisy moje są wierne, tak jak i rysunki charakterystyczne.

Chociaż w czasie trwania zatrucia meskalinowego można się doskonale obserwować, to jednak trzeba to umieć, trzeba też jasno zdawać sobie sprawę, jak i co chce się obserwować. Chodzi tu o obserwację typowo malarskiej natury, o obserwację struktury, budowy, kolorytu, rysunku, oświetlenia tego, co się widzi. Pozatem jeszcze ważnem jest szczególnie zwracanie uwagi na genezę każdego obrazu, na powstawanie z obrazu poprzedniego, na stopniowe przeobrażanie się widzianych ornamentów na inne. Własne doświadczenie nauczyło mnie, że jest to rzeczą bardzo trudną i zdaję sobie sprawę z tego, że moje opisy są również fragmentaryczne i nieraz niedokładne. Tylko od czasu do czasu zdołałem uchwycić dokładnie i opisać przebieg zmieniającego się wciąż (a nie powiązanego przecież ani tożsamością osób i kierunkiem zrozumiałym akcyj, jak np. w teatrze), kalejdoskopowo dziwnego widowiska na scenie wyobraźni. Z drugiej strony sądzę jednak, że właśnie ten sposób obserwowania i badania, jaki ja sobie obrałem, jest trafny i że on jedynie może doprowadzić do głębszego wniknięcia w istotę tych ciekawych fenomenów. Opisy widzeń meskalinowych, które zawiera książka Beringera, opisy niewątpliwie bardzo cenne, jeżeli chodzi o przedstawienie alteracyj samopoczucia i zmian patologicznych osobowości w świetle introspekcji, nie są jednak dostateczne, jeżeli chodzi o zawarty w nich materjał, dotyczący wyobrażeń. Poszczególni referenci naogół tylko sumarycznie opisują to, co widzieli. Nie próbują oni wcale zdać sobie sprawy z tego, czem to, co widzieli, różni się od zwykłych obrazów wyobrażeniowych, a zwłaszcza od obrazów spostrzegawczych przedmiotów realnych. Opisy zwidzeń, jakie miałem po zażyciu meskaliny, podane poniżej, różnią się więc tem od opisów zawartych w dotychczasowych publikacjach o działaniu meskaliny na wyobraźnię, że podane w nich obserwacje zostały zebrane z całym wysiłkiem zaobserwowania, opanowania, uchwycenia i spamiętania wszystkiego tego, co obrazowi meskalinowemu nadaje swoiste, j e m u tylko właściwe piętno.

W obserwowaniu widziadeł pomeskalinowych trzeba się ćwiczyć, trzeba zdobyć pewną wprawę. Odnoszę osobiście wra-

żenie, że za czwartym razem umiałem lepiej zaobserwować to, co mi się wydaje ważne, niż w pierwszem i drugiem doświadczeniu. Po kilkunastu, czy kilkudziesięciu doświadczeniach dochodziłoby się niewątpliwie do coraz większej wprawy i znajomości przedmiotu. Jednak meskalina jest trucizną. Chociaż dotąd nie zauważono, żeby poszczególne zastrzyki tego środka pozostawiały po sobie na stałe ślady w organizmie, to jednak zbyt częste próby z pewnością niszczyłyby substancję nerwową tak, jak każda inna trucizna, jak alkohol, morfina, opjum, haszysz. Jeżeli to zwykle nie następuje, to właśnie dlatego, że meskalina nie jest narkotykiem, środkiem upajającym, zwiększającym euforję, że po zażyciu kilkorazowem nie pragnie się powtórzyć zastrzyku, że nie powstaje nałóg. Przeciwnie, poza istotnie fenomalnie ciekawemi przeżyciami w dziedzinie wyobrażeń, meskalina wywołuje naogół sensacje przykre, jak mdłości i bezsenność, we większych dozach stany lękowe i przykre zmiany samopoczucia a w dniu następnym pozostawia naogół mniejszy lub większy ból głowy i zmiany podobne, jak po nadużyciu alkoholu.

W pracy mej opieram się zatem przedewszystkiem na własnych przeżyciach i obserwacjach introspekcyjnych. Przeprowadziłem nad sobą badania cztery razy, zastrzykując sobie za pierwszym i ostatnim razem 0,4 a za drugim razem 0,3 mesk. sulf. Merka. Trzecie doświadczenie zrobiłem z preparatem Rouhiera; nie mogłem dokładnie stwierdzić, jakiej ilości meskaliny odpowiada preparat, który zażyłem. Mam przekonanie, że do badania zjawisk wyobrażeniowych i wizyjnych, jakie stwarza meskalina, wystarcza zupełnie dawka 0,3—0,4. Beringer dawał zwykle 0,5, ale im większa dawka, tem większe zmiany osobowości i krytycyzmu, co utrudnia uważne, krytyczne obserwowanie i studjowanie własnych wizyj. Posiadam zatem cztery własne protokóły (opisy) wizyj i wykonałem około 70 rysunków obrazów moich wizyj według notatek tych lub z pamięci.

Pozatem materjał, który studjowałem, składa się z opisu wizyj meskalinowych, jaki mi był łaskaw podyktować artysta-

malarz p. J. Kotarbiński oraz z kilkudziesięciu jego szkiców i obrazów olejnych, wykonanych jako reminiscencje i obrazy jego wizyj (Repr. nr. 4, 6 i 7).

Pan S. I. Witkiewicz, malarz i poeta, któremu zawdzięczam pierwsze zapoznanie się z peyotlem i meskaliną, oddał do mej dyspozycji jeden z swych protokółów oraz szereg szkiców, wykonanych pod działaniem peyotlu (Repr. nr. 8 i 9).

Pozatem przeprowadziłem badania z dwoma studentami Akademji Sztuk Pięknych w Krakowie i jednym studentem Uniwersytetu. W końcu poza wymienionemi miałem sposobność obserwować jeszcze kilka innych osób pod działaniem meskaliny i rozmawiałem o ich przeżyciach i spostrzeżeniach.

W pracy niniejszej skorzystałem także z 32 protokółów podanych w książce Beringera. Beringer przeprowadza bowiem tylko pobocznie analizy zjawisk optycznych i pod tym względem mało wykorzystuje swój materjał. Natomiast celem naszej pracy jest zbadanie zjawisk wyobrażeniowych i wizyjnych, jakie występują pod działaniem meskaliny. W drugiej części pracy tej daję mój własny protokół. Ze względu na brak miejsca musiałem się ograniczyć do podania opisu jednego tylko — ostatniego — mego doświadczenia nad sobą samym. W trzeciej części poddaję wizje meskalinowe analizie formalnej, aby w ten sposób uzyskać materjał potrzebny do rozważań teoretycznych, jakie zawiera część czwarta.

II. OPIS DOŚWIADCZENIA SPISANY WEDŁUG PROTOKÓŁU

Godz. 20. — zastrzyk podskórny 0,25 meskaliny.

Godz. 21. — „ „ 0,15 „

1. Godz. 21.20. Widzę dywany wschodnie; poruszają one się zwolna przed mojemi oczyma, jakby leżały na ukrytych pod niemi, obracających się walcach. Nie widzę całej płaszczyzny dywanu przed sobą (jak na ścianie, lub podłodze), lecz widzę całe pole widzenia zapełnione dywanem falującym wielkiemi fałdami, uciekającemi najpierw w głąb pola widzenia, a potem ku górze. Koloryt dywanu głównie ciemno zielony i ciemno-czerwony. Arabeskowy rysunek. Szczególnie zachwycają mnie silnie rysujące się wśród ornamentu turkusowe plamy na środku po-

szczególnych pól ornamentu. Podczas gdy dywan jest wyraźnie dywanem strzyżonym, turkusowe środki ornamentu są jakby wykonane z prawdziwych naszywanych turkusów.

2. W cieczy szaro-złotej widzę bąbelki, idące ku górze, jakby bąbelki powietrza w szklance wody sodowej, tylko że o wiele większe. Te same bąble złotawe po chwili wyglądają jakby jajka gotowane, przekrajane przez pół. Te same bąble znów po chwili wydają się jakby złoconemi łyżeczkami (widzę tylko łódeczki łyżek bez trzonka). Bąbelki następnie pękają jakby we wodzie, co robi na mnie wrażenie jakoby mrugających oczek. Bąble, jajka, łyżeczki, oczka są w bezustannym ruchu, płyną ku górze, przemieniają się w oczach. Zauważam, że powyżej opisane bąble, jajka, łyżki, oczka powstają jedne z drugich na podstawie wzajemnego podobieństwa kształtu i kolorytu. Stwierdzam to i dyktuję do protokółu.

3. Oczka już nie poruszają się, nie płyną. Stały się raczej podobne do guziczków. Dookoła nich wyrasta dziwne, pogmatwane listowie. Otwieram na chwilę oczy, aby wykonać notatkę rysunkową. Rysuję z wielką łatwością. Ręka posuwa się bardzo szybko, jakby automatycznie.

4. Godz. 21.30. Koloryt ciemno-niebieski. Jakby koloryt nocy zimowej, śnieżnej. Widzę liczne kwiatki - gwiazdki, zrobione jakby ze śniegu. Gdy się w nie wpatruję, zaczynają się one grupować i układać w ornamenty, w wianuszki. Przypomina mi to widziane kiedyś ilustracje na Boże Narodzenie, na których był ornament z kwiatków śniegu ułożony. Układ ornamentacyjny kwiatków kryształkowych zmienia się kilkakrotnie w moich oczach. Zdaję sobie sprawę z każdego nowopowstającego układu i oceniam go pod względem estetycznym. Każdy kwiatuszek zmienia się teraz na serduszko, w którego ośrodku zapalono świeczkę, palącą się bladem zimnem światełkiem. Trwa to jakiś czas, a płomyczki stopniowo zapalają się światłem czerwonem i zielonem, jakby rubiny i szmaragdy. Nie są już światełkami świeczek, lecz prawdziwemi drogocennemi kamyczkami.

5. Godz. 21.32. Obraz »gwiazdkowy« niknie, a natomiast zjawia mi się przed oczyma ornament, szczególnie często przezemnie widywany w zatruciu meskalinowem: chorągiewki trójkolorowe o kształcie raczej wrzeciona niż chorągiewki, t. j. zaostrzającym się po obu końcach. Przypominam sobie bardzo wyraźnie, że często takie rybki-chorągiewki widywałem w meskalinowem fantazjowaniu, środkowy paseczek kobaltowo-niebieski, u dołu amarantowy, góry — nie pamiętam. Chorągiewki migocą, jak rybki płyną przed oczyma, a za niemi powstaje teraz stopniowo wężowisko. Jakby na dnie morskim korzenie, liany poplątane, skłębione. Węże początkowo są gładkie, lecz po chwili nie widzę już rybek płynących, a natomiast węże-korzenie są obsadzone teraz licznemi kolcami czy małemi korzonkami. Spostrzegam, że każdy

Ryc. 1.

taki kolec-korzonek jest jakby malutką rybką, która ogonkiem wyrasta z korzenia-węża, jakby mała łodyga. Wykonuję krótką notatkę rysunkową.

6. Godz. 21.34. Po zamknięciu oczu przez chwilę nie widzę niczego. Potem spostrzegam szklane okrągłe płyty, podobne w kształcie do dna flaszki i przezroczyste, jakby ze szkła. Niebieskawo, szaro, zielonawo zabarwione. Układ ich w polu widzenia zmienia się co chwila. Krążki leżą na sobie, jakby monety rulonu pieniędzy, wysypanego na stół. Prócz krążków widzę po chwili, nie wiem jak i kiedy powstałe, rury z kolorowego szkła. Krążki i rury w moich oczach układają się w różne ornamenty, z pomiędzy których szczególnie uderza mnie układ w kształcie jakby kościotrupów: rury stają się piszczelami kończyn, a krążki zajmują miejsce kręgów i małych kostek. Głów nie widzę. Obraz ten ginie, przepada, lecz krążki pozostają przed oczyma, ale są teraz szklanemi talerzami, porozstawianemi pojedyńczo i w stosach na jakimś stole. I ten obraz ginie, a widzę teraz kubki ze szkła. Znajdują się one wszędzie w polu widzenia, jedne za i nad drugiemi, a że są przezroczyste, więc widzę je wszystkie naraz. Otwieram oczy i rysuję małą notatkę kubków, talerzyków etc.

7. 21.35. Po zamknięciu oczu widzę po chwili obrazek w stylu — jak się wyraziłem przy dyktowaniu protokółu — piersiatym. Widzę całe pole widzenia wypełnione piersiowatemi naroślami. Na każdej piersi brodawka płaska, o kilku »oczkach«. Narośle piersiowe tworzą razem powierzchnię dziwnie pofałdowanej i pomarszczonej płaszczyzny.

8. Godz. 21.40. Po zamknięciu oczu widzę ornament wykonany jakby batikową techniką; po chwili, przyglądając się dokładniej temu, co widzę, spostrzegam, że jest on jakby płaskorzeźbą na matowem szkle czy alabastrze wykonaną. Sam ornament jest lekko kolorowany, tło szare, opalizujące, jakby z tyłu oświetlone matowe szkło. Ornament składa się z jelonków fantastycznych, z drzew w rodzaju pinji. Zauważam podobieństwo rozgałęzienia rogów jeleni i gałęzi drzew. Jelonki i krajobraz tworzą ornament, ale jednak mam wrażenie, że to, co widzę, żyje. Nietylko widzę, jak się zmienia, przetwarza w moich oczach, ale patrzę na jakąś fantastyczną, ornamentacyjnie upiększoną rzeczywistość, i to właśnie czyni, że obraz ten jest taki piękny. Robię notatkę rysunkową. — Po chwili wpatruję się już przy zamkniętych oczach w zagmatwany splot rozgałęzionych szklanych rurek. Robię szybką notatkę rysunkową. Obrazek rysuje mi się niejako sam, z ogromną łatwością i niesłychanie szybko.

9. Po zamknięciu oczu widzę dalej szklaną toń, a w niej kryształowe rozgałęzienia. Po chwili z boku w pole widzenia wjeżdża jakby kościec ryby. W oczach moich się zmienia zupełnie tak, jakby niesłychanie szybko powstawała krystalizacja, dobrze jednak w swem tworzeniu się spostrzegalna. Kościec staje się też szklany, podobny teraz

do pnia palmy o wielkich szklanych kolcach, Palm takich jest kilka. Pnie ich odbiegają ode mnie w głąb szklanej cieczy. Na załamaniach kolców zapalają się tęczowe światła zupełnie tak, jak na kantach rzniętych misternie djamentów, na które pada światło lampy. Zauważam i dyktuję do protokółu, że w tym i poprzednich obrazach styl zawsze jest jednolity, konsekwentny. Teraz np. kształty są wszystkie kolczaste, palmy i ciernie. Jelonki miały rysunek rozgałęziony, o falistych linjach gałęzi sosny o licznem rozgałęzieniu. Piersiowo-brodawkowe obrazy były taksamo konsekwentnie na jednym lub kilku motywach zbudowane.

10. Przerwa. Kilka obrazów nie notowanych. Przy otwartych oczach widać migające się ornamenty, biegnące po suficie i wszędzie, gdzie spojrzę w pokoju. Są one jednak słabo widoczne. To, co się widzi realnie, przykrywa obraz wyobraźni.

11. Godz. 21.50. Okręg widzenia podzielony na pola poszczególne, w których są jakby piersi. Każda z nich zmienia się w moich oczach na głowę świni czy hipopotama z małem oczkiem. Zamiast nozdrzy brodawki piersi. Głów takich widzę równocześnie tysiące, poukładane regularnie obok siebie. Głowy te są raczej śmieszne, karykaturalne. (Patrz ryc. 12). Notatka rysunkowa wykonana odrazu; później uzupełniona, ale zasadniczo podana bez zmian.

12. Godz. 21.54. Po zamknięciu oczu widzę dużo »oczek« w polu widzenia. Oczka te najpierw migają i tańczą przed oczyma, potem układają się same w rzędach. Po chwili takie dwurzędy oczu widzę najwyraźniej jako guziki na mundurach huzarskich, obszytych lampasami i prawie w tej samej chwili te mundury huzarskie, widziane z frontu, przybierają wygląd gąsienic, które widzę od strony ich brzuszków. To co było poprzednio dwurzędami oczu, potem guzików, teraz przemieniło się na małe brodaweczki-nóżki, jakiemi chodzi gąsienica po liściach. Setki gąsienic łazi i wije się przed mojemi oczyma, lecz widzę je wszystkie od strony brzucha, tam gdzie mają nóżki. Wykonuję szybko małą notatkę rysunkową.

13. Godz. 21.55. Według protokółu obraz o rysunku chaotycznym. Nie pamiętam, co przedstawiał.

14. Godz. 21.55½. Na szmaragdowem tle szare rozgałęzienie. (Nie pamiętam).

15. Godz. 21.56, Płaskorzeźby wykonane w białawym tynku czy kamieniu. Tworzą gzymsy na kominku. Stylizacja wczesnego renesansu. Rozróżniam herby i jelenie, jakby na staroświeckim kominku.

16. Godz. 21.57. Nie pamiętam, czy i jakie było przejście do tego obrazu od poprzedniego. Widzę festony z koronek. Koloryt doskonale pamiętam. Jedne były ceglasto-różowe, drugie jakby hebanowe. Wśród haftu koronek niebiesko-turkusowe plamy, jakby oczy z atłasu wszyte

w koronkę. Wiem, że próbowałem spamiętać ornament koronek, aby je narysować, wzgl. choćby zanotować. Ornament ten (najwyraźniej empirowy w stylizacji) był jednak tak niesłychanie skomplikowany i złożony, chociaż bardzo ładny i jasny, że nie zdołałem go uchwycić i narysować. Koronki wisiały jakby w festonach, położonych poprzecznie i przecinających jedne drugie. Wszystkie razem tworzyły nieskończoną ilość położonych za sobą jakby kotar. Pod jedną koronką przeświecała druga tak, jakby za niemi było światło. Koronki tworzą przepyszny obraz, przypominający mi empire i Egipt.

17. Godz. 21.59. Tworzy się wir, kotłujący z zawrotną szybkością. W środku tego wiru błyskają pawie oczka, te turkusowe z koronki. (Porównaj ryc. 4, obraz olejny p. K., który doskonale odtwarza charakter takich wirów).

18. Godz. 21.59½. Znów podobne ciemne koronki. Podaję do protokółu, że przemiany układu ornamentu w moich oczach dokonują się teraz »z szybkością powolnego gestu«. Wykonuję dla zobrazowania powolne koło ręką, którego trwanie mój protokólant ocenia na ok. 3 sek.

19. Godz. 22.00. Powstaje w oczach moich pajęczyna, potem ogromny kwiat o różanych liściach wielkości krzesła. Pajęczyna przylega do liści tego kwiatu i tworzy na nim ornament pajęczyny. Z boku fosforyzujące, »plamowe«, zmieniające się ornamenty takie, jakie powstają, gdy wyleje się oliwa na podłogę.

20. Godz. 22.05. Ornament z trójkątów (nie pamiętam).

21. Godz. 22.06. Widzę z góry jakby deskę do drukowania ornamentów nabijaną gwoździkami. Gwoździki, jak na takiej desce, ułożone w ornamenty. Jednak jest to równocześnie tłum Hindusów, ustawionych w ornament na jakimś wielkim placu. Hindusi ci są zarazem »djabolikami«. Obraz ten trwa do godz. 22.08. Z tego obrazu powstaje stopniowo o godz. 22.10 obraz reprodukowany kolorowo jako ryc. 1. Koloryt tego obrazu jak na reprodukcji czerwony i czarny, tylko bardziej świetlany, przezroczysty, jakby z kolorowych błonek przeświecających ułożony. Zrobiłem na poczekaniu małą notatkę: kilka głów djabełków i tych łuków, z których wyrastają, a rysunek wykończyłem z pamięci w następnych dniach. Mam wrażenie, że przedstawia on bardzo charakterystycznie i wiernie to, co widziałem wówczas. Układ ornamentu nie jest dokładnie ten sam, bo tego nie zdołałem zapamiętać, zważywszy, że widziałem setki takich głów naraz. Jednak motyw główek djabełkowych jest narysowany zupełnie wiernie i pozatem też charakter całego układu, to przedziwne przestrzenne rozłożenie, bardzo dobrze na tym rysunku wyszło. Rycina ta daje też dobre pojęcie o tem charakterystycznem dla meskaliny wrażeniu nieskończoności, jakie powstaje wskutek nagromadzenia danego motywu w tysiącznych egzemplarzach nietylko obok siebie, lecz też jeszcze w głąb

przestrzeni. W końcu rycina ta doskonale charakteryzuje zjawisko tak częste w meskalinowych obrazach: fizjonomiczne ożywienie ornamentu. Te zagadnienia rozpatrzę dokładniej później. —

Podyktowałem do protokółu, że są to same twarze Mefista z Fausta i że tworzą ornament. Pamiętam niesamowite wrażenie, jakie zrobiła na mnie ta wizja: oczy świdrujące, czarne, główki jakby płomyki, jakby języki czerwone; zarazem głowy te tworzyły jakby płonący stos, a zarazem zamczysko z cegiełek-płomyków, o wielu bramach. Zamczysko demona. Krzyżyki i hełmy równoczesne jakby mogiły cmentarzyska. Widziałem to nietylko, lecz przeżywałem jako wizję ponurą, metafizyczną, religijną. Gdy po zrobieniu notatki rysunkowej zamknąłem oczy, ujrzałem znów twarze, lecz były to teraz sowy.

22. Godz. 22.13. Rozgałęzione wężowisko. Każda odnoga ma po dwa rzędy nóżek, jakby gąsienica. Całość składa się na jakiegoś ogromnego gada, widzianego od strony brzucha. Jest on jednak zrobiony ze spłowiałego, żółto-złotego atłasu. Na nim liczne rdzawo-czerwone plameczki. Potwór ten jest zarazem ogromnym balonem i widzę go teraz na tle błękitnego nieba, jakby chmurę żółtawą. Po bokach w oczach moich wybuchają rdzawe słupy dymu, tak jakby ten balon-chmura-gad się zapalił. Wizja ta ma coś kosmicznego. U samej góry spostrzegam jakby różowe śmieszne pośladki aniołków. Ten gad-chmura-stonoga rusza się w moich oczach, powoli przemienia i przekształca, właśnie tak jak obłok biały na lazurze nieba, w który się wpatrujemy w upalny letni dzień i który w oczach naszych płynie, przeobraża się, skłębia, rozpływa i ukazuje się jako coraz to inny kształt, przypominający coraz to inne zwierzę, twarz, postać. Wykonuję rysunek. Chwila przerwy; rozmawiam z moim protokólantem.

23. Godz. 22.21. Przykry obraz. Znajduję w protokóle: »Krzyże, zęby trupków, wyszczerzone«. — Nie pamiętam.

24. Godz. 22.22. Widzę najpierw jakieś ganki, korytarze, chodniki z kamienia. Potem powstają z betonu dziwne kanały. Wśród nich płynie woda rwącemi kaskadami. Nagle z boku wpływają złote błyszczące rybki, fosforyzujące niebieskawem światłem. Nie płyną w wodzie kanałów, lecz przesuwają się przed polem widzenia, jakby była jeszcze toń wody między mojemi oczami a kanałami i wodospadami w głębi obrazu. Obraz kolorystycznie prześliczny, cały świetlany, przezroczysty. Otwieram oczy i w ciągu niecałych czterech minut wykonuję rysunek reprodukowany jako rycina kolorowa nr. 2. Rycinę tę później tylko kolorowo wykończyłem, a pozatem prawie każda jej kreska pozostała tak, jak ją narysowałem wówczas. Mam wrażenie, że oddaje ona zarówno w rysunku jak w kolorycie bardzo wiernie to, co widziałem w wyobraźni. Trzeba tylko ten obraz uzupełnić, ożywiając go ruchem: niech rybki powoli przepływają od prawej ku lewej, niech woda sta-

Ryc. 2.

lowo-niebieska tryska z kamieni wodospadami, a układ rudo-niebieskich formacyj między wodą niech się powoli przeobraża.

25. Spoglądam przez chwilę na lampę, której klosz dla przyćmienia został przykryty koronkową chusteczką. Gdym oczy zamknął, widzę jeszcze lampę dość długo, tylko że koronki zaczynają się w oczach mych ruszać i falując przemieniać.

O godz. 22.28 widzę sklepienie ni to z koronek, ni to ze skrzydeł nietoperzowych zrobione. Na tem tle zjawiają się ptaszki spadające z góry ukośnie nadół, białawe, z rozwartemi skrzydłami, podobne do symbolu Ducha świętego, gołębicy białej. Obraz ten stopniowo się zmienia i przeobraża, pozostaje jednak ten sam motyw ptaszka leżącego z rozpostartemi skrzydłami, tylko że przestał on być ptakiem, a zmienił się na szklaną, przezroczystą bańkę o trzech ramionach, odpowiadających ogonowi i dwom skrzydłom ptaka.

Godz. 22.30. Baniek takich widzę wielką ilość w całem polu widzenia. Są one początkowo dość chaotycznie porozmieszczane jedne obok drugich i za drugiemi, tworzą masę przezroczystych szkiełek. Po chwili jednak w moich oczach rozkładają się i prostują w rzędach, tworząc jakby las o regularnie rozsadzonych drzewach, (godz. 22.32) wkońcu widzę je rzeczywiście już jako drzewa, a mianowicie jako palmy rosnące na stoku jakiejś góry, a od dołu bliżej gałęzie zwisające, przypominające araukarje, obrośnięte igiełkami. Cały czas na palmy patrzę jakby z oddali i wysoka, jakbym patrzał na pola porośnięte niemi. — Wykonuję szybko 3 notatki rysunkowe przeobrażenia się ptaszków na bańki szklane, na ornament drzew i na palmy.

26. Godz. 22.35. Koloryt ostatnich obrazów mroczno - zielonkawy. W tym samym kolorycie widzę dalej nurty podwodne, jakby akwarjum, do którego wglądam. Widzę rybki płynące i roślinność podwodną, t. j. sitowie i trawki o prześlicznych, strzępiastych kłosach, najdokładniej w szczegółach się rysujących. Obraz ten trwa jakiś czas, tylko rybki wciąż płyną, a słomki rosną i przemieniają się na coraz to inne. Wkrótce obraz przestaje być akwarjum, a widzę go już teraz jako wykonany na pudełku japońskiem z drogocennego laku, w szaro-złotawych kolorach. Widzę najdokładniej śliczną robotę i szlachetny materjał laku. Ornament malowany żyje jednak. W oczach mych zmienia się ciągle. W końcu widzę jakby bukiet w rodzaju rozpostartego pawiego ogona. Jest to już robota nie japońska, lecz hinduska. Jestem jakby przed ołtarzem, czuję nastrój modlitewny »indyjski«. Z małego piedestału o rozkraczonych nóżkach, jakie mają czasem kadzielnice chińskie, wyrasta bukiet złożony z kwiatków zrobionych z perłowej macicy. Serce każdego kwiatka jest misternie ażurowo rzeźbione. Kwiatki tworzą, jak powiedziałem, bukiet podobny do pawiego ogona. W rzeczywistości jednak od piedestału ołtarzyka rozchodzi się aureola świętości w górę

i po jej nitkach płyną, jak po pręcikach pawiego ogona kwiateczki promieniste na wszystkie strony. Przechodzę stan uniesienia modlitewnego, wschodniego. Jestem przed obliczem jakiejś kwiecistej, wschodniej monstrancji.

27. Godz. 22.42. Patrzę jakby na trawy zielone o wielu długich liściach takie, jakie się w pokoju w doniczkach na oknach stawia. Jednak każdy liść jest wstęgą jedwabną, z mory w szare prążki, jakie mają drogie jedwabie. Przed oczyma mojemi rośnie pyszny krzew o liściach z jedwabiu i wstęg cudownych.

28. Godz. 22.44. Nademną plafony ze srebrnemi literami, w liczne esy-floresy. Początkowo plafony te są z kartonu, w rodzaju bombonierki. Wkrótce jednak stają się przezroczyste ze szkła witrażowego. Potem za chwilę stoję na przedziwnej posadzce. Jest ona złożona z kawałków drogich białych, czarnych i niebieskich marmurów, wśród których porozmieszczano ornamenty z lapis-lazuli, z malachitu, z czarnych pereł itd. Posadzka jest gładko szlifowana a jednak nierównie przezroczysta, tak że mimo swej ornamentacyjności robi na mnie wrażenie potoku srebrnego, po którym kroczę. Ornament tej posadzki, zupełnie nowy z prostych trójkątów i przecinających się pod ostrym kątem linij zbudowany. Na tem punkty z drogocennych kamieni, rozłożone jak punkciki na domino. W rzeczywistości czuję, jakbym stąpał po szklanej tafli wody dekoracyjnie, odświętnie, ornamentacyjnie przeobrażonej, ale jednak po żywej wodzie. Notatka rysunkowa nie udaje się. Zbyt trudny ornament. Notuję zaledwie najogólniejsze rozłożenia ornamentu.

29. Godz. 22.49. Statek zatopiony, fosforyzujące światło od dołu. Płyną roje rybek oświetlonych od dołu. Szereg dalszych zmian i obrazów, których nie pamiętam.

Godz. 22.55. Jakby w podmorskiej jakiejś krainie. Widzę szereg kielichów jakby dużych kwiatów korali przyrośniętych do skały podwodnej. Z boku każdego kielicha wyrasta pierzasty liść ku górze. Kielichów takich widzę naraz całe mnóstwo w ten sposób, że stoją w długim rzędzie za sobą jak jedna kulisa za drugą. Kwiaty te stoją wyraźnie »na jednej nóżce«. Pierzasty liść jest jakby podniesioną w górę i w tył drugą nogą, a kielich ciałem baletnicy. Najwyraźniej widzę balet tańcujących, stojących na jednej nodze, podmorskich baletnic-kwiatów. — Krótka notatka rysunkowa. — Widzę w wodzie liczne, patrzące na mnie oczka.

30. Godz. 22.56. Widzę teraz brunatne mundury, w wielkiej ilości dziwnie ugrupowane, tworzące razem dziwną jakąś powierzchnię. Z każdego munduru wyrastają epolety, zupełnie tak jak grzyby drzewne z boku pnia. Epolety bogato złocone i srebrzone, duże, niezręczne, przypominające mi epolety dawnych rosyjskich mundurów. — Notatka rysunkowa.

31. Przerwa około 20 minutowa w wizjach wyobrażeniowych. Przy otwartych oczach mam szereg dziwnych przeżyć. Twarz osoby, która pisze dyktowany przeze mnie protokół jest hinduska, kapłańska; ruchy jej jakby magiczne; każda zmiana jej mimiki robi z niej inną, zupełnie nową osobistość; patrzę na nią z uniesieniem, poddaję się każdemu jej ruchowi.

32. Godz. 23.15. Po przerwie. Widzę głąb lasu. Na grubych, krótkich pniach prastarych drzew wszędzie umieszczone tabliczki. Na tabliczkach pismo runiczne. Czuję, że stoję przed jakąś zagadką, przed czemś tajemniczem, świętem. Tabliczki, dyktując protokół, nazywam tabliczkami »mojżeszowemi«. Równocześnie zdaję sobie jednak sprawę z tego i stwierdzam, że są one zasadniczo podobne do brodawek z oczkami na piersiach, do brodawek na nozdrzach hipopotamów (notatka rys. 12), do główdjabełków i innych widzianych potworków. Dyktuję do protokółu, że »znaki tabliczek mojżeszowych patrzą na mnie, wpatrują się we mnie«.

33. Godz. 23.17. Dyktuję do protokółu, że dzieje się przed mojemi oczami znacznie więcej, niż potrafię podyktować. O godz. 23.17 do godz. 23.20 widziałem najpierw ołtarz hinduski, którego nie pamiętam. Następnie niesłychanie piękny, barwny taniec kolorowych wstążek w rogu jakiegoś drogocennie rokokowo umeblowanego pokoju. Proszę sobie wyobrazić kilka czy kilkanaście wstążek jedwabnych, ogromnie silnie błyszczących, które wirują dokoła wspólnej osi, wykonując w czasie wirowania przedziwne, taneczne ruchy i układają się w coraz to inne esy-floresy, w coraz to inne zwoje i układy. Ruch tych wstążek nie jest zresztą ruchem pasywnym, jak ruch wstążki na wietrze lub ruch bata długiego, którym woźnica popędza czwórkę koni, lecz jest to rytmiczny, figuralny, żywy ruch wstążki, układającej się coraz to inaczej pod działaniem jakiejś wewnętrznej, ożywiającej ją siły. Wstążki, o których mowa, wirowały dokoła osi stojącej przedemną, wykonywały dokoła niej, między innemi, ruchy zwijającej się śruby tak, że całość tworzyła jakoby postać wydłużoną, złożoną jakby z grupy wężów, które wszystkie naraz stanęły i tańczyły przede mną rytmicznie; ruchy ich były tak zgrane, że postać, którą one tworzyły, tańczyła jako całość, a nie każda wstążka z osobna. W poprzednich doświadczeniach z meskaliną widziałem podobne tańce wstążek i zawsze mnie one zachwycały.

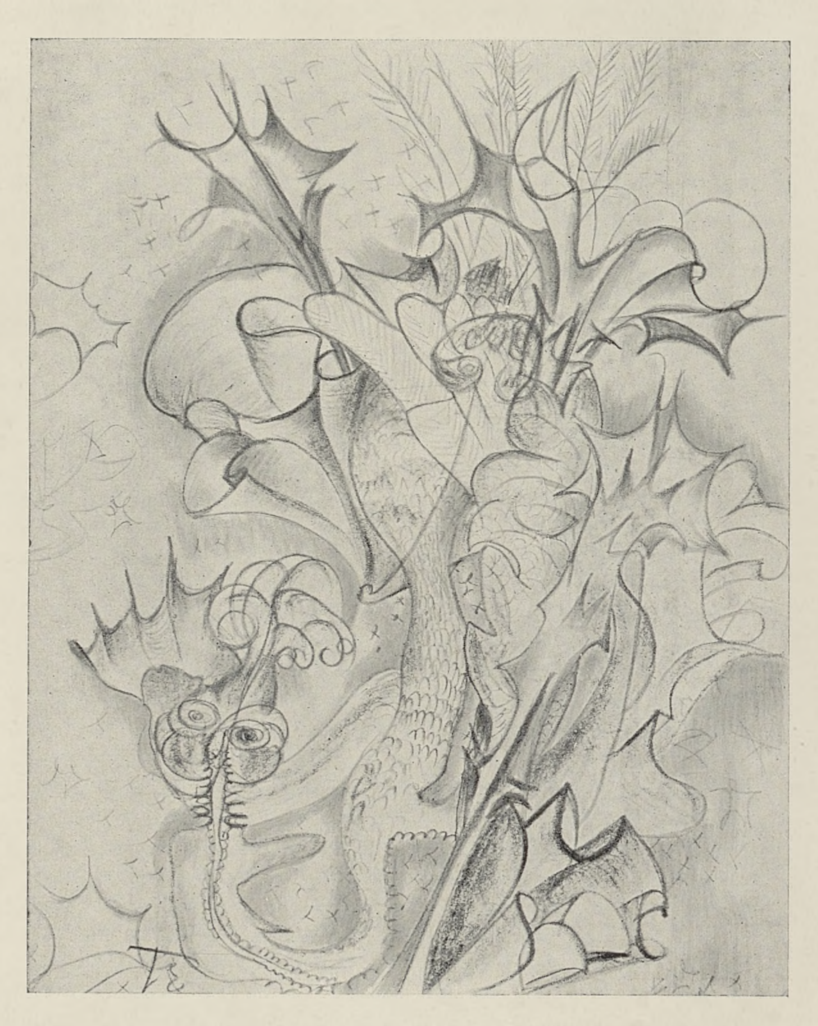
Jako trzecie zjawisko w tych trzech minutach niesłychanie bujnych i przepełnionych ad maximum przeżyciami wizualnem widziałem, co następuje: Przede mną ornament arabeskowaty, utworzony przez złote żeberka jakiegoś ogromnego wazonu. Zwie się takie wyroby »cloisoné«. Otóż zamiast emalji, którą są wypełnione roweczki między złotemi żeberkami takich wyrobów, widziałem płynące zwolna potoczki pereł wielkości grochu. — W każdej ścieżynce i rowku każdym znaj-

dowały się w wielkości grochu: turkusy, perły białe, korale czerwone, malachity zielone — wszystkie okrągłe jak groch. Mogę stanowczo twierdzić i przypominam sobie napewno, że nie było tam ametystów, szmaragdów, rubinów. Otóż te perełki, korale i turkusy płynęły po linjach ornamentu zupełnie tak, jak ciałka krwi płyną w naczyniach włoskowatych. Kto widział kiedy obraz taki pod mikroskopem t. j. ciałka krwi płynące w małych naczyniach krwionośnych żaby np., ten zrozumie dokładnie, jak wyglądał obraz, o którym mówię. Jako ostatni obraz tej serji widziałem takież korale i perły nanizane na rozgałęzione druciki, tak że tworzyły jakby drzeweczka z samych klejnotów. Te drzeweczka również poruszały się, przeobrażały, słowem jakoby żyły w moich oczach. Ten ż y j ą c y o r n a m e n t — niewątpliwie ornament z wyglądu i układu, który jednak porusza się jakby samodzielnie i przeobraża się aktywnie, jak kwiat błyskawicznie w oczach rozkwitający, ornament, który ma pozatem swój wyraz i swą wyraźnie uduchowioną fizjonomię i symboliczne jakieś znaczenie utajonej siły i istoty, oto chyba najcharakterystyczniejsze zjawisko fantasmagoryj meskalinowych.

Mam wrażenie, że od kilkunastu minut znajdowałem się pod najsilniejszem działaniem trucizny. To, co widziałem przy zamkniętych oczach, było niezmiernie wyraziste, bezpośrednie, żywe. Nie były to mgliste, mroczne, blade wyobrażenia, lecz obrazy jasne, jaskrawo barwne, przestrzenne i nie dające się usunąć z pola widzenia (wegdenken — powiedziałby Niemiec). Chociaż przez cały czas wizji zawsze wiedziałem, że widzę coś, co nie jest namacalną rzeczywistością, to jednak widziałem to wszystko niemniej intensywnie jak rzeczywistość, choć inaczej, ornamentacyjnie, zabawkowo, strojnie.

34. Godz. 23.20. W następnych obrazach zachowuje się ten nastrój radosnego, a zarazem metafizycznie wygórowanego uniesienia. Nastrój ten mógłbym porównać jedynie z przeżyciem, jakie mi niekiedy daje słuchanie muzyki symfonicznej, szczególnie Mozarta lub Beethovena w tych częściach symfonji, gdzie jest bezmiar, uniesienie, pogoda, radosny atak tysiąca istnień na zdobycie nieskończoności nieba.

Widzę znów taniec jedwabnych barwnych wstęg. Lecz teraz falują one dookoła jakiejś przestrzeni zamkniętej przez falujące wstęgi jak klatka kryształowa. Klatki nie widać, nie widać zamkniętego w niej ptaka. A jednak wiem i czuję, że mieszka tu bajeczny, zamknięty ptak. Widzę teraz morze, lecz nie tak jak je wogóle można w rzeczywistości ujrzeć. Widzę je bowiem od dołu. Widzę bryzgające, szumiące, wesołe tysiączne fale, tak jakby nad moją głową był ocean. Jednak ten ocean jest zarazem falującą suknią kobiety, suknią złożoną z wielu jedwabnych spódnic. Fałdy tej sukni to morze falujące. Fałdy te są przezroczyste, mienią się w tęczowych kolorach. Widzę tylko brzegi tych fa-

Ryc. 3.

lujących w wietrze fałdów. Brzegi sukni są falami morza, rozbryzgują się jak fale nad brzegiem. Piana fali układa się we wzory cudacznych białych koronek. Z każdej koronki wypadają, jak krople z grzywy fali, zielone szmaragdy i lecą w bezmiar turkusowej przestrzeni.

35. Godz. 23.23. Rytm secesyjno-zwijających się fal. U szczytu fali wyrastają głowy śpiewających ptaków. Dyktuję do protokółu, że jest to »chór rozśpiewanych, zachwyconych gąsiorów«. Wykonuję notatkę rysunkową. Mam poczucie pewnej ironji przejawiającej się w tej wizji. Szybka notatka rysunkowa.

36. Godz. 23.25. Widzę łodygi ostów o wielu kolcach i kolczastych liściach. Łodygi te widzę od dołu w lazurze bezmiaru nieba, podobnie jak przed chwilą widziałem morze. Te łodygi i liście ostu, to jednak, widzę to, są skrzydła ogromnego ptaka-smoka. W przestworzach widzę miljardy gwiazd błyszczących, jakby metalowe gwiazdeczki, na błękicie jasnego słonecznego nieba. Smok wisi w przestworzu, jego ciało jest nieskończone. Nietoperze jego skrzydła falują jak chusta z przezroczystego rubinu. Głowa ma wygląd przebutwiałej czaszki o palących się mądrych oczach. Cała ta wizja jest dla mnie jakby wizją św. Jana. Smok nie jest tylko smokiem, lecz bezbrzeżną melodją smutku zawieszoną w przestworzu. Rysunek nr. 3 wykonany natychmiast — wykończony później.

Podaję teraz już tylko niektóre wizje do protokółu. Od godz. 24 nie dyktuję dalej, tylko sam się obserwuję i od czasu do czasu robię notatki rysunkowe. Do jakiej czwartej rano wizje bardzo silne i ciekawe i niezmiernie liczne. Podaję tu teraz już tylko kilka opisów szczególnie ciekawych wizyj. Dla braku miejsca nie mogę już przytoczyć pewnej ilości materjałów.

37. Ściana przede mną brunatna, rdzawa. Z niej, jak źródło po uderzeniu laski Mojżesza o skałę, wypływają dukaty. Całym sznurem, jak farba z tuby pod naciskiem, wypływają i wypływają złote dukaty. Obraz ten śmieszy mnie. Nie mogę go jednak przerwać, nie widzieć. Dukaty stają się podobne do okrągłego czubka świńskich ryjków. Jest w tem coś symbolicznego, złoto, świńskie, nieczyste.

38. Godz. 23.48. Widzę śmieszne, jakby aniołki barokowe, płynące w powietrzu. Wizja lewitacji. Aniołki te są raczej holenderskimi chłopczykami, jakby z obrazu Teniers'a. Aniołki te płyną w powietrzu głową na dół zawieszone, śmieszne. U dołu jakby liczne beczki w piwnicy. Notatka rysunkowa.

39. Jakby szkielety końskich głów. Są one rozmieszczone regularnie na jakiejś pochyłej płaszczyźnie, niby to na stoku górskim rosnące jodły. U góry każdej takiej czaszki-jodły, jakby »włosy« drzewa, spada w dwie strony smuga kruczo-czarnej falistej grzywy końskiej. Wzdłuż czaszki zwisają po dwa łańcuchy miedzianych monet czy krążków,

podobnych do tych sznurów dukatów, jakie płynęły ze skały w zwidzeniu nr. 37. Obraz ten przypomina mi teraz jakieś tatarskie siodła z grzywą i miedzianemi kółkami, podobne do tych w jakie są ustrojone góralskie koniki.

Wykonuję rysunek dokładny. Rysunek ten niezmieniony, lecz tylko w szczegółach opracowany i kolorowany kredkami podajemy jako ryc. nr. 5.

40. Widzę ogromne ciało ze słoniowej kości. Jest ono »płciowe«, lecz brak wszelkiej lubieżności. Jest ciałem ogromnego bożka. Widzę tylko partję środkową. Kość słoniowa jest bogato inkrustowana oksydowanem srebrem. Jest to posąg ornamentacyjnie przestylizowany, a jednak żywy i choć brak zupełnie u mnie pożądliwości w kierunku tej wizji, jest jednak wyczucie jakiejś metafizyczej, nienormalnej sfery płciowej, tak jakby płciowym mógł być kielich kwiatu różanego.

41. Godz. 24.03. Różowa wizja pochylonej nade mną kobiety olbrzymki o ogromnych piersiach. Obraz prześwietlony dziwnem światłem, tak jakbym wglądał we wnętrze różanego kwiatu. Stopniowo widzę piersi coraz więcej. Stają się one ornamentem wypukłym na gzymsie jakiejś świątyni. W oczach moich brodawki tych piersi wydłużają się, rozświetlają i stają lampkami elektrycznemi, świecącemi w różnych kolorach, tak jak się je widuje na fasadach drewnianych pawilonów w »lunaparku«. Z lampek tych, osadzonych na piersiach, tworzą się ornamenty, monogramy i napisy. Obraz pod względem estetycznym początkowo piękny staje się coraz banalniejszy. Lampki w oczach moich wydłużają się coraz bardziej jeszcze i stają się teraz nagle smoczkami, jak na butelkach z mleczkiem dla niemowląt. Wydłużając się coraz więcej, poszczególne smoczki pękają a z nich tryskają różnokolorowe fontanny mleka. Obraz ten śmieszy mnie i wprost przeraża swoją cudaczną, nielogiczną dziwacznością.

42. Godz. 24.06. Widzę coś pośredniego między rybą a nosorożcem. Wykonane jakby miedzioryt w staroświeckiej książce, lekko kolorowane, a jednak żyjące, żywe w tej rysunkowej stylizacji z XVII wieku.

III. FORMALNA ANALIZA WIDZEŃ MESKALINOWYCH

Obrazy, widziane w wyobraźni pod działaniem meskaliny, zamierzamy teraz dokładnie zanalizować pod względem ich, że się tak wyrażę, malarskiej struktury i techniki. Obrazy te są bowiem inaczej skonstruowane, niż te, z któremi się spotykamy zarówno w naturze jak w sztuce. Wyobraźnia pod działaniem meskaliny czy peyotlu maluje obrazy, które mają swój własny, odrębny styl, który krótko s t y l e m m e s k a-

linowym nazwiemy. Chodzi nam o to, aby wykazać, na czem polega ten odrębny styl. Obiecujemy sobie zarazem, że ta formalna analiza wytworów wyobrażeniowych pomeskalinowych ułatwi nam głębsze wniknięcie w istotę procesów psychologicznych wyobrażeniowych, wywołanych przez działanie meskaliny na organizm.

1. Przestrzeń. Ktokolwiek był pod działaniem meskaliny i widział dziwne obrazy, które ona maluje przed oczyma naszej wyobraźni, stwierdza, że bardzo często te obrazy mają charakter przestrzeni bardzo rozległej i ogromnej. Stwierdzają to jednomyślnie malarze, których badałem, przeżywałem to ciągle na nowo sam w każdem doświadczeniu własnem z meskaliną, a potwierdza to też szereg obserwacyj w opisach zebranych przez Beringera.

Na czem polega to wrażenie ogromnej rozległości przestrzeni na obrazie pomeskalinowym? Analizę naszą przeprowadzimy na podstawie ryciny kol. nr. 1. Uderza tu przedewszystkiem ogromnie częsta powtórka tego samego motywu, w tym wypadku głowy djabełka i bramek. Gdyby jednak te motywy były rozmieszczone poprostu obok siebie, to nie otrzymalibyśmy tego złudzenia ogromu. Djabełki na naszym rysunku są rozmieszczone nietylko obok siebie, lecz również poza sobą, w głąb przestrzeni obrazu. Na naszym rysunku są one ustawione »kulisowo« (jak szeregi bardzo wielkiej ilości kulis teatralnych, stojących za sobą i wyglądających jedne z poza drugich). To szczególnie wywołuje wrażenie, że jest ich ilość nieskończona, nie dająca się zupełnie ogarnąć. Ogrom przestrzeni wielu obrazów, widzianych pod działaniem meskaliny, sprowadza się zatem do wrażenia ilości, lecz ilości, która się powtarza nieskończenie w obrębie całej przestrzeni objętej wzrokiem, zarówno w głąb, jak wszerz. Mamy wrażenie, że przestrzeń ta wszerz sięga najwyraźniej poza brzegi rysunku i tak samo, jak kilkakrotnie starałem się i mogłem stwierdzić w czasie trwania wizji, również poza obręb pola widzenia, objętego wzrokiem wyobraźni. Pole widzenia wyobrażeniowe pod działaniem meskaliny nie sięga bowiem nieskończenie

wszerz. Przeciwnie, często stwierdza się np., że jakieś rybki z boku wpływają w pole widzenia, że jakiś kształt z góry czy z dołu wrasta w to pole. To moje spostrzeżenie niech potwierdzą następujące dwa cytaty z Beringera zaczerpnięte: (str. 189) — »świecące barwy ułożone w ornament wkroczyły z dwóch stron w pole widzenia«; (str. 190): osoba badana opisuje, jak widziała »ornamenty, które nadchodziły z przodu z prawej strony, przepływały w kierunku przekątni i znikały na lewej stronie za mną«.

Jeżeli chodzi o złudzenie rozprzestrzeniania się tego, co się widzi daleko w głąb obrazu, to polega ono na paru układach przestrzennych charakterystycznych dla widzeń meskalinowych. Poznaliśmy już układ kulisowy (układ taki nazywa się technicznie zwykle metodą krycia; trzeba do niego też zaliczyć wystawanie jednego przedmiotu ponad drugi na rysunku i w wyobrażeniu, tak jak głowy tłumu ludzi, widziane z pewnej wysokości). Poza nim ważną rolę odgrywa jeszcze układ w głąb widzialny dla oka na podstawie przezroczystości tego, co się widzi. Jest to układ dość częsty w obrazach meskalinowych i szczególnie dla nich charakterystyczny.

Widzi się w tych wypadkach przedmioty jedne za drugiemi daleko w głąb obrazu, ponieważ są one przezroczyste jak szkło. Obraz taki możnaby sobie sztucznie skonstruować, gdyby ustawić np. wielką ilość szklanek na sobie i za sobą a potem przybliżywszy oczy tuż do szklanek, znajdujących się na froncie, wpatrywać się w utworzoną z nich górę. Przezroczyste są w widzeniu wyobraźni meskalinowej poza przedmiotami jakby szklanemi czy kryształowemi jeszcze np. koronki, jedwabie ażurowe i t. p.

Stosunkowo małą rolę odgrywa zmniejszenie perspektywiczne przy utworzeniu się przestrzeni bardzo rozległej w wyobrażeniach pomeskalinowych. Można owszem stwierdzić, że ono istnieje. Jednak o ile sobie przypominam, nigdy nie widziałem pod wpływem meskaliny obrazu o konsekwentnie w całym obrazie przeprowadzonych skrótach perspektywicznych i coraz to zmniejszających się przedmiotach, jak np. na

Ryc. 4.

krajobrazie realnym. Obraz wyobraźni pomeskalinowej ma raczej, jeżeli się tak można wyrazić, perspektywę pogmatwaną, wieloznaczną, ale ją ma. Jeżeli spotykamy się czasem ze zmniejszeniem perspektywicznem, to ma ono specjalny charakter. Często widziałem układy obrazów wyobrażeniowych, które w przeciwieństwie do układu kulisowego nazwę układem oknowym. Układ ten polega na tem, że przedmioty, znajdujące się na bliższych planach pola widzenia, pozostawiają między sobą luki, czy okna. Przez takie okna między przedmiotami pierwszych planów widać to, co się dzieje w głębi, za niemi. Przedmioty i ornamenty, które się tu zjawiają, są nieraz perspektywicznie zmniejszone. Wrażenie jest podobne do tego, które się ma, gdy patrząc w dół z wysokiej góry, poprzez kilka warstw chmur, w oknach i lukach, jakie się w tych chmurach i mgłach tworzą, widzimy chmury niżej położone i wycinki krajobrazu, widzianego jakby przez różne okienka. Nie widziałem nigdy prawie obrazu meskalinowego z horyzontem, z podziałem na niebo i ziemię, jak w naturalistycznym krajobrazie. Ma to, jak później wykażemy, prawdopodobnie swoje specjalne uzasadnienie psychologiczne. Sceny, jakie się widzi, wypełniają całą przestrzeń widzianą jak ornament na dywanie, jak figury i drzewa na starym gobelinie. Horyzont nie istnieje w meskalinie.

2. Ornamentalny charakter wizyj pomeskalinowych. Obrazy, które się widzi po zażyciu peyotlu lub po zastrzyku meskaliny, są prawie bez wyjątku obrazami o charakterze wytworów sztuki dekoracyjnej, ornamentacyjnej. Łatwo wytworzyć sobie wyobrażenie o tej ornamentalności wizyj meskalinowych na podstawie załączonych rycin oraz protokółu, podanego w niniejszej pracy.[3]) To samo stwierdzali badani przezemnie malarze. Przejrzałem też z tego punktu widzenia trzydzieści kilka opisów znajdujących się w książce

[3]) W pracy zostały umieszczone reprodukcje szczególnie ciekawych wizyj figuralnych z pominięciem czysto geometryczno-ornamentacyjnych; dlatego ilustracje niedosyć może silnie uwydatniają ornamentacyjny charakter wizyj meskalinowych.

Beringera. Otóż osoby, z któremi on eksperymentował, widziały przy zamkniętych oczach bądźto same ornamenty, dywany, tapety, batiki, płaskorzeźby stylizowane, architektury w danym stylu, bądźteż obrazy przypominające rzeczywistość, jak np. osoby, zwierzęta i krajobrazy. — Ale prawie bez wyjątku obraz tych osób, zwierząt i krajobrazów uległ stylizacji i przetworzeniu ornamentacyjnemu tak, że te obrazy nie były już naturalistycznemi podobiznami tego, co się widzi w rzeczywistości przy otwartych oczach, lecz jakby ręką ludzką obrazowo, dekoracyjnie, barwnie, strojnie, rytmicznie przekształconą rzeczywistością.

Osoba badana przez Beringera nr. 11 widzi np. »Wzór z czerwonych uszek i ogonków djabełków, bardzo zabawny« (str. 180); osoba nr. 15 widzi »ulice, na której maszeruje kompanja żołnierzyków-zabawek« (str. 197); osoba nr. 16 opisuje wizję złożoną »z samych ciał kobiecych ornamentacyjnie stylizowanych, przeplatających się jak wzór dekoracyjny« (str. 201); na str. 210 czytamy, że osoba badana, mająca sobie na żądanie badającego wyobrazić embrjona, spostrzegła cały fryz embrjonów przestylizowanych na lwy heraldyczne, »potem dalsze embrjony przyporządkowały się, tworząc ornament płaskorzeźby z czerwonego piaskowca, a następnie ujrzała embrjony z głowami lwów jak na tarczach heraldycznych (Wappenlöwenköpfe). Osoba nr. 15 opisuje na str. 199, że widziała w wyobraźni »własną dolną część tułowia jako wielkie, zielono-lakowane ciało o kształcie ściętego stożka ze spiralnemi gwintami«.

Z doświadczeń Beringera wynika pozatem, że takie przeobrażenie ornamentacyjne, rytmiczne obejmuje nietylko wizje wyobraźni, lecz że również przy otwartych oczach świat widziany, realistyczny, ornamentacyjnie się przemienia. Bardzo dużo osób podaje np., że widzą ornamenty na ścianach, na których ich niema, a szczególnie jeden opis jest ciekawy z punktu widzenia przeróbki widzianego na wzór ornamentu:

»Spojrzałem przez okno na drzewo akacji. Wtedy, odrazu, ku mojemu zdziwieniu, ujrzałem listki małej gałązki w ornamentalnem ułożeniu, jakby umieszczone w kolistym wzorze o strukturze jakby pajęczyny. Spojrzałem na inne gałązki i wszystkie liście ułożyły się w podobnym porządku jakby kraty (gitterförmig)« (str. 228). Osoba nr. 16 mówi na str. 204: »Mniemam ciągle, cały świat musi przeobrażać się kryształowo, wszystko staje się kryształem, ornamentem«.

Ornamentacyjna stylizacja wizji, następująca pod działaniem meskaliny na mózg, obejmuje wszystkie style. W opisie moim podaję również kilka stylów, w jakich widziałem poszczególne obrazy: egipski, empirowy, indyjski, chiński, renesansowy etc. W innych wizjach widziałem pozatem jeszcze inne stylizacje, jak np. Biedermeier, Meksyk, prymitywne, archaiczne układy, secesyjne wzory, kubistyczne, ekspresjonistyczne i inne stylizacje — wszystkie, tylko nie naturalistyczne. Osoby badane przez Beringera wymieniają w swych opisach wizyj następujące stylizacje:

osoba nr. 10 ekspresjonizm, sztukę ludową, egipskie wzory, archaiczne postacie; osoba nr. 11 romańskie ornamenty, meksykańskie motywy; osoba nr. 14 jakby czarno-czerwone malowidła antyku, egipskie, nowoczesne plakaty; osoba nr. 15 maurytańskie i ekspresjonistyczne ornamentacje; osoba nr. 16 tandetną sztukę nowoczesną, wschodnie wzory, meksykańskie figury; osoba nr. 17 egipski styl fryzury, kolumny korynckie; osoba nr. 22 gotyckie katedry, japońskie wzory, renesansowe architektury, kubistyczne wzory, archaiczne postacie, rysunki dziecięce, figury japońskie, płaskorzeźbę asyryjską, gotyckie litery; osoba nr. 26 ornament złożony z krzyżów, arabski, ornament meksykański, wzory dywanów etc.

Ten sposób stylizacji i ujęcia wszystkiego, co się widzi, w tym lub owym stylu, ale zawsze w stylizacji pewnej, jest niezmiernie charakterystyczny dla wyobraźni meskalinowej. Ponieważ w doświadczeniach mych badałem przedewszystkiem malarzy i ponieważ sam zajmowałem się w mem życiu bardzo dużo sztuką i ornamentem, więc mogłem początkowo przypuszczać, że osoby badane przezemnie (i ja sam) właśnie dlatego, że to były osoby zajmujące się sztuką, widziały tak dużo obrazów stylizowanych i ornamentacyjnie przeobrażonych w wizjach meskalinowych. Tymczasem przestudjowanie trzydziestu kilku opisów, znajdujących się w książce Beringera poucza nas o czemś innem, bo z wyjątkiem jednego malarza badał on samych prawie lekarzy i studentów medycyny.

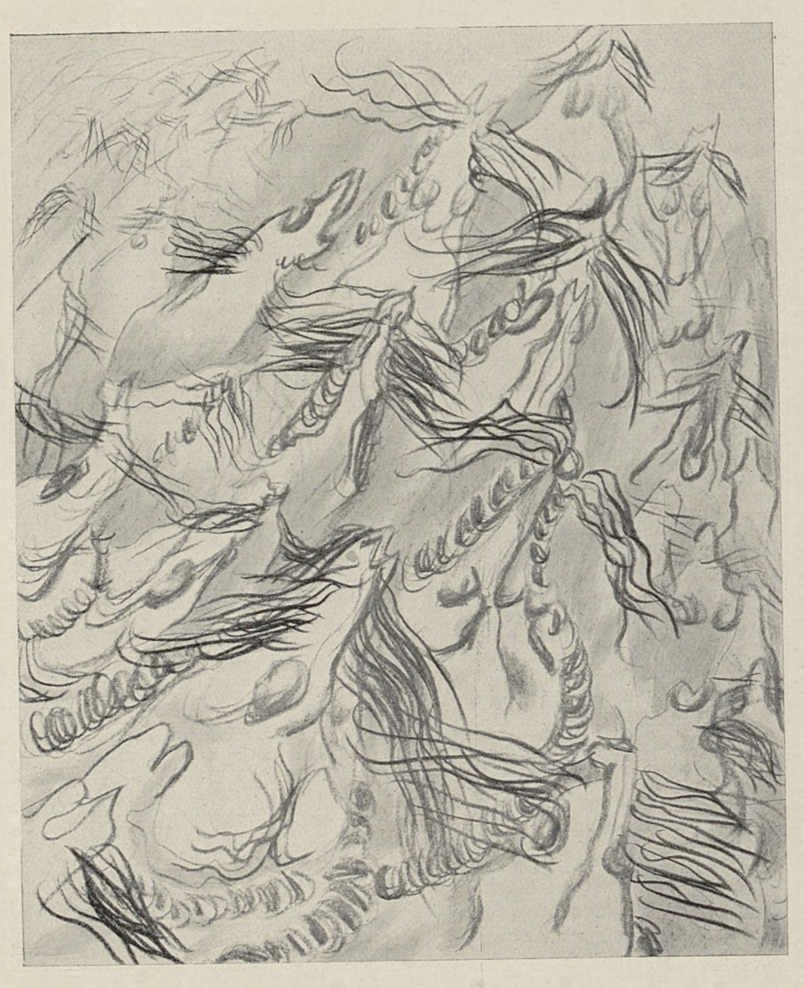
Podkreślenie tego ornamentacyjnego, stylizowanego charakteru obrazów meskalinowych, czem się Beringer bliżej nie zajmuje, wydaje się nam szczególnie ważne. Czemu bowiem,

pytamy, pod wpływem meskaliny nie widzimy obrazów naturalistycznych? Czemu meskalina przetwarza każdy obraz na ornament, nawet taki obraz wyobraźni, który przedstawia przedmioty realne, jak twarze, zwierzęta, krajobrazy? Spróbujemy na to pytanie odpowiedzieć w ostatniej części naszej rozprawy. Przy obecnym stanie naszej wiedzy o funkcji wzrokowego ośrodka mózgowego i procesach widzenia, spostrzegania i wyobrażenia nie można dać odpowiedzi dostatecznej i definitywnej. Jednak myślę, że w tym kierunku właśnie powinny się zwrócić badania i rozważania teoretyczne i z tego właściwie względu sądzę, że ważny jest dokładny opis i analiza objektywna, przedmiotowa obrazów widzianych w meskalinie, jaką przeprowadzamy obecnie.

Ornamentacyjny charakter obrazów wyobraźni meskalinowej wymaga jeszcze bliższej analizy. Trzeba stwierdzić, na jakich formalnych momentach polega to, co nazywamy ornamentacyjnem przeobrażeniem wizji meskalinowej. Możemy wyróżnić następujące stylistyczne i ornamentacyjne cechy struktury obrazu meskalinowego: powtarzanie się tego samego motywu, regularny układ przestrzenny, zachowanie tej samej stylizacji we wszystkich częściach obrazu, utworzenie całości obrazu z elementów nierealnych lecz dekoracyjnie obrazowych. Oto zagadnienia, które omówimy poniżej.

Powtarzanie się tego samego motywu. Oto jedna z cech charakterystycznych dla obrazu meskalinowego. Jako ilustracje niech posłużą ryciny nr. 1, 2, 5, 10, 12.

Ten sam motyw, np. ornament krzyża, kwadratu, arabeski, kształt rybki, główki djabełka, czaszki końskiej, motyw parasolki, haftu, kielicha, trawki, kwiatu, piersi kobiecej, fali morskiej, powtarza się wielokrotnie na całej płaszczyźnie obrazu fantastycznego, wywołanego w polu widzenia przy zamkniętych oczach przez meskalinę. Moja własna obserwacja i obserwacje drugich świadczą o tem, że szczególnie często całe pole widzenia wypełnione jest tym samym motywem, który nieraz powstaje w jednem miejscu, a rozrasta się po płaszczyźnie i wypełnia ją częściowo lub w całości.

Ryc. 5.

U Beringera na str. 209 osoba badana podaje: »Wyrastały kopuły, jedna z drugiej, w ciągłym ruchu«; na str. 184 mowa o wzorze szachownicy, czyli o regularnej powtórce kwadratów w polu widzenia; na str. 199 mowa o licznych, symetrycznie ułożonych wazonach z kolorowego szkła w polu widzenia; na str. 201 o wielu ornamentacyjnie przestylizowanych ciałach kobiecych tworzących wzory itd. W moim opisie czwartego doświadczenia jest np. mowa o głowach zwierzęcych ułożonych regularnie po całem polu widzenia, jak na szachownicy (ryc. 12); opisuję, jak piersi kobiece, widziane najpierw bardziej realistycznie, »mnożą« się w polu widzenia i układają regularnie na gzymsie architektury; jak ten sam motyw rybek, ptaszków, krążków szklanych, kwiatów z perłowej macicy etc. wypełnia całe pole widzenia. Wielokrotne powtarzanie się tego samego motywu w obrazie jest bardzo częste i wielce charakterystyczne.

R e g u l a r n y u k ł a d p r z e s t r z e n n y. Nie jest on regułą, ale występuje również bardzo często. Nie mówiąc już o arabeskach, rozetach, wzorach tapet, ptaszkach na wzorzystych materjach, fryzach architektonicznych etc., które jako gotowe, regularnie, rytmicznie rozłożone układy pojawiają się w obrazach wizji meskalinowej, często wprost widzi się i spostrzega, jak w oczach obraz fantazji się regularnie rozkłada, jak poszczególne motywy ustawiają się w rzędy, w grupy, w arabeski. Przypomina to nieraz obraz parady wojskowej na placu miejskim, obserwowanej z wysokiego piętra. Tak jak tu na rozkaz dowódcy szeregi żołnierzy rozbijają się, łączą, prostują, zachodzą, formują, rozgałęziają, tak samo w obrazie meskalinowym elementy figuralne w oczach naszych układają się w przeróżne i nieraz przedziwne porządki. Jedna z osób badanych przez Beringera opisuje to zjawisko następującemi słowami: »zmieniało się to i falowało, budowało się i zapadało, tworzyło się na nowo w warjacjach i odmianach« (str. 268). W moim protokóle opisuję liczne takie przegrupowania ornamentu w moich oczach.

Co do rodzaju układów, zdarzających się w widzeniach meskalinowych, to istnieje ich nieskończona ilość, począwszy

od szeregów, fryzów, rzędów, poprzez szachownicowe, proste, regularne układy do bardziej i bardzo skomplikowanych, arabeskowych, kalejdoskopowych, gwiazdowych, wężowiskowych, arabeskowo-chaotycznych i t. p. Jednak nawet wtedy, gdy układ jest tak skomplikowany, że nieledwie chaotyczny, nawet wtedy sposób układu zachowuje pewne cechy regularności w swem powikłaniu i przerastaniu się form. Trzeba jednak pamiętać, na co zwróciliśmy uwagę na wstępie tego rozdziału, że układ regularny i ornamentacyjny odnosi się nietylko do płaszczyzny pola widzenia, lecz że sięga on również w głąb. Tak np. kulisowy układ, czyli regularny szereg zbudowany w głąb obrazu, jest charakterystyczny dla meskalinowych zwidzeń.

Zachowanie tej samej stylizacji we wszystkich częściach obrazu. Wizje meskalinowe są pozatem stylizowane, to znaczy, że nietylko dany element figuralny ma swoją charakterystyczną, odrębną stylizację, czyli charakterystyczny układ linij i struktury, lecz że ten właśnie charakter linji i struktury jest przeprowadzony tak w elementach, figurach i kształtach poszczególnych całego obrazu jak i w układzie całości, jako takiej. Możnaby mniemać, że to poprostu wtedy, gdy rysujemy to, co widzieliśmy w zwidzeniu meskalinowem, że wtedy my dopiero rysując komponujemy, stylizujemy obraz, przemieniając go na stylizowaną dekorację. Ale nie! Często w czasie wizji obserwowałem i badałem to, co widzę, z tego właśnie punktu widzenia i stwierdzałem, że już sam obraz fantazji najwyraźniej jest stylistycznie, ornamentacyjnie, rytmicznie skomponowany. Styl pewien zachowuje się w czasie trwania danego obrazu lub danej serji wizyj, natomiast zmienia się najwyraźniej od obrazu do obrazu, albo od jednej serji obrazów do następnej. Wynika to również jasno z mojego przytoczonego protokółu i z obserwacji drugich, np. osób badanych przez Beringera. Jeżeli mówią oni o wizjach, które z kolei miały charakter stylizacji ekspresjonistycznej, archaicznej, romańskiej, japońskiej, empirowej, indyjskiej itp., to właśnie dlatego, że najwyraźniej dane obrazy mają taką, a nie

inną stylizację, i że stylizacja ta zachowuje się przez pewien czas. Zachowuje się ona mimo ciągłych zmian, ciągłych przetwarzań się i płynnych przeobrażań w danym okresie.

Abstrahując zresztą od stylizacyj, znanych z historji sztuki, obrazy meskalinowe posiadają zawsze pewną stylizację bardziej zasadniczą i podstawową. Tak np. dany obraz meskalinowy ma ogólny charakter linji albo ostry, kanciasty (ryc. 3), albo łagodny i falisty (ryc. 6—9), wszystkie elementy formalne są bądźto wiotkie, strzeliste, bądźteż krótkie (ryc. 10), masywne, sześcienne, wszystko układa się np. w rytmie i linji języczków płomieni, albo w załamaniach kryształów, albo w stylu worków mąki (ryc. 12), leżących na sobie, albo w rokokowych esach -floresach długiej wstążki na wietrze. Jedna z osób badanych przez Beringera, a mianowicie osoba nr. 16 widziała ciągle kraty i pozatem wszystkie inne obrazy, które występowały były »kratowane«, były stylistycznie kanciaste, ostre, podzielone na przedziałki krat. Tak też np. wizje podmorskie, które często widziałem ja i również inni, są nietylko i nietyle podmorskie swym tematem, swą treścią, ile stylem formalnym, charakterem budowy prymitywnych wężowatych alg, wodorostów, ljan podwodnych, węgorzowatych ryb, wężów, wirów wężowatych i t. p. Bardzo często widuje się kryształy i krystalizacje. Jest to również stylizacja. W tych wypadkach często nietylko widać w obrazie kryształy o takiej czy innej formie, lecz również rośliny, stwory, skały, słupy światła, domki i potwory przybierają podobny charakter kształtu. Wyobraźnia meskalinowa jest zatem malarzem dziwnie świadomym prawideł dobrej sztuki i tu znowu stoimy przed ciekawem zagadnieniem psychologicznem, a nie artystycznem, czemu maluje ona tak, a nie inaczej.

D e k o r a c y j n o - o r n a m e n t a c y j n y c h a r a k t e r l i n i j i m a t e r j a ł u, z k t ó r e g o s ą w y k o n a n e o b r a z y m e s k a l i n o w e. Obrazy wizyj meskalinowych są jakby malowane drogocenną, błyszczącą farbą. Często są utkane z błyszczących jedwabi, ułożone jakby z mozaiki drogocennej, zrobione ze

szkła witrażowego, wykonane jakby z samych klejnotów, pereł i brylantów, wyrzeźbione w kości słoniowej, inkrustowane srebrem i złotem, wyłożone hebanem i drzewem cedrowem, skonstruowane na żelazo-betonie, wybudowane z flaszek i szklanek różnokolorowych, uszyte jak zabawki z wstążek, gałganków, perełek, wytłoczone w tekturze, tworzące się z fosforyzujących mgieł i oparów, zmaterjalizowane w barwach tęczy, uplecione z trawek, wykonane z włosów, z waty, z blachy, z ametystu, malachitu, jaspisu. Wystarczy przeczytać podany powyżej opis jednej z moich wizyj, aby się o tem przekonać. Ale posłuchajmy, co o tem mówią osoby badane przez Beringera.

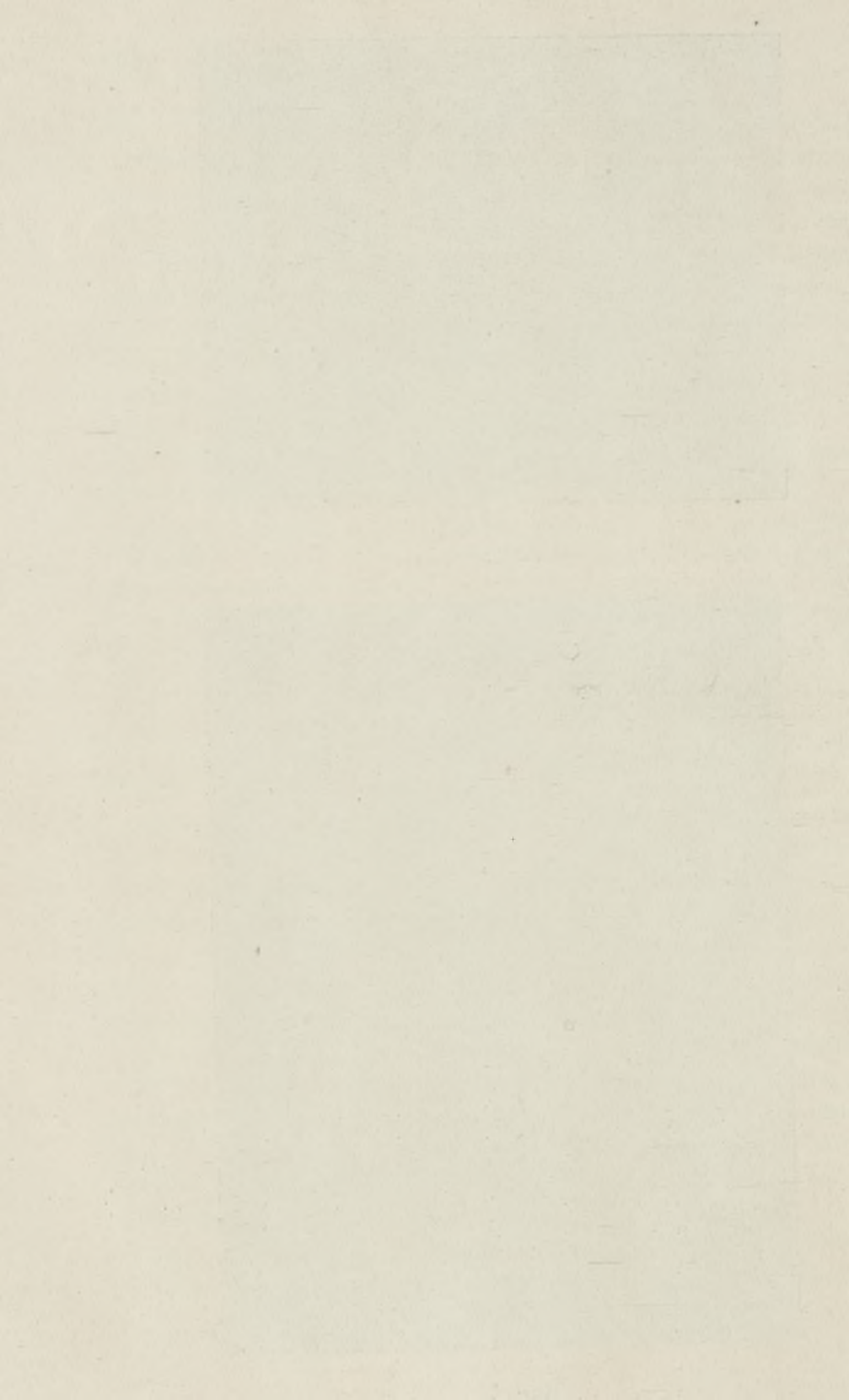
Osoba nr. 16 opisuje figury jednego z obrazów jako wykonane z waty, z tamponów z waty, z paczek waty; osoba nr. 15 stwierdza, że obrazy widzi zawsze jako wykonane w pewnym materjale: jedwab, słoma, cynk, tektura prasowana (str. 196 i 198), widzi fryz wykonany w czerwonym piaskowcu (str. 210), widzi ślimaki ciosane z drzewa (str. 212); osoba nr. 4 opisuje »3 mm grube kolorowe wełniane nici (str. 155), twarz jakby z cukru ulaną (str. 156), »z miękkiej masy wybudowany tum o dwóch wieżach (str. 151); osoba nr. 13 widzi dywany perłami i złotem haftowane (str. 187—188); osoba nr. 22 opisuje »kryształy, w magicznem świetle, o mieniących się kolorowo kantach« etc.

Podczas gdy malarstwo naturalistyczne dąży do wytworzenia iluzji obrazu rzeczywistego, sztuka dekoracyjna, ornamentacyjna, stylizująca stwarza nowy świat obrazów i przedmiotów, wykonanych conajwyżej na podobieństwo rzeczywistego, ale różniący się od niego nietylko wprowadzeniem układu regularnego, ornamentacyjnego, stylizacją, ale też głównie podkreśleniem odrębności materjału, z którego jest wykonana podobizna. Archaiczny posążek kobiety z kości słoniowej np. inkrustowany ornamentem z srebra nie naśladuje rzeczywistości, lecz stwarza nową rzeczywistość na swój sposób w nowym materjale. Otóż opisuję podobne zwidzenie meskalinowe pod nr. 40 mojego opisu, a podobną wizję miała też osoba nr. 14 w książce Beringera. Podkreślenie odrębności materjału, a nie zamazywanie tej odrębności dla wytworzenia iluzji rzeczywistości, jest ważną cechą sztuki dekoracyjnej. Otóż tak samo

Ryc. 6.

Ryc. 7.

jak ona, pod tym względem postępuje także meskalina. Jest rzeczą niezmiernie ciekawą, że w wizjach tych poza obrazami, składającemi się jakby z samego barwnego światła, i obrazami wyraźnie jakby malowanemi, rysowanemi tą czy inną techniką malarską, widzi się przedewszystkiem obrazy fantastyczne wykonane w jakimś określonym, zwykle drogocennym materjale. Widzi się zatem właściwie nie obrazy, lecz najwyraźniej przedmioty, przedmioty wyrobu artystycznego lub techniki. Nawet istoty realne, ludzie, twarze, zwierzęta są w tych wizjach zwykle przedmiotami, lecz przedmiotami dekoracyjnie, artystycznie przestylizowanemi w stylu takiej czy innej epoki, lub w stylu zgoła fantastycznym i nowym. To, co się widzi najczęściej w meskalinie, to nie obrazy »malowane« z »mgły i tęczy« wyobraźni, lecz obrazy złożone z przedmiotów, jakby wykonanych w tym czy innym realnym materjale, jaki zwykle łatwo określić i którego charakter się wprost narzuca, tak że badani zauważają go, opisują, i samorzutnie do protokółu podają. Porównać możnaby te obrazy meskalinowe najlepiej z ową nową, modernistyczną manierą artystyczną polegającą na składaniu obrazu z realnych materjałów: blachy, piórek, gazet, drzewa, śrub, bibuł, korków etc., zamiast malowania czy rysowanie tegosamego farbą czy ołówkiem. Jest to dziwna właściwość wizyj meskalinowych, nadająca im również odrębny, swoisty, niezwykły charakter. To, co się widzi pod działaniem meskaliny, jest bowiem ornamentem, ale równocześnie ornament ten jest wykonany w jakimś materjale i staje się przedmiotowy również dzięki swej modelacji. Zważywszy wkońcu, że kształty i motywy widzeń meskalinowych ruszają się, rozkwitają i rosną przed oczyma, łatwo zrozumieć niesamowite wrażenie jakie robią: wrażenie innego świata, najwyraźniej żywego, a jednak zarazem barwnego, stylizowanego, strojnego i przedmiotowo-martwego, jak zabawki i przedmioty barbarzyńskiego kultu. Porównaj przedmiotowo i ornamentacyjnie „martwy" a zarazem fizjonomicznie żywy charakter elementów figuralnych ryc. 1.

I ta, powyżej opisana i zanalizowana cecha zwidzeń meskalinowych z punktu widzenia psychologji jest zastanawiająca. Czemu widzimy w tych obrazach wypukłe, często trójwymiarowe przedmioty i czemu są one w tych widzeniach zrobione z materjałów, z jakich w rzeczywistości złożone nie są, a z jakich wykonuje się tylko zabawki, przedmioty artystycznie przestylizowane codziennego użytku lub kultu?

3. Ożywienie i symbolika obrazów meskalinowych. Chociaż w wizjach meskalinowych widzi się przeważnie same ornamenty, wzgl. przedmioty w polu widzenia w ornament ułożone, i chociaż nawet zjawy twarzy ludzkich i zwierząt w tych wizjach są przestylizowane i nierealistyczne, to jednak to wszystko nie odbiera wizjom tym życia i żywego wyrazu. Jak już właśnie wspomniałem, obrazy te są jakby żywe, bo ornamenty, arabeski i figury poruszają się i przetwarzają na nich. Pozatem są one jednak ożywione swoistym fizjonomicznym wyrazem, jakim w wizji meskalinowej jest obdarzone prawie każde zjawisko.

Tę zdolność i tę wyraźną tendencję fizjonomicznego przetwarzania wyobrażeń i spostrzeżeń można szczególnie dobrze studjować po zażyciu meskaliny przy otwartych oczach. Podczas wszystkich czterech moich doświadczeń, w fałdach kotar i poduszek, w ornamentach tapet i dywanów i w cieniach, jakie rzucały przedmioty w świetle lampy, zwidywały mi się twarze ludzkie i zwierzęce postacie, zwykle groteskowe, groźne, niesamowite. Jeden z malarzy, który na prośbę mą podyktował mi szczegółowy opis swych zwidzeń meskalinowych, opisuje męki jakie przechodził, widząc twarze groteskowe, djabelskie fizjonomie, pyski zwierzęce i t. p., przez dłuższy czas w każdej plamie na podłodze czy na murze swego pokoju, w śladach nóg na śniegu, w sękach i gałęziach każdego drzewa. W protokółach u Beringera znajdzie czytelnik mnóstwo takich opisów.

Nie mogąc tu dla braku miejsca opisywać dokładnie wszystkich własnych moich przeżyć pod tym względem, podam tylko następujące przykłady:

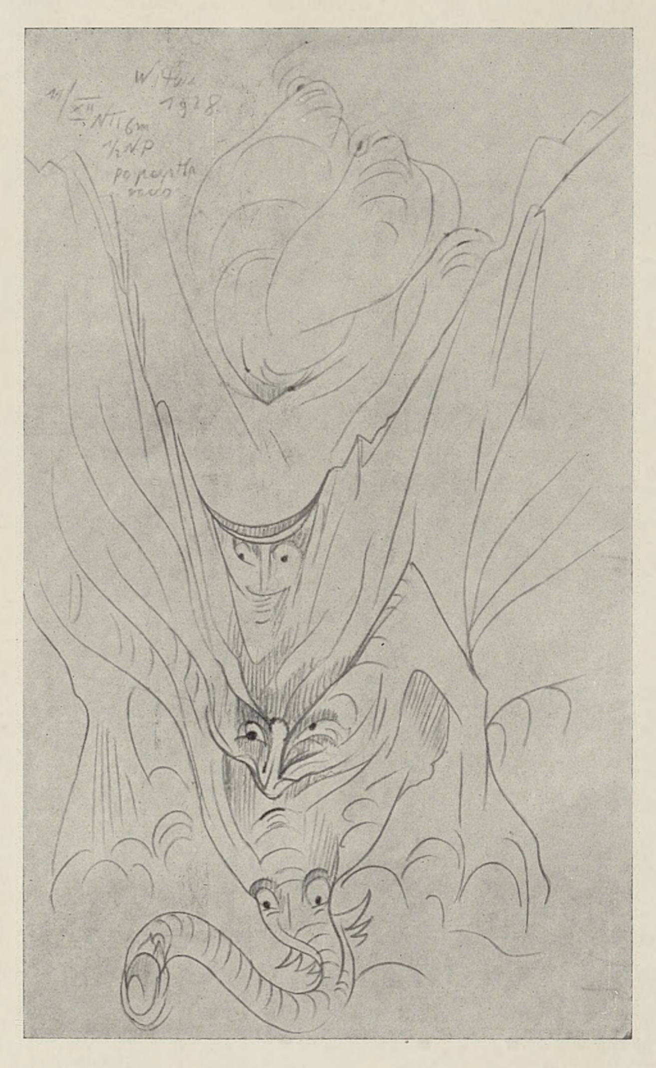
a) Koc, leżący na kanapie, przedstawił mi się jako jakaś postać otulona, którą naszkicowałem zaraz; zjawy takie miałem bardzo często. b) Przeglądając w czasie trzeciego doświadczenia rocznik 1928/1929 czasopisma dla młodzieży »Płomyk«, widziałem najwyraźniej na fotografji, przedstawiającej zlot harcerek (na str. 19), trzy postacie otulone, siedzące w kuczkach jakby płaczki, oraz u dołu w środku fotografji postać siedzącą, też otuloną, z głową lemura. Na obrazku na str. 57 widziałem zamiast kwiatów malw same czarne, trupie, murzyńskie główki, wychylające się z zieloności liści poza dzieckiem. Tych fantastycznych głów i postaci nie widziałem przelotnie, lecz poprostu nie mogłem widzieć inaczej obrazków, patrząc na nie. c) Wycięto mi na moją prośbę przed trzeciem doświadczeniem kilka sylwetek, nic nie przedstawiających, bezprzedmiotowych z papieru. Zobaczyłem je dopiero pierwszy raz kilka godzin po zastrzyknięciu meskaliny i widziałem je z twarzami i pyskami, przemienione na dziwne wielogłowe postacie. d) Taksamo w cieniach, które rzucały przedmioty na ściany pokoju oświetlonego lampą, zwidywały mi sie ciągle jakieś twarze, postacie i mary.

Meskalina wzmaga zatem »fantazję«, jak się mówi, skłania do dopatrywania się twarzy i żywych postaci, gdzie ich niema, gdzie istnieje tylko jakaś plama, czy arabeska, czy cień jakiś. Nic zatem dziwnego, że również podczas wizji przy zamkniętych oczach widzimy nietylko ornament jako ornament, przedmioty jako przedmioty martwe, lecz że jedne i drugie często mają wyraz twarzy patrzących, że są one nie zwykłemi martwemi przedmiotami, lecz żyją swoistem życiem, że widzimy je tak, jakby istniała jakaś ożywiająca je »dusza« i swoista siła ich odrębnej istoty. Tak się widzi pod działaniem meskaliny. Szczególnie często widywałem oczy, oczy mrugające, patrzące zpodełba, niesamowite, śmieszne lub groźne. Ryciny nr. 1, 7, 9 i 12 oddają dobrze wrażenie, jakie wywiera mnóstwo takich wpatrzonych w nas oczu. Szczególnie w pierwszych trzech doświadczeniach prześladowały mnie takie oczy, ciągle i wszędzie zawsze na nowo w wizyjnych obrazach powstające. W protokółach u Beringera badani rzadko wspominają o wizjach oczu. Natomiast malarze, z któremi eksperymentowałem, podają takie wizje oczu jako bardzo częste i charakterystyczne dla meskalinowych fantazyj.

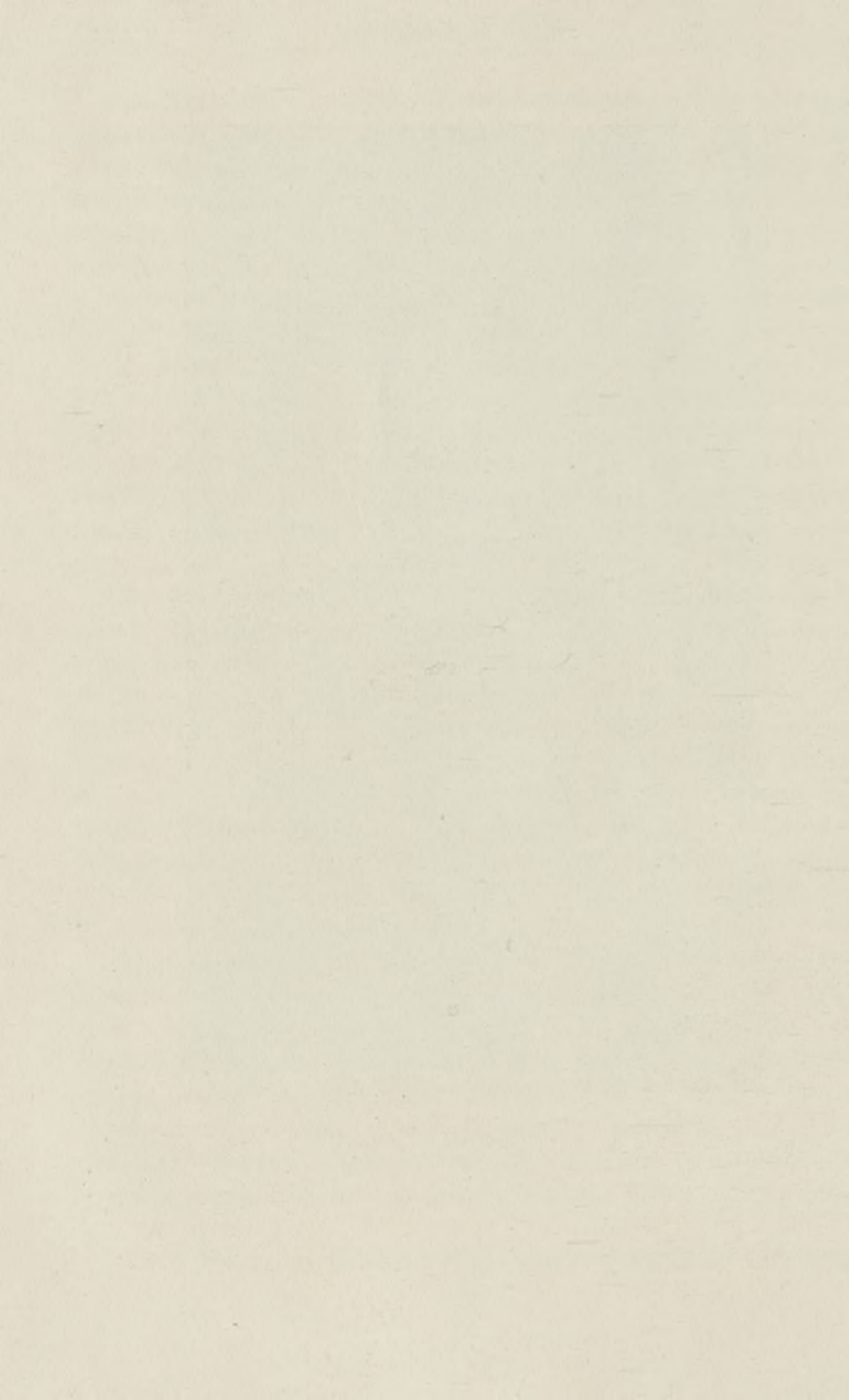
»Patrzące oko« jest bodaj najsilniejszym, najistotniejszym momentem przeżycia »fizjonomicznego«. Nietylko rzeczywiste, realne oko patrzy, ale »patrzą« przecież również »pawie oczy« na ogonie pawia, czy na egipskim lub secesjonistycznym ornamencie, patrzą też »oczy« na łuskach węża (ryc. 4 i 7), »patrzą« jak oczy sęki w desce, »patrzą« też różne czarne plamy i zagłębienia — jakby oczodoły czaszki —, »patrzą« wypukłe, okrągłe krwawniki, oprawne srebrem na głowni staroświeckiego miecza lub na koronie królewskiej. Stosunkowo łatwo już na jawie każdy wyodrębniający się na jakimś przedmiocie punkt robi wrażenie, jakby na nas »patrzał«, t. j. nabiera znaczenia i działania fizjonomicznego. Meskalina ogromnie wzmaga takie »fizjonomiczne« nastawienie. To też w opisanem mojem czwartem doświadczeniu patrzało na mnie np. runiczne pismo z tabliczek mojżeszowych (nr. 32 opisu). Ale również i brodawki piersi (ryc. 11 i 12), nóżki na brzuszkach gąsienic, guziki na mundurach, klejnoty na dywanach i kosztownych sprzętach patrzały na mnie. Mam wrażenie i mogłem to czasami wprost stwierdzić w czasie trwania wizji, że i w jaki sposób świecące punkciki i światełka, lub czarne plamki w oczach moich zmieniały się na oczy patrzące na mnie z mych wizyj. O ciekawem zjawisku »fizjonomicznego« ujęcia zjawisk mało dotąd psychologicznie wiemy. Według Wernera[4]) jest to charakterystyczna cecha pierwotnego spostrzegania np. dzieci i ludów pierwotnych. Powrócimy jednak do tego zagadnienia w ostatnim rozdziale.

Ożywienie wizyj meskalinowych polega dalej, jak już wspomnieliśmy, na ruchach i przemianach, jakie się ciągle dokonują w polu widzenia. Szczególnie ważne wydaje mi się zagadnienie przemian. W opisie mojego czwartego doświadczenia, który powyżej podałem, kilkakrotnie opisuję jak się takie przemiany dokonywały. Zdaję sobie jednak sprawę z tego, że tylko czasami udawało mi się uchwycić zjawisko takich przemian figuralnych w obrazie wizyjnym. Niewątpliwie często

[4]) H. Werner. Einführung in die Entwicklungspsychologie 1926.

Ryc. 8.

obraz zmienia się nagle i zupełnie, jakby zabrano z przed oczu jedną rycinę a zastąpiono ją w tym samym momencie drugą. Bardzo często jednak odbywa się przemiana obrazu dostrzegalnie, stosunkowo powoli w naszych oczach, tak że możnaby i niewątpliwie też można stwierdzić, co i jak i na co się przemienia. Wymaga to specjalnego nastawienia i szczególnej uwagi ze strony zameskalinowanej osoby. Dopiero w czwartem doświadczeniu udało mi się, jak sądzę, jako tako zdać sobie od czasu do czasu sprawę z tych zjawisk. Sądzę, że dalsze badania nad meskaliną powinny pójść szczególnie w tym właśnie kierunku i że dokładne zbadanie tych przemian będzie miało nie tylko opisowe znaczenie, lecz że przyczyni się ono może do zbadania skomplikowanych mechanizmów widzenia, wyobrażania i spostrzegania.

Często jakieś nowe kształty w wizji nie zjawiają się nagle, lecz wyrastają przed oczyma i to w ciągu pewnego czasu, który może będzie można w przyszłych badaniach dość ściśle oznaczyć. Mam wrażenie, że trwa nieraz kilka sekund, zanim np. jakiś nowy element figuralny z danego miejsca pola widzenia, gdzie się zjawił, rozprzestrzeni się po całem polu widzenia, albo zanim jakiś motyw ornamentu rozwinie się, rozkwitnie, zolbrzymieje, jak roślina wyrastająca z małego pędu.

Szczególnie ważne i teoretycznie ciekawe wydają mi się przemiany tego samego elementu formalnego, przy zachowaniu ogólnej sylwetki, ogólnej struktury, na obrazy o innem znaczeniu, przedstawiające inny przedmiot, choć pod względem budowy, sylwetki i struktury do poprzedniego podobne. Opisuję np. w moim protokóle zmiany obrazu fal morskich na fale olbrzymiej falującej sukni (nr. 34 opisu), przemianę brodawek piersi na oczka hipopotamów (nr. 11), przekształcanie się nóżek brodawkowych gąsienic na dwurzędy guzików na mundurach huzarskich (nr. 12). Pozatem patrz nr. 4, 6, 23, 26, 41 etc.

Sądzę, że w tych wypadkach umysł widzi te same elementy i struktury formalne nagle jako coś innego i coś nowego, interpretując to samo inaczej i przez to spostrzegając inaczej.

Gdy spostrzegam »pawie oko«, jako patrzące na mnie oko, wtedy widzę je tak samo, jak przedtem, t. j. jako tęczową plamę na piórze pawiem, lecz spostrzegam inaczej fizjonomicznie, jako spoglądające oko. Jeżeli w spostrzeganiu na jawie pod wpływem meskaliny dzieją się takie przemiany znaczenia tego, co się widzi, to łatwo zrozumieć, że w wyobraźni meskalinowej za takiem nowem »umysłowem« ujęciem tego, co się widzi, następuje bezpośrednia strukturalna przemiana obrazu na to, co się mniemało spostrzegać. Zwidzenia meskalinowe są mieszaniną myśli (interpretujących) i surowych obrazów. Jak sądzę, dany jest w widzeniu taki, lub inny obraz siatkówkowy, a spostrzegamy go jako tą lub ową rzecz czy istotę czy ornament, interpretując go jako to lub owo. Ostatecznie normalne, zwykłe spostrzeganie na jawie też nie jest tylko »obrazowaniem«, to ma znaczyć zauważeniem takich czy innych struktur i konfiguracyj w polu widzenia, lecz interpretowaniem poszczególnych struktur, nazywaniem ich, odpoznawaniem na zasadzie podobieństwa kształtów, na podstawie dawniejszego doświadczenia etc.

W czasie zatrucia meskalinowego, jak już wiemy, mamy szczególną tendencję i łatwość fizjonomicznego widzenia zjawisk, czyli interpretowania, spostrzegania czegoś, co jest tylko dość nieokreśloną plamą, niewyraźnym zarysem, wieloznaczną sylwetką, jako taką lub inną twarz, jako to lub owo zwierzę, jako postać, jako przedmiot znany, sprzęt etc. Jest rzeczą zrozumiałą, że taka interpretacja nie musi być stała, lecz że może się co chwila zmieniać. Znana jest zabawa wpatrywania się w chmurę, która w naszych oczach staje się kolejno np. barankiem, smokiem, twarzą o długiej białej brodzie, drzewem o kłębiącej się koronie listowia, masą waty, stadem koni itp. Te zmiany są powodowane zwykle rzeczywistą zmianą sylwetki chmury. Ale często też widzimy w tej samej nieokreślonej co do kształtu, wieloznacznej, lecz nie zmieniającej kształtu sylwetce z kolei również najróżniejsze profile, głowy, stwory, przedmioty. Kształty jako takie, zwłaszcza gdy są niewyraźne, są zawsze wieloznaczne i gra fantazji polega w tych wypad-

kach na ciągłej zmianie interpretacji, na dopatrywaniu się coraz to innych rzeczy w tym samym zarysie. Jeżeli w mroku w lesie widzimy najróżniejsze postacie i stwory w głazach, krzakach i drzewach, które spotykamy, to dlatego, że kształty wskutek mroku stały się nieokreślone i wieloznaczne, i mogą teraz być różnie interpretowane, spostrzegane jako to lub owo.

Podobna rzecz, sądzę, dzieje się w wizjach meskalinowych. Zjawiska świetlne i kolorowe, jakie się zjawiają pod działaniem trucizny w polu widzenia, są istotnie początkowo mgliste, tęczowe i nieokreślone, względnie też są one wyraziste, lecz schematycznie, geometrycznie uproszczone a zarazem znaczeniowo nieokreślone, tak że na podstawie pewnych strukturalnych podobieństw te kształty mogą być interpretowane jako zjawiska o takiem lub innem figuralnem, przedmiotowem lub innem znaczeniu. Przeglądając większą ilość protokółów, łatwo się przekonać, że początkowo widzi się kłębiące się opary, błyski, świetlane gzygzaki, migające światełka, zawikłane geometryczne układy, chaotyczne rozgałęzienia, kosmiczne jakby wiry i transfiguracje. Kształty są albo embrjonalne, mgliste, zarodkowe, albo naodwrót wyraziste, lecz geometryczne, czysto ornamentalne, nieprzedmiotowe. Dwa rysunki pana W., (ryc. 8 i 9), dają doskonałe pojęcie o zarodkowości, embrjonalności, mgławicowości kształtów, z których się nieraz składają wizje meskalinowe. Kształty te są płynne, jakby z lawy uformowane, wężowate, bułkowate, poduszkowate (ryc. 12). Widzimy tu jakoby skały przybierające postać potworów (ryc. 8), smugi i rozgałęzienia przemienione na węże, glisty i ryby, plamy i nieokreślone rysunki linij, zmieniające się na maski potwornych twarzy (porównaj też ryc. 6 i 7). Wszystkie kształty są mglisto-zarodkowe, jakby dopiero co stężały z płynnej masy, jakby się dopiero wyłaniały z mgławicy kosmicznej.

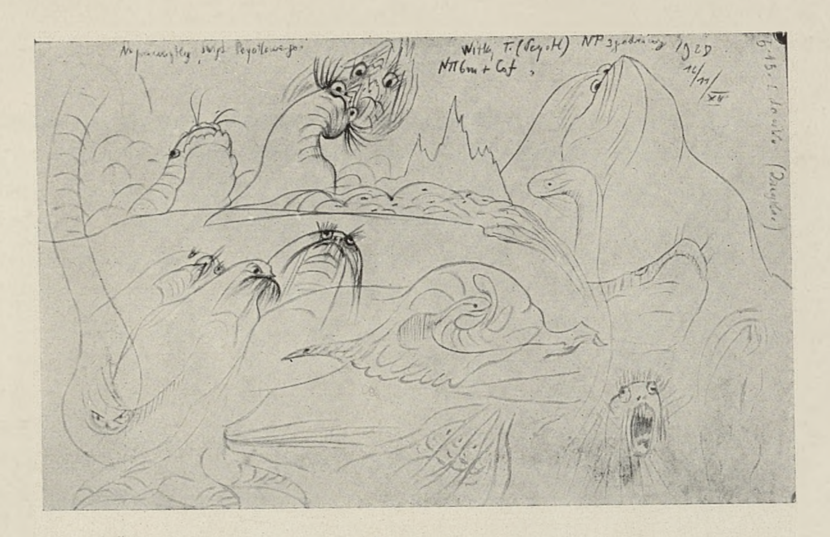
Przytoczę w tym związku, dla lepszego objaśnienia problemu, przeżycie, jakie miałem, zwiedzając pół roku temu groty stalaktytowe w Czechosłowacji (Demanowskie groty). Otóż swoiste, ciekawe, niesamowite wrażenie, jakie wywierają te groty, polega właśnie na wieloznaczności i zarazem fizjo-

nomiczności kształtów stalaktytowych, jakie się tu pod ziemią utworzyły. Pełno tu zastygłych w płynnem tworzeniu się kaskad, jakby z alabastru, drzew z kamienia, trupich główek, kandelabrów, meduz, skorpjonów, potworów widzialnych w dziwacznych formacjach białego półpłynnego kamienia. Nie były to tylko moje subjektywne wrażenia, bo przewodnik nazywał poszczególne grupy i formacje stalaktytowe nazwami zwierząt, budowli, twarzy, istot na podstawie podobieństwa, jakie się patrzącemu na widok tych mgławicowo kamiennych tworów nasuwają.

Pod działaniem meskaliny powstają obrazy wieloznaczne czy to dlatego, że się ciągle zmieniają, jak obłok na niebie, czy też dlatego, że ciągle jako co innego je widzimy. Ta wieloznaczność interpretacji dobrze się uwidocznia w opisie wizyj moich, podanych w niniejszej pracy. Czaszki w wizji nr. 39 są zarazem siodłami i drzewami, suknia w wizji 34 jest zarazem morzem, rośliny podwodne w wizji 29 są baletnicami, tańczącemi na jednej nodze, głowy djabełków w wizji 21 są zarazem płomykami, języczkami czerwonemi, rycerzami, wieżami, bramkami, mogiłkami, armją wielotysięczną, budową fantastyczną (ryc. 1). Bardzo trafnie jedna z osób badanych przez Beringera opisuje na str. 198 to zjawisko jako »trudną do opisania mieszaninę z obrazów wizualnych i myśli«.

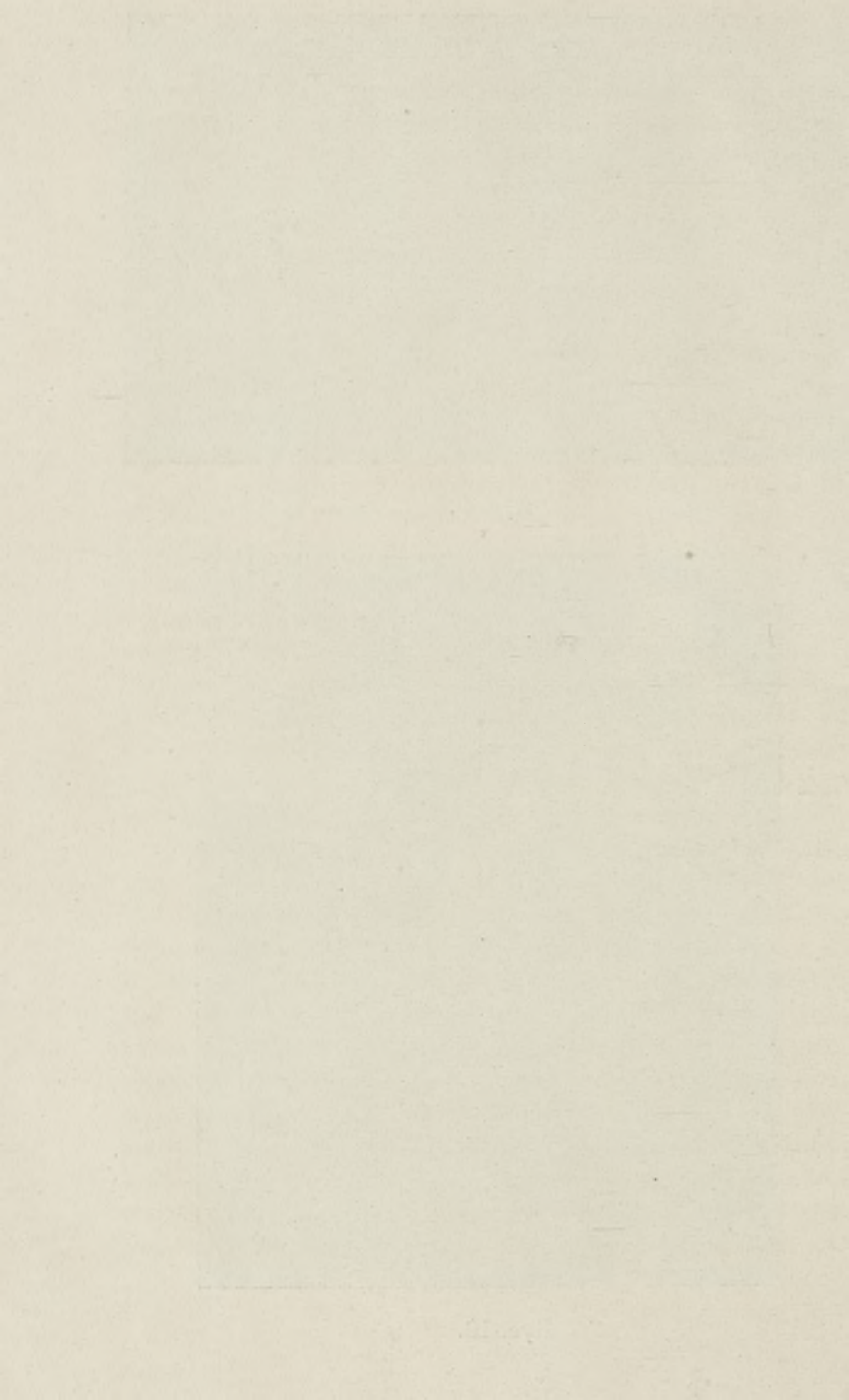
Zjawisko powyżej opisane w psychopatologji nazywa się zgęszczeniem. Obraz dany równocześnie jest i tem i tamtem, ma dwa znaczenia, jest obrazem dwóch różnych rzeczy, symbolem dwóch różnych myśli.

Obrazy wizji meskalinowej bardzo często są symboliczne. Znaczą więcej, niż to, co przedstawiają. Przedstawiają nietylko przedmioty, lecz stają się wyrazem obrazowym i symbolicznym głęboko nurtujących myśli, nastrojów o metafizycznym charakterze, które powstają pod działaniem meskaliny i przeobrażają całą osobowość danego człowieka. Każdy przyzna, że obraz wizji z główkami djabełków (ryc. 1), jest czemś więcej, niż igraszką, ornamentem, dziwacznym wybrykiem fantazji. Symbole krzyża, symbole główek lucyfera, symbole

Ryc. 9.

Ryc. 10.

hełmów-kapliczek, wrażenie nieskończonego labiryntu, ogromnego tłumu głów, wrażenie budowli jakiejś ogromnej jak wieża Babel, a zarazem ułudnej i nierealnej jak gmach fatamorgany, wrażenie skupionego patrzenia wielu przenikliwych, wpatrzonych oczu, — wszystko to wywołuje nastrój niezwykły, nurtujący, niesamowity, metafizyczny. Ten sam nastrój oddają niektóre opisy wizyj w naszym protokóle, np. wizje 22, 32, 34, 36, 40 i szereg opisów u Beringera.

4. Koloryt i oświetlenie obrazów wizyj meskalinowych. Obrazy te nie mają również naturalistycznego oświetlenia, jak obraz realistyczny. Nie widziałem nigdy i nie znalazłem nigdzie opisu cieni padających od przedmiotów na obrazach meskalinowych. Są one zwykle nieoświetlone z zewnątrz, lecz posiadają jakby własne, wewnętrzne światło. Najczęstsze jest chyba wrażenie, że obraz składa się z przezroczystych barwnych substancyj, jak szkło witrażowe, listki kwiatu przezroczyste, alabaster, mleczne szkło, jedwabie widziane pod światło, koronki przezroczyste, kryształy i naczynia szklane różnokolorowe. Pozatem przedmioty często błyszczą się własnem światłem jak iskry, ognie sztuczne, lampki kolorowe elektryczne, tęcza, fosforyzujące opary; lub też światło w nich się załamuje i silnie odbija jak w jedwabnych wstążkach, złoceniach, klejnotach, szmaragdach, brylantach, rubinach. Szczególnie często też przedmioty są jakby malowane, ale bez światłocieni, jakby w japońskiej sztuce, jakby akwarelą, konturem tylko i barwą, a nie światłocieniem się rysując. Częste jest też tonowanie, t. j. silniejsze i słabsze skupienie koloru w różnych miejscach, o łagodnem przejściu, ale jest to coś innego niż światłocień. Przedmioty widziane w obrazach meskalinowych są też, odpowiednio do tego cośmy powiedzieli powyżej, zrobione jakby z materjałów przezroczystych, jak: szkła, kryształu, jedwabiów, alabastrów, t. j. naogół materjałów przezroczystych i silnie reflektujących światło, a nie modelujących się światłocieniem.

Co do kolorytu to — rzecz charakterystyczna i, jak zobaczymy, psychologicznie ważna — bardzo częste są jaskrawe, zdecydo-

wane kolory kontrastowe. Z protokółów w książce Beringera wynotowałem następujące uwagi co do kolorytu kontrastowego:

Na str. 187 mowa o barwach kontrastowych, jakie zwykle są w zwidzeniach tej osoby: czerwone, zielone, czarno-białe, żółto-niebieskie; na str. 188 jest mowa o nagłej przemianie kolorów z czerwonego na zielony, jak w lampie sygnałowej; na str. 205: »Krzyczące, jaskrawe kolory z odcieniem żółtym, niebieskim, fioletowym; na str. 266 opis czerwonych i zielonych kuleczek, dalej mowa o zestawieniu niebieskiego z żółtem; na str. 247 czerwone i zielone, itp.

Częste są jednak również i inne koloryty. Na początku i przy osłabnięciu wizji widywałem rysunek czarno-szary, mglisty. Częste i piękne były też u mnie verdury, o kolorycie zieloności w akwarjum, w gęstwinie leśnej. Widywałem też zestawienia bardzo stonowane, harmonijne, jakby leciutko zabarwione akwarelą sztychy staroświeckie.

Trudno wymieniać całe niesłychane bogactwo kolorytu, który jednak zawsze ma tę właściwość, że jest kolorytem wykonanym w barwach przezroczystych lub lśniących, w akwareli, emalji, szkle kolorowym a nigdy np. w kolorycie jaki jest właściwy technice olejnej, kryjącej. Tej przezroczystości barw i ich świetlności zawdzięcza koloryt wizji meskalinowej swe odrębne piękno. Ten charakter kolorytu ma jednak, jak sądzę, swe uzasadnienie fizjologiczno-psychologiczne, o czem jeszcze będzie mowa w ostatniej części pracy.

5. S w o i s t e c e c h y w i z y j m e s k a l i n o w y c h. Na zakończenie tego rozdziału spróbujemy krótko scharakteryzować, czem się różnią obrazy wizyjne meskalinowe od wszelkich innych obrazów widzianych i tworzonych przez ludzi.

Jak już wiemy, są to obrazy anaturalistyczne, ornamentacyjne. Jednak jest to ornament żywy, powstający, rozkwitający, rozprzestrzeniający się własnym ruchem na obrazie, i tem właśnie różni się od wszystkich innych obrazów ornamentacyjnych i stylizowanych. Pozatem cechą charakterystyczną obrazów wizji meskalinowej jest trójwymiarowość ornamentu. W sztuce ornament jest bądźto dekoracją trójwymiarowych przedmiotów, bądźto, gdy pojawia się na płasz-

czyźnie dwuwymiarowej, artysta naogół buduje go tylko w jednej płaszczyźnie, na płasko. Natomiast w wizjach meskalinowych rozbudowywuje się on wszerz, wzwyż, i również w głąb, tak że powstaje złudzenie budowli trójwymiarowych, jakby architektury, zbudowanej z samego ornamentu (ryc. 1). Dalej ornament w sztuce rzadko kiedy ma tak silną przymieszkę fizjonomiczną i symboliczną, jak w wizjach meskalinowych. U pierwotnych ludów coprawda ornamenty mają zwykle raczej znaczenie symboliczne i magiczne, często też wyraźny charakter fizjonomiczny. Jednak u człowieka naszej kultury ornamentyka jest raczej igraniem formą i barwą, bez głębszego znaczenia, a służącą tylko do upiększenia przedmiotów codziennego użytku. W wizjach meskalinowych natomiast obrazy przedmiotów martwych, realnych, codziennych, nietylko zjawiają się zwykle w ornamentacyjnym układzie, w anaturalistycznej stylizacji, lecz żyją symbolicznem, fizjonomicznem życiem i akcją własnego ruchu, który wykonują, w polu widzenia. Rzeczy w rzeczywistości ożywione, ludzie, zwierzęta i rośliny, zmieniają się natomiast w tych wizjach zwykle na przedmioty wykonane z innych kosztownych materjałów, anaturalistycznie przestylizowane, schematycznie uproszczone i nabierają charakteru raczej kolorowych zabawek, manekinów, przedmiotów smaku artystycznego, symbolicznych rytualnych sprzętów i żyją takiem, a nie realnem życiem. Żywy świat zjaw meskalinowych możnaby chyba najtrafniej porównać ze światem zabawek w oczach, świadomości i wyczuciu małego dziecka: zabawki są dla niego żywe, choć są zabawkami, a w tem właśnie dla niego jest urok i magja świata zabawek, że są one przecież żywe, że są strojnemi, barwnemi, minjaturowemi przedmiotami, które wykonano z przeróżnych materjałów.

IV. PSYCHOLOGICZNA ANALIZA WIZYJ MESKALINOWYCH

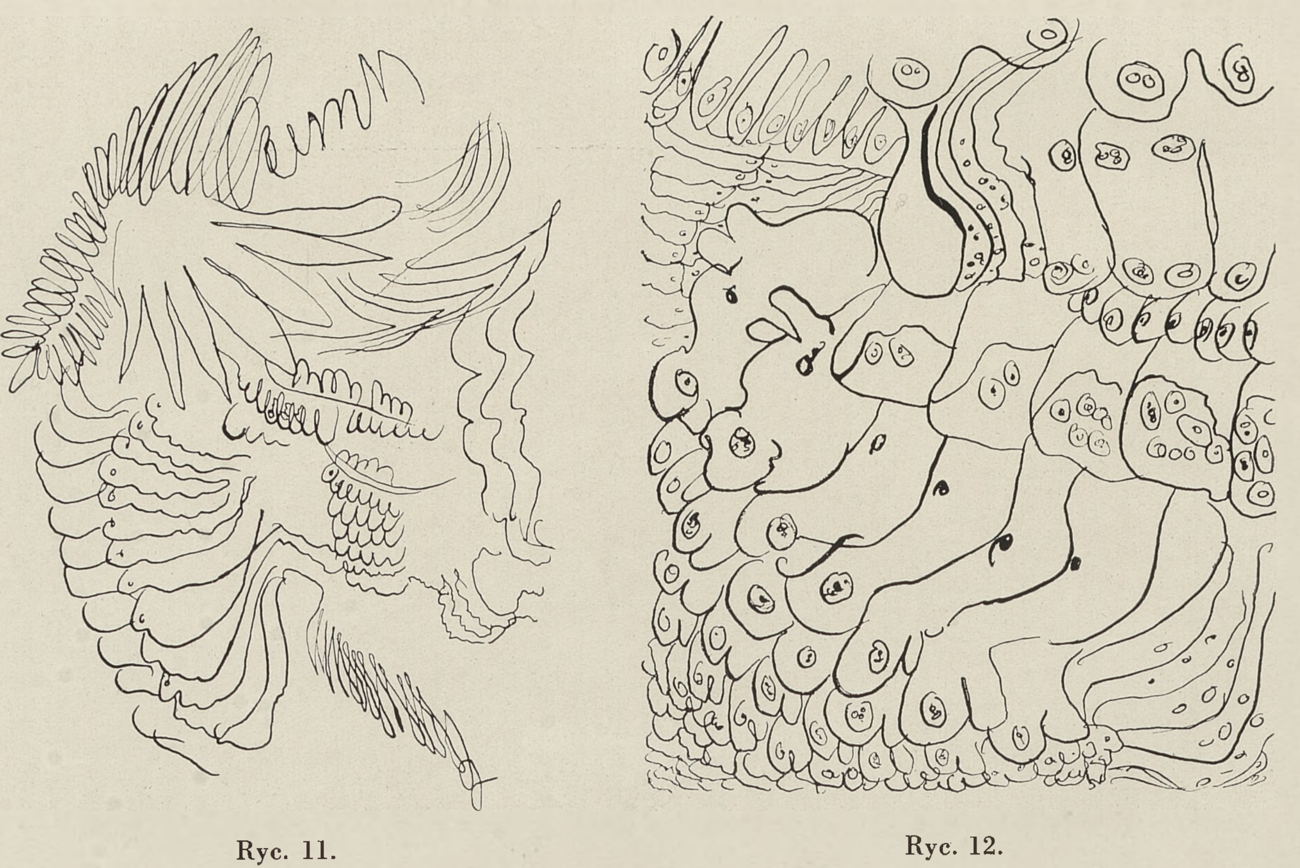
Przystępujemy obecnie do próby zdania sobie sprawy z wizyj meskalinowych z psychologicznego punktu widzenia. Przy obecnym zupełnie niedostatecznym stanie wiedzy o fizjologji i funk-

cjach centralnych mózgowych aparatów narządu optycznego naszego organizmu i wobec zasadniczych niejasności, jakie panują dotąd na polu psychologji widzenia, spostrzegania i wyobrażania, można tylko z największą ostrożnością i powściągliwością odważyć się na próbę teoretycznego wyświetlenia problemu powstawania wizyj wzrokowych pod działaniem meskaliny. To też poniżej podane rozważania na ten temat mają charakter nieśmiałej próby wniknięcia w sens tych zagadnień, przyczem zdajemy sobie sprawę z tego, że nasze przypuszczenia są oparte na bardzo niedostatecznych dowodach.

Punktem wyjścia i podstawą naszych teoretyczno-psychologicznych rozważań będzie analiza formalna, strukturalna obrazów meskalinowych, jaką przeprowadziliśmy poprzednio. Wychodzimy z założenia, że taka, czy inna struktura i budowa obrazów widzianych pod działaniem meskaliny ma swoje szczególne fizjologiczne lub psychologiczne przyczyny, które będziemy się starali wyjaśnić.

Meskalina jest trucizną, działającą niewątpliwie na cały centralny system nerwowy, atakującą jednak szczególnie silnie te części mózgu, które należą do całości aparatu optycznego. Wskutek działania meskaliny na organizm powstają też owe opisane poprzednio wizje obrazowe przy zamkniętych oczach. Sam fakt powstawania takich wizyj wyobrażeniowych nie jest dostępny bliższej analizie. Musimy wychodzić z założenia, że pobudzanie centralnych mózgowych dróg i projekcyj aparatu wzrokowego przez jakąś truciznę może doprowadzić do wizyj wzrokowych bez poprzedniego podrażnienia od zewnątrz aparatu odbiorczego, oka, jak to właśnie dzieje się po zastrzyknięciu meskaliny. Jest też rzeczą zupełnie niejasną, jakie partje, odcinki i systemy tego centralnego aparatu zostają podrażnione, wzgl. jak dalece i czy trucizna ta oddziaływuje też wprost na samą siatkówkę. Faktem jest, że powstają obrazy od wewnątrz, że widzimy już nietylko to, co się »odzwierciedla« w naszych oczach, lecz obrazy, które powstają samorzutnie w obrębie naszego zamkniętego w sobie organizmu.

1. Wizje meskalinowe nie są ani wyobrażeniami ani halucynacjami. Obrazy te nie są jednak, ściśle biorąc,

Ryc. 11.

Ryc. 12.

ani wyobrażeniami w zwykłem tego słowa znaczeniu, ani też halucynacjami. Wyobrażeniami nie są dlatego, że nie są takie mgliste, niewyraźne, widziane jakby gdzieś poza polem widzenia oczu, jak zwykłe wyobrażenia. Przeciwnie, obrazy meskalinowe są wyraźne. Wyobrażając sobie coś, raczej »mamy wrażenie«, »zdaje nam się«, jakbyśmy widzieli to, co sobie wyobrażamy. Pod działaniem meskaliny najwyraźniej widzimy przy zamkniętych oczach dane obrazy przed naszemi oczami, są one wyraziście barwne, mają nieraz rysunek ogromnie szczegółowy i dokładnie widzialny. Chociaż obrazy meskalinowe są w ciągłym ruchu i w ciągłej przemianie, to jednak są tak dobrze i dokładnie widzialne, że można im się dokładnie przyglądać, że można je stosunkowo swobodnie pod względem ich struktury, kolorytu i stylu obserwować. Wyobrażenie natomiast zwykle niknie z przed oczu, gdy koncentrujemy na niem naszą uwagę. Obrazów meskalinowych nie można naodwrót wywoływać przed oczyma, nie można ich ujrzeć, gdy się chce, lub gdy się myśli o nich, co naogół udaje się zwykle w dziedzinie wyobraźni. Obrazy meskalinowe zjawiają się w polu widzenia zamkniętych oczu jeden po drugim zupełnie nieoczekiwane i niespodziewane, tak nieoczekiwane, że ze zdziwieniem zwykle patrzymy, co się dzieje, staje i co, niewiadomo jak i skąd, powstaje w naszych oczach, podczas gdy przy wyobrażeniu zwykle ilustrujemy obrazami to, o czem myślimy, dopełniamy obrazowaniem błądzący swobodnie czy też skoncentrowany, celowy bieg naszych myśli i marzeń naszych osobistych. Wizje meskalinowe natomiast zjawiają się przed nami tak, jakby powstawały niezależnie zupełnie od nas. Widzimy, mamy zwidzenia, ale zupełnie bez poczucia własnego naszego w tem udziału, jakby je malowało coś dla nas, — widzów, poruszonych widzeniami i obserwujących zwidzenia, ale nie wytwarzających ich.

Próbowałem wielokrotnie wywołać w zatruciu meskalinowem wizje i wyobrażenia czegoś, co chciałem zobaczyć. Nigdy mi się to nie udawało. To samo potwierdzają osoby, z któremi eksperymentowałem, t. j. artyści malarze, czyli osoby, które, jak się zapewne słusznie przypuszcza, potrafią sobie szczególnie

łatwo wyobrazić to, co chcą. Jedna osoba badana (student — nie malarz) utrzymywała coprawda, że widzi te obrazy, które jej sugerowałem. Odniosłem jednak wrażenie, że osoba ta w tym wypadku wyobrażała sobie te przedmioty, które wymieniałem, a nie widziała ich naocznie przy zamkniętych oczach tak, jak się widzi w meskalinie. Z protokółów u Beringera wynika również jasno, że osoby zameskalinowane naogół nie mogą ujrzeć jako wizji tego, co umyślnie chciałyby zobaczyć. W protokółach znalazłem na stronach 151, 161, 187, 231, 303 wyraźne notatki, że się to tym osobom nie udawało; tylko osoby, opisane na str. 132, 208 i 210, miały wrażenie, że potrafiły widzieć to, co im kazano.

Obrazy wizyj meskalinowych są halucynacyjnie wyraziste i tak jak halucynacje pojawiają się niezależnie, od woli i nawet wbrew niej. Mimo to nie są one halucynacjami, jak je, zdaniem mojem, błędnie nazywa Beringer. W przeciwieństwie do halucynacji osobnik, mający takie obrazy, zdaje sobie najwyraźniej sprawę z wizyjnego, nierzeczywistego ich charakteru. Jest to może w pewnej mierze uwarunkowane tem, że obrazy te mają anaturalistyczny ornamentacyjny rysunek i koloryt. Jak wiemy z poprzednich opisów, widzi się w wyobraźni meskalinowej najwyraźniej również obrazy jakby trójwymiarowe. Nie ma się jednak iluzji, że są to przedmioty realne, namacalne, rzeczywiste, w świecie realnym istniejące, lecz wie się zawsze, że to obrazy-wizje a nie rzeczywistość. Chory, mający halucynacje, wierzy w ich rzeczywiste realne istnienie i, co najważniejsze, odnosi się osobiście do takich halucynacyj, jakby były realne, boi się ich, niepokoją go, przerażają; słyszy on nietylko głosy, lecz ma przekonanie, że one rzeczywiście do niego dochodzą. Tego niema w działaniu meskaliny. Mam wrażenie, że halucynacjami nie były również te zwidzenia na jawie, jakie opisują osoby badane przez Beringera. Widziały one bowiem ornamenty na ścianie, na suficie, ale widziały je jednak, wiedząc o tem, że je tylko widzą, a nie miały przekonania, że się tam rzeczywiście znajdują; widziały np. twarz doktora, który ich badał, tak jakby to była twarz

zwierzęcia, ale widziały doktora a nie zwierzę; jeden z badanych widział np. najwyraźniej słonia w fałdach serwety, ale nie mniemał, że rzeczywiście słoń przed nim stanął.

Obrazy meskalinowe nie są zatem, ściśle biorąc, ani wyobrażeniami, ani halucynacjami. Sądzę, że najlepszem określeniem dla tego rodzaju obrazów, powstających od wewnątrz podobnie jak wyobrażenia i halucynacje, jest termin widzenia. Mając widzenie najwyraźniej widzimy, nietylko wyobrażamy sobie, a jednak nie sądzimy, że nasze widzenie jest czemś realnem, tak jak namacalny naturalistyczny świat rzeczywisty. Ten charakter widzeń dzielą obrazy meskalinowe z obrazami hipnagogicznemi, któremi zajmiemy się teraz, porównując je z wizjami meskalinowemi.

2. Obrazy wizyj meskalinowych a obrazy entoptyczne i hipnagogiczne. Zagadnieniem, którem się teraz szczególnie dokładnie tu zajmiemy, jest sprawa ornamentacyjnego, dekoracyjnego, stylizowanego charakteru wizyj, który to, jak stwierdziliśmy w poprzednim rozdziale, spotykamy z reguły. Zjawisko to możnaby tłumaczyć w sposób dwojaki: możnaby przyjąć po pierwsze, że pod działaniem meskaliny przypominamy sobie najróżniejsze widziane w naszem życiu style, dekoracje, ornamenty i że obrazy i wizje meskalinowe są poprostu reminiscencjami tych widzianych kiedyś obrazów i wytworów historycznych sztuki. Nazwijmy tę teorję teorją reminiscencji. Druga hipoteza, wygłaszana w rozmowie ze mną np. przez niektórych artystów, znających działanie meskaliny, jest ta, że wogóle style historyczne sztuki ludzkiej ornamentacyjnej powstały wprost pod wpływem meskaliny i podobnych narkotyków, które zażywali dawni kapłani, magowie-artyści. Druga teorja jest naiwna. Sztuka ornamentacyjna powstawała historycznie, ornament rozwijał się coraz dalej bądźto konsekwentnie na podstawie i podbudowie poprzedzających go epok, bądź też jako antyteza i przeciwieństwo tego stylu, który dotąd panował. Każda epoka odkrywała swój nowy styl; pracą i wysiłkiem wiekowej ciągle nowej i twórczej inwencji zostały wynalezione style i ornamenty. Ale również i pierwsza hipoteza

wydaje mi się niedostateczną. Czemu bowiem, pytamy, w zwidzeniach i wyobrażeniach meskalinowych występuje z reguły zawsze ornamentacyjny, stylizowany obraz rzeczywistości? Jeżeliby obrazy te polegały przedewszystkiem na mnemicznych zjawiskach, to czemu nie występują prawie nigdy wizje wyobrażeniowe, będące reminiscencją naturalistycznego obrazu rzeczywistości, z którym przecież mamy do czynienia ciągle i częściej, niż z ornamentem?

Prawdopodobną wydaje mi się następująca hipoteza: a) obrazowe układy barwno-geometryczno-ornamentacyjne mogą powstawać psychicznie w związku z bezpośredniemi mechanicznemi lub chemicznemi oddziaływaniami na aparat optyczny (odbiorczy + mózgowy), b) wizje figuralne, krajobrazowe oraz te obrazy ornamentacyjne, które przypominają obrazy o stylach znanych z historji sztuki, polegają na przekształceniu bezpośrednich optycznych danych w polu widzenia, wywołanych meskaliną (jak pod a), wskutek fizjonomicznego ujęcia, interpretacji, uzupełnień pamięciowych i t. p., czyli wskutek przeróbki pierwotnie danych obrazów za pomocą skojarzeń ze sferą pamięciową, pojęciową etc.

Tę hipotezę zamierzamy poniżej rozwinąć i uzasadnić.

a) Fenomeny ucisku na gałkę oczną i inne zjawiska entoptyczne. Jest rzeczą wiadomą, że już w normalnym stanie organizmu sam mechaniczny ucisk gałki ocznej, wzgl. uderzenie w nią, wywołuje przy zamkniętych oczach często różne t. zw. fosfeny i inne fenomeny optyczne: widzi się wówczas plamy świetlne, błyski, rój jakby iskier przed oczyma, aureole i t. p. bądźto biało-świetlne, bądź też intensywnie kolorowe. Ale co ważniejsze, takie iskry, błyski, plamy przybierają niekiedy konfiguracje o geometrycznym układzie, np. konfiguracje gwiazd, rozgałęzień, aureoli, szachownicy i t. p. Tak np. Delage, cytowany przez Leroy[5]), opisuje, że po tarciu gałek zamkniętych oczu widzi się: »rozsiane kolorowe kwiaty, rozłożone mniej lub więcej geometrycznie jak deseń na

[5]) E. B. Leroy. Les visions du demi-sommeil. Alcan 1926.

niektórych tkaninach, ożywione żywym wirowym ruchem; albo też kolorowe obłoki wzdymające się, kurczące, niknące, ustępujące miejsca następnym i t. p.«. Ebbeke opisuje (Handbuch der Physiologie, Springer, 1929, tom II: Receptionsorgane), że »przy silniejszym ucisku na oko w ciemności pojawiają się punkciki ... które zdają się poruszać i mogą się układać w barwne, kalejdoskopowe wzory« (str. 263). Pozatem wymienia Ebbeke cały szereg innych entoptycznych zjawisk, opisując układy w »desenie promieniste, koliste i spiralne, szachownicowe lub w kształcie rozety; . . . całe pole widzenia w kłębiących się i krzyżujących nawzajem prądach« (str. 264). Zauważa się też, że te geometryczno-ornamentacyjne konfiguracje w oczach się przeobrażają, rozrastają i nikną, zmieniają i przesuwają w polu widzenia. Te zjawiska optyczne mają zatem dużo zasadniczego podobieństwa z charakterem struktury zwidzeń meskalinowych.

b) Zjawiska optyczne, przy podrażnieniu sfery optycznej kory mózgowej występujące, mają również charakter podobny, sądząc z opisu, jaki podaje Goldstein (Handbuch d. Physiologie, Springer). Podrażnienie sfery optycznej mózgu, według niego, wywoływało u badanego widzenie »gwiazdek, zygzakowatych kręgów, migotania«. Przy chorobach i zranieniach tych części mózgu obserwowano pojawienie się w polu widzenia »iskier, błyskawic, płomyków, pomieszanego obrazu (ein Durcheinander) kolorowych świetlnych zjawisk, kształtów wężowatych, zygzakowatych, które się poruszały w różnych kierunkach« (str. 732).

c) Obrazy hipnagogiczne. Zjawiska te, którym w ostatnich czasach poświęcił szczegółową pracę E. B. Leroy, są również szczególnie często geometryczno-ornamentacyjne. A te geometryczno-ornamentacyjne wizje, przypuścić można, są powodowane jakiemiś fizjologicznemi procesami w siatkówce i centralnych drogach nerwowych optycznych, wtedy, gdy oczy są już zamknięte, gdy umysł przed snem zaczyna przechodzić do spokoju i odpoczynku. Leroy w cytowanej ciekawej książce tak opisuje zwidzenia hipnagogiczne o ornamen-

tacyjnych deseniach: »Przypominam sobie, że widywałem liczne takie obrazy, przypominające układem przestrzennym, rysunkiem, bogactwem kolorów, kwieciste dywany, niektóre pstre tkaniny, — lub mozaiki o wzorze kwiatów bardzo stylizowanym, płaszczyzny, obrazy ułożone z płyt, krat, koronek, festonów. Według mego doświadczenia osobistego są one bardziej różnorodne, ruszają się jak obrazy świetlne entoptyczne na jawie, a są zbliżone raczej do fosfenów wtórnych pod względem wyrazistości, bogactwa i ruchu w obrazie«[6]).

Jest w każdym razie rzeczą ciekawą i charakterystyczną, że w dziedzinie obrazów hipnagogicznych panuje naogół podobna stylizacja, geometryzacja i ornamentyzacja, jak w obrazach wyobraźni meskaliną wywołanych. I to również musi mieć swoiste przyczyny.

Streszczając powyższe wywody, możemy zatem stwierdzić, że w najróżniejszych stanach pobudzenia i podrażnienia centralnego aparatu optycznego powstają geometryczno-ornamentacyjne świetlane i barwne obrazy w polu widzenia. Innemi słowy można, jak sądzę, powiedzieć, że tam, gdzie mamy do czynienia z działalnością i funkcjonowaniem centralnego aparatu optycznego poza sferą odbierania podniet z zewnątrz za pośrednictwem systemów soczewkowych oka, czyli tam, gdzie chodzi o funkcjonowanie pod działaniem podniet niespecyficznych, jak ucisk zewnętrzny lub działanie substancyj chemicznych na siatkówkę i nerwowe aparaty optyczne, tam bardzo często otrzymujemy psychicznie obrazy optyczne wyobrażeniowe o układzie geometryczno-ornamentacyjnym. Jesteśmy zdania, że meskalina jest trucizną, która działa na centralny nerwowy aparat optyczny (wzgl. też na siatkówkę), wywołując swem chemicznem działaniem zasadniczo i pierwotnie obrazy o układzie i stylizacji geometryczno-ornamentacyjnej. Jest, oczywiście, niemożliwe powiedzieć, jak powstają owe obrazy świetlane geometryczno-ornamentacyjne, ale warunki powstania takich właśnie obrazów i układów mu-

[6]) l. c. str. 11.

szą być stosunkowo proste, zasadnicze i charakterystyczne dla reakcji systemu nerwowego optycznego na niespecyficzne podniety, skoro tak łatwo, np. na mechaniczną podnietę ucisku powstają. Meskalina pierwotnie tylko potęguje, jak widzimy, zjawiska optyczne w rodzaju fosfenów i zwidzeń hipnagogicznych. Z doświadczeń Beringera wynika, że u osób zameskalinowanych przy ucisku na gałki oczne takie obrazy powstają o wiele łatwiej, niż w normalnym stanie, i że w ten sposób można wywołać wizje jeszcze, zanim się one samorzutnie w polu widzenia zamkniętych oczu pojawią. Pozatem dla poparcia naszej teorji możemy przytoczyć fakt, że w początkach zatrucia meskalinowego naogół widzi się zawsze obrazy czysto geometryczne, n. p. iskry kolorowe, błyskawicę, aureolę, proste szachownicowe i siatkowe układy, wzory kratowe i czysto geometrycznie ornamentacyjne. Wizje figuralne pojawiają się natomiast później, podczas silnie rozwiniętego i kulminacyjnego spotęgowania się wizyj.

Z wizyj pierwotnych, geometryczno-ornamentacyjnych, powstają następnie wizje bardziej już obrazowo-szczegółowe i rozwinięte, z domieszką elementów figuralnych i fizjonomicznych, z motywami roślinnemi i zwierzęcemi. Można niekiedy obserwować takie przejście od geometryczno-ornamentacyjnych wzorów do roślinnych i figuralno-obrazowych. W dziedzinie zwidzeń hipnagogicznych opisuje je Leroy, jak następuje: »Widzimy, jak obrazy czysto geometryczne i pozbawione określonego znaczenia, pociągają za sobą (engendrer) inne obrazy, zwykle bardziej złożone i przedstawiające przedmioty lub osoby«. Następnie opisuje spostrzeżenie nr. 19: »Widzę jakby papier tapety z deseniem dość dużych kwiatów w rodzaju lilij; ...Stopniowo pojawia się pewna ilość lekko rysujących się linij w kierunku poprzecznym; kwiaty układają się wszystkie w ten sposób, że ich górne końce znajdują się dość blisko tych nitek. Nagle widzę, że te kreski są linkami, a że kwiaty stały się skarpetkami, które się suszą; i w tym samym momencie spostrzegam też spinki praczki, zapomocą których są one przyprzytwierdzone do linek«. Następnie Leroy podaje szereg dal-

szych charakterystycznych przykładów i wkońcu cytuje obserwację A. Bineta, dotyczącą tego samego zjawiska: »Nieraz, w czasie tych kilku minut, które poprzedzają sen, miałem sposobność widzieć (surveiller) powolną transformację tych mas nieokreślonych w określony wyraziście rysunek«[7]).

Powyżej przytoczony przykład transformacji w obrazie hipnagogicznym z książki Leroy jest jakby zupełnie z wizyj meskalinowych wyjęty. Zupełnie tak samo przemieniają się pod działaniem meskaliny bądźto wzory geometryczne nie figuralne, bądźto wogóle jedne obrazy na drugie. Leroy bardzo trafnie opisuje charakterystyczne cechy tej przemiany w widzeniach hipnagogicznych, obserwowanej przez nas identycznie w ten sam sposób w widzeniach meskalinowych i opisanej również w naszym protokóle i w poprzednim rozdziale pracy naszej.

»Stosunek, który łączy między sobą następujące po sobie obrazy, jest przedewszystkiem stosunkiem kształtu materjalnego (struktury formalnej, przypisek autora), stosunkiem plastycznym niezależnym od znaczenia plam widzianych i wogóle od jakiejkolwiek idei«. Obserwując wizje moje, wywołane działaniem meskaliny, a szczególnie przemiany jednego obrazu na drugi w tych wizjach, odnosiłem zawsze to samo wrażenie i, nie znając jeszcze przytoczonej pracy Leroy'a, w ten sam sposób ujmowałem zjawisko: jeden obraz w wizji meskalinowej przechodzi w drugi nie dlatego, że bieg myśli przechodzi do coraz innych treści, które zkolei ilustrują następujące po sobie obrazy, lecz dany obraz nabiera zkolei różnych znaczeń i jest zkolei tem i owem, nie zmieniając często zasadniczej swej sylwetki, ogólnego układu i poprzedniej struktury, lecz zmieniając tylko razem ze znaczeniem rysunek szczegółowy. Mamy tu zatem do czynienia z transformacją znaczenia i wyglądu przy zachowaniu ogólnej sylwetki i struktury obrazu następnego w stosunku do poprzedzającego; mamy zjawisko podobne jak opisane poprzednio (str. 190) zwidywanie się postaci o różnem znaczeniu w tej samej nieokreślonej i »wielo-

---

[7]) l. c. str. 68.

znacznej« plamie na ścianie lub chmurze na niebie, w które się wpatrujemy. Tak, jak w tym wypadku, mamy też, zapewne, do czynienia z dwojakiemi przyczynami tych transformacyj: zmienia się bądźto w oczach częściowo sama plama, jej kontur, jej sylwetka, jej koloryt, jej otoczenie i tło tak, że mimo zachowania naogół tych samych zarysów co przedtem, widzimy ją jako coś nowego, o nowem innem znaczeniu; albo też bez wszelkich objektywnych zmian w obrazie i sylwetce plamy widzimy w niej zkolei różne twarze, zwierzęta, ornamenty, zależnie od naszego nastawienia i naszej subjektywnej interpretacji, dzięki wieloznaczności takiej plamy, jeżeli chodzi o jej znaczeniową interpretację. Zjawisko powyżej opisane najwyraźniej różni się od tych procesów świadomości, które się nazywa zwykle swobodnem kojarzeniem idei. W tym wypadku jedna myśl pociąga za sobą drugą, ale też jeden obraz wywołuje drugi, następny na podstawie jakiejś wspólności doświadczeniowej czy ideowej tych dwóch obrazów. Myśląc o domu, w którym mieszkałem w dzieciństwie, zobaczę może najpierw ten dom, a potem przylegający ogródek, osoby z któremi tu żyłem, zabawki, jakiemi się bawiłem, szczegóły domu, bramę, schody, widok z okna mego pokoju itp. Nieraz wędruję w takich wizjach po terenie, tworzącym naturalną całość[8]). Nieraz myśli, obrazy poszczególne są przynależne do tej samej całości, objętej rodzajem, gatunkiem, szerszem pojęciem itp. Szereg obrazów widzianych pod wpływem meskaliny następuje po sobie zupełnie w inny sposób. Następujących po sobie obrazów nie łączy myślowo nic, tak że ze zdziwieniem widzimy, jak nieoczekiwanie zjawia się przed naszemi oczyma coraz to nowy twór fantazji; łączy je jednak naogół koloryt, struktura ogólna sylwetki, rytm, styl, nawet nastrój. Zjawiają się coraz to nowe i inne obrazy, lecz jest w tem pewne powiązanie stylistyczne, podobne do zachowania motywów, rytmu, kolorytu, nastroju w utworze muzycznym lub we wierszu. Pod tym względem

---

[8]) J. Segał. Über das Vorstellen von Objekten und Situationen. München, Psycholog. Studien, 1916. Heft 4.

też wizje meskalinowe mają swoje odrębne piękno. Jednak w przeciwieństwie do muzyki poszczególne obrazy wizji meskalinowej często mają jakieś znaczenie, przedstawiają coś, wyobrażają obraz o jakiemś znaczeniu, a w kontraście do wiersza, gdzie jednak jest sens rozwoju obrazów i jednolity tok myśli, obrazy meskalinowe pod względem znaczenia powiązane nie są, lecz tak właśnie, jak np. w przykładzie Leroy, ornamen z kwiatów i poszczególnych kresek zmienia się na ornament skarpetek suszących się na linkach. Tak powstaje owa dziwaczność następstwa zwidzeń meskalinowych, spowodowana równoczesnością ciągłości formalnej i stylistycznej z bezustannemi przeskokami charakteru znaczeniowego. Widz własnych wizyj rozumie i wyczuwa, choć czuje się przy tem pasywny, jak się obrazy zkolei przetwarzają formalnie i stylistycznie, a stoi równocześnie przed niezrozumiałem zjawiskiem przeskoków znaczeniowych obrazów. Łączy je pod względem głębszego znaczenia, zwłaszcza gdy się w całej pełni działanie narkotyku rozwinie, pewien wspólny nastrój metafizyczny, kosmiczny, sprawiający, że widzi się w każdym obrazie jakby symbol głębokiej metafizycznej treści. Lecz i ta harmonja bywa przerywana niespodziewanem zjawieniem się obrazów o treści wprost banalnej i wywołuje w widzu własnych obrazów śmiech lub nawet zniechęcenie.

3. Przemiana obrazów entoptycznych na wizje figuralne. A teraz psychologiczna interpretacja tych zjawisk. Sądzę, że stają się one zrozumiałe, gdy się przyjmie następującą hipotezę. Meskalina działa w ten sposób na nasz system optyczny (centralny + siatkówka), że powstają fosfeny i geometryczno-ornamentacyjne zjawiska barwne i świetlne w polu widzenia. Te fosfeny meskalinowe, jak je nazwiemy, są podstawowym i pierwotnym materjałem objektywnym wizji. Są one barwne, świetlane, geometryczno - ornamentacyjne oraz ruszające się w polu widzenia. Te cechy fosfenów meskalinowych, zdaniem mojem, są fizjologicznie uwarunkowane, to znaczy że są one następstwem działania trucizny na różne partje i elementy siatkówki. Możemy przypuścić, że trucizna nie działa równo-

miernie na całą siatkówkę (czy partje centralnych nerwowych części aparatu optycznego), lecz oddziaływuje na poszczególne części jej pola, a nawet poszczególne elementy i składniki anatomicznej jej struktury[9]) raz silniej raz słabiej, raz silniej w tem miejscu, raz silniej w innem, zależnie od tego, jak krew ją przynosi do poszczególnych części i warstw, jak w procesach asymilacji i dysymilacji zostaje ona wchłaniana, przetwarzana, neutralizowana, wydzielana etc. w poszczególnych elementach nerwowych i komórkowych. To tłumaczyłoby zmianę kolorytu (kolory kontrastowe) i rozsianie nierównomierne po polu widzenia zjawisk świetlnych i barwnych. Sądzę, że tu należy też szukać pierwotnego procesu i podłoża charakterystycznych ruchów i przeobrażeń się formalnych w obrazach meskalinowych, bo możemy przyjąć, że trucizna ciągle inne pole siatkówki czy substancji nerwowej obejmuje, rozprzestrzenia się po polu siatkówki, podczas gdy równocześnie w innych miejscach przez chwilę komórki ją eliminują, neutralizują i t. p. Jeżeli przy prostym ucisku na gałkę oczną oraz przy różnych procesach adaptacyjnych i fizjologicznych siatkówki występują podobne zjawiska psychologiczne, spowodowane chyba nie czem innem, jak zmianami procesów w różnych elementach i partjach siatkówki, to czemu działanie trucizny meskalinowej nie miałoby mieć efektu podobnego.

Takie, jak sądzę, jest właściwie podłoże wizyj meskalinowych. Zdaniem mojem, podczas tych wizyj rzeczywiście coś widzimy, a mianowicie, jak przy zwykłem widzeniu, zachodzą jakieś zmiany objektywne w siatkówce i w aparacie nerwowym optycznym, które są przyczyną i substratem widzenia. Tylko że w tym wypadku te zmiany powoduje działanie chemiczne meskaliny, a nie energja światła dochodząca do siatkówki od zewnątrz, przez »okno« źrenicy. Jednak widzenie, jak wiadomo, jest procesem bardzo skomplikowanym i polega

[9]) Tak np. Ebbeke (l. c. str. 263) wygłasza przypuszczenie, że widzenie entoptyczne świecących punkcików pewnego rodzaju polega może na »einer Nachreaktion der Stäbchen und Zapfen selbst«.

na najróżniejszych skojarzeniach sfery projekcyjnej optycznej kory mózgowej z innemi partjami kory. Wizje meskalinowe nie są tylko widzeniem barwnych świateł i plam w rodzaju fosfenów i zjawisk entoptycznych w polu widzenia, lecz polegają one na uzupełnieniu tych surowych danych spostrzegawczych datami pamięciowemi, doświadczeniowemi, myślowemi i t. p.[10]) Wizja meskalinowa jest, zdaniem naszem, spostrzeganiem, przy którem jednak interpretacja wychodzi daleko poza objektywnie dane spostrzeżenia. Jest to zatem proces fantazji i wyobraźni, opierający się jak przy zjawisku fata-morgany na rzeczywiście istniejącym jakimś obrazie i polegający nietylko na widzeniu, lecz na równoczesnych zwidzeniach i iluzjach. Dzięki temu, że istnieje coś, co się rzeczywiście spostrzega, a mianowicie obrazy w rodzaju barwnych i zmieniających się w oczach fosfenów, wyobraźnia ma punkt zaczepny i wyrazisty substrat dla wizji. Na tej osnowie powstają zwidzenia wskutek dowolnej, fantastycznej interpretacji widzianego. Ta fantastyczna interpretacja znów jest umożliwiona pierwotną mgławicowością i wieloznacznością zjaw meskalinowych. Gdy jednak w zatruciu meskalinowem umysł wdroży się do interpretacji, gdy nabierze pewnego rozmachu w widzeniu tych barwno-świetlnych układów geometrycznych, jako taki lub inny znany ze sztuki ornament, jako figury lub kształty wyobrażające takie lub inne postacie, twarze, zwierzęta, przedmioty, wtedy coraz silniej widzenie staje się zwidzeniem, fantazjowaniem, a coraz mniej objektywnem widzeniem. Rzeczywiście pod działaniem meskaliny osoby badane widzą najpierw poprostu fosfeny i podobne zwykłe geometryczno-ornamentacyjne obrazy, w miarę zwiększania się działania trucizny

[10]) Przypuszczenie, że między obrazami zwidzeń meskalinowych a obrazami hipnagogicznemi istnieje związek, wypowiedział także Stefan Błachowski w przemówieniu dyskusyjnem na kongresie psychologicznym w Getyndze (zob. Bericht über den VI. Kongress für Psychologie in Göttingen. Leipzig, Barth, 1914, str. 146).

wizje ich coraz bardziej nabierają charakteru fantastycznych figuralnych zwidzeń. Wyobraźnia zaczyna brać górę nad spostrzeganiem[11]).

Przypatrzymy się wkońcu obrazom wizji meskalinowej z punktu widzenia naszej teorji. Otóż ornamentacyjny charakter tych wizyj staje się zrozumiały, jeżeli przyjmiemy, że podłożem ich są w ciągu całego trwania wizji owe geometryczno - ornamentacyjne zjawiska barwno - świetlne w polu widzenia. Z tego punktu widzenia zrozumiały jest także swoisty przezroczysty i błyszczący koloryt tych wizyj. Widzimy np. smoki, kwiaty, architektury, twarze jakby wykonane z materjałów przezroczystych, szklanych, tęczowych, świetlanych, bo taki właśnie jest wygląd również pierwotnych fosfenów-obrazów. Wszystkie obrazy w meskalinowej wizji są takie barwne, bo barwne są również fosfeny meskalinowe. Obrazy przedstawiające istoty i przedmioty naturalistyczne są ornamentacyjnie przekształcone, bo cała kanwa tych zwidzeń jest już pierwotnie geometryczno-ornamentacyjna. Wizje figuralne w naszych oczach dziwnie się ruszają i przeobrażają, ale jest to ten sam ruch i ten sam rytm i styl przeobrażeń, jaki znamy z wizji fosfenów przy tarciu gałek ocznych i również w obrazach hipnagogicznych. A również ciekawy, odrębny charakter materjału, z którego zdają się być wykonane rzeczy, przedmioty i istoty widziane w meskalinie tłumaczy się dobrze naszem założeniem. Przezroczyste, fosforyzujące, tęczowe, własnem światłem świecące fosfeny, łatwo bowiem ujrzeć jako materjał kryształów, klejnotów, kolorowych przezroczystych szkieł, tęczowych wstążek, przeświecających kolorowych jedwabi,

---

[11]) Już w czasie korekty niniejszej pracy poznaliśmy pracę p. Quercy p. t. »Les images consécutives et leur pouvoir hallucinogène« (L'année psychologique. 1927. t. 28). Z rozprawy tej wynika, że u jej autora bardzo często obrazy następcze zmieniały się na wizje figuralne. Przemawia to w pewnej mierze za naszą teorją. Quercy zwraca zresztą sam uwagę na podobieństwo fantastycznych przeróbek obrazów następczych, jakie się u niego dokonywały, z obrazami wizji meskalinowej.

a trudno byłoby je przetłumaczyć na naturalistyczny obraz olejny, na obrazy o konsekwentnym naturalistycznym światłocieniu. Interpretacja i przetłumaczenie widzeń fosfenowych na figuralne i przedmiotowe idzie po linji największego podobieństwa sylwetki, kolorytu, materjału, struktury i t. p. Wkońcu również swoisty przestrzenny i trójwymiarowy układ wizyj meskalinowych nawiązuje, jak mi się wydaje, wprost do układu fosfenowego. Obrazy fosfenowe posiadają również często owo zagmatwanie, owo przeplatanie się elementów figuralnych, owo poruszanie się motywów, jakby w kilku płaszczyznach za sobą stojących. Powiedziałem, że w wizjach meskalinowych prawie nigdy nie pojawia się krajobraz o horyzoncie, oddzielającym na obrazie niebo i ziemię. Jest to najzupełniej zrozumiałe. Jeżeli, jak przyjmujemy, obrazy meskalinowe polegają na procesach działania trucizny w obrębie całej siatkówki, to jest rzeczą zrozumiałą, że widzimy raczej dywany, tapety, ornamenty obejmujące całą płaszczyznę lub wypełniające części pola widzenia najróżniejsze. Jest rzeczą znaną, że ornamenty niektóre łatwo widzieć tak, jakby były trójwymiarowe. Zagmatwanie i poplątanie fosfenowych obrazów stwarza doskonałe podłoże do stwarzania obrazów wizyjnych przestrzennych, w głąb się rysujących na zasadzie układu częściowego »krycia się« jednych motywów za drugiemi. Słowem, swoista, odrębna, groteskowa struktura wizyj meskalinowych, zanalizowana w drugiej części naszej pracy, tłumaczy się jasno, jeżeli przyjmiemy, że *punktem wyjścia wizji są zjawiska entoptyczne i układy fosfenowe o geometryczno-ornamentacyjnej budowie, a właściwa wizja powstaje wskutek przeobrażenia kojarzeniowego i interpretującego tych danych na fantastyczny obraz zwidzeń.*

Powyższe założenie tłumaczy także dosyć dobrze opisany powyżej sposób przemiany jednego obrazu na drugi w wizjach meskalinowych. Jeżeli bowiem podkładem tych wizyj są fosfeny, które, jak nam wiadomo z doświadczeń nad zjawiskami przy nacisku na gałki oczne, posiadają same z siebie już ruch

zmiany miejsca i przemiany kształtu — to stają się zrozumiałe następujące cechy wizyj meskalinowych. Po pierwsze zrozumiemy wtedy, że wizje te powstają niezależnie od naszej woli i myśli, tak właśnie, jak powstają, ruszają się i przeobrażają fosfeny. Po drugie tłumaczy się wtedy także to zjawisko, że powstają po sobie zkolei obrazy treściowo nie powiązane, a formalnie w pewnej mierze pokrewne. Fosfeny bowiem podlegają ciągłym zmianom formalnym, w których jednak daje się zauważyć pewna ciągła formalna geneza. To samo dzieje się w wizjach meskalinowych z dodatkiem ciągłych interpretacyj i nadawania znaczenia każdemu obrazowi, względnie nawet strukturalnej przemiany jego według nadanego znaczenia. Ponieważ jednak podłożem tego są fosfenowe obrazy i ich zmiany, więc myśl i interpretacja przystosowują się do zjawisk tych właśnie, które się pojawiają, a nie zjawiska do ciągu myśli. Stąd owa inkoherencja myślowa obrazów.

Wkońcu zwróćmy jeszcze uwagę na to, że elementy kształtowe podstawowe, najczęstsze i zasadnicze, są te same z jednej strony w zjawiskach fosfenowych, hipnagogicznych oraz początkach wizji meskalinowej, a z drugiej strony w rozwiniętych już figuralnych obrazach pełnej wizji. To, co w pierwszym wypadku jest światełkiem, iskrą kolorową, staje się w drugim lampką barwną, okiem świecącem, gwiazdą, szmaragdem, brylantem; to, co w pierwszym jest wijącą się smugą lub zawikłanem rozgałęzieniem odnóg, w drugim staje się wężem, glistą, wstążką barwną, wężowiskiem, rośliną wodną i t. p.; to, co początkowo było ornamentem siatkowym, staje się następnie siecią, ornamentem kratowym, szachownicą etc.; płomyki i światełka fosfenowe zmieniają się następnie w wizji w główki djabełków, fosfeny w rodzaju kół promieniujących w pawie ogony, aureole; wirujące fosfeny, krążące dookoła osi, na wiry kosmiczne, leje wężowate i t. d. Zjawiska o charakterze barwnym, strukturalnym fosfenów są właściwem ciałem wizyj, które wyobraźnia widzi, a może i rzeczywiście przemienia na obrazy szczegółowe, ornamentacyjne i figuralne.

Dla braku miejsca nie możemy się już zająć dwoma ciekawemi zagadnieniami t. j. różnicą między marzeniami sennemi, a widzeniami meskalinowemi oraz sztuką plastyczną obłąkanych, a szczególnie schizofreników, w porównaniu z obrazami, jakie wytwarza zatrucie meskalinowe. Wrócimy jeszcze kiedy do tego tematu.

Jak powiedziałem na wstępie, badania nad działaniem meskaliny na wyobraźnię są dopiero rozpoczęte. Jestem przekonany, że otwiera się tu zupełnie nowa możliwość psychologicznego wniknięcia w tak mało dotąd ścisłym eksperymentalnym badaniom dostępną dziedzinę wyobraźni i wizji. Meskalina pozwala nam sztucznie spotęgować jedną z oddzielnych funkcyj naszej psychiki, jaką jest zdolność widzenia obrazów przy zamkniętych oczach. Połączenie badań fizjologicznych nad wpływem meskaliny na substancje nerwowe mózgu z badaniami psychologicznemi, introspekcyjnemi, nad zjawiskami wizualnemi, jakie pod jej działaniem powstają, pozwoli nam może kiedyś wniknąć głębiej w tę tak ciemną dotąd dziedzinę obu nauk, jaką jest problem wyobrażeń.

STRESZCZENIA — RÉSUMÉS

GEORGE H. GREEN i SYDNEY HERBERT — ABERYSTWYTH (WALES)

PRZESĄDY RASOWE U DZIECI W WIEKU SZKOLNYM

Wychodząc z założenia, że badania sympatji i antypatji, jakie dzieci szkolne żywią do różnych narodów, nie można oprzeć na opinjach nauczycieli, autorowie ułożyli, wypróbowali a następnie szeroko zastosowali dwie ankiety, które w całości wraz z instrukcjami dla eksperymentatorów podaje tekst angielski. Pojęcie rasy wzięte tu jest w znaczeniu, jakiem posługują się same dzieci, poprostu w znaczeniu różniących się wyraźnie w opinji dzieci narodów. Na podstawie wstępnych badań w typowej szkółce wiejskiej wybrano z pośród znanych dzieciom narodów, jako najodpowiedniejsze do badań ankietowych: Chińczyków, Murzynów, Amerykanów, Anglików, Francuzów, Niemców, Hiszpanów, Włochów i Rosjan.

Ankieta I została w ten sposób skonstruowana, że pytania w niej zawarte wzywały dzieci do wypowiedzenia się, który naród (z wymienionych parami narodów) lubią więcej: np. Chińczyków czy Murzynów — i dlaczego to czynią. Po zebraniu arkuszy ankietowych nauczyciel wołał każdego ucznia z osobna do tablicy i wypytywał go, skąd zaczerpnął uzasadnienie swej sympatji lub antypatji do danego narodu. Tak np. jeśli uczeń oświadczył w ankiecie, że lubi Japończyków więcej niż Turków, i uzasadnił to tem, że są oni więcej uprzejmi dla dzieci, wówczas nauczyciel starał się dociec, czy uczeń doszedł do tego uzasadnienia na podstawie lektury książek lub gazet, czy za pośrednictwem kinematografu, domu rodzinnego, kościoła, szkoły lub ewentualnie innych czynników.

Ankieta II żąda od uczniów, ażeby wypowiedzieli się, który z wymienionych w ankiecie ośmiu narodów jest 1. okrutny,

2. uprzejmy, 3. dzielny, 4. tchórzliwy, 5. zdolny, 6. uczciwy, 7. nierozważny, 8. najbardziej podobny do nas, 9. najbardziej różny od nas. Pozatem — jak w ankiecie I — uczeń musiał krótko uzasadnić swój pogląd i podać, skąd do niego doszedł.

Badania doprowadziły do następujących wyników: 1. Przesądy rasowe rozpowszechnione są niezwykle silnie wśród młodzieży walijskiej. Tylko w nielicznych wypadkach (mniej niż 1%) dzieci powstrzymują się od wygłoszenia ogólnych sądów o całym narodzie. 2. Nie zdaje się, jakoby przesądy rasowe zmniejszały się w miarę dorastania młodzieży. 3. Upodobania rasowe dzieci wykazują w stosunku do poszczególnych narodów znaczny stopień stałości, który jednak może ulegać fluktuacjom skutkiem wyjątkowych okoliczności. 4. Z ankiety zdaje się wynikać, że przesądy rasowe, nie zmieniając się z wiekiem, opierają się jednak w miarę dorastania młodzieży na innych źródłach. Tak np. u młodszych głównem źródłem przesądów rasowych jest dom, u starszych książka. 5. Książka wogóle przeważa bardzo znacznie nad innemi źródłami przesądów, co świadczy o tem, że dzieci przypisują książce większy autorytet, niż np. temu, co słyszą w szkole i domu lub widzą w kinach.

STEFAN SZUMAN — KRAKÓW

ÜBER DIE IM MESKALINRAUSCH BEI GESCHLOSSENEN AUGEN ERSCHEINENDEN VISIONEN

VERSUCH EINER FORMALEN UND PSYCHOLOGISCHEN ANALYSE

Vor kurzem haben die grundlegenden Arbeiten Beringers[1]) und Rouhiers[2]) die Aufmerksamkeit weiter Kreise auf die durch Meskalin hervorgerufenen psychischen Erscheinungen gelenkt. Die bisherigen Untersuchungen waren jedoch vorwiegend psychopathologisch orientiert. Im Meskalinrausch tritt eine Veränderung der ganzen psychischen Persönlichkeit auf, die eine

[1]) Beringer. Der Meskalinrausch. Springer. 1927.

[2]) Rouhier. Le peyotl. Doin. Paris. 1927.

gewisse Verwandtschaft mit Schizophrenie zeigt und in dieser Hinsicht vor allem den Psychopathologen interessiert. Der Verfasser der vorliegenden Arbeit hat sich dagegen speziell mit den visuellen Erscheinungen des Meskalinrausches befasst und diese genau zu studieren versucht.

Der Verfasser hat sich dreimal Dosen von 0,3—0,4 Meskalin injiziert und einmal ein von Rouhier bezogenes Peyotl-Präparat zu sich genommen. Ausserdem experimentierte er mit einer Anzahl Versuchspersonen, die vorwiegend Künstler (Maler) waren. Es kam bei den Versuchen besonders darauf an, eine genaue Beschreibung der Bilder bei geschlossenen Augen im Meskalinrausch zu erhalten. Man ging von der Annahme aus, dass dazu Maler besonders befähigt sind. Ausserdem gelang es einige Künstler dazu zu bewegen, aus dem Gedächtnis Bleistift-, Kreide- und Ölskizzen des Gesehenen zu entwerfen. Da der Verfasser dieser Arbeit selbst technisch nicht schlecht, treu nach dem Gedächtnis, zu zeichnen vermag, so hat er sofort im Meskalinrausch und später in den nachfolgenden Tagen möglichst treue Skizzen besonders interessanter eigener Visionen zu entwerfen versucht. Die Bilder auf den Reproduktionen Nr. 1, 2, 3, 5 u. 10—12 stammen vom Verfasser dieser Arbeit, die übrigen Bilder von zwei Künstlern, mit denen er experimentierte. Der Verfasser ist der Ansicht, dass diese Bilder im allgemeinen treu das Gesehene reproduzieren, wenn sie auch nicht im Einzelnen genau (wie eine Photographie) die im Meskalinrausch bei geschlossenen Augen erschienenen Bilder wiedergeben. Im ersten Teil der Arbeit befasst sich im übrigen der Verfasser sowohl mit den Vorzügen, als auch mit den Mängeln und Fehlerquellen, welche diese Methode der graphischen Wiedergabe des Gesehenen mit sich bringt. Die Bilder Nr. 2, 3, 5, 11 u. 12 sind unmittelbar im Meskalinrausch sofort nach Auftreten der Vision entworfen worden und wurden nur später genauer ausgeführt und teilweise farbig vollendet. Bei diesen Bildern ist aber fast genau die primäre Zeichnung in der Ausführung beibehalten worden. Andere Bilder wie die Nr. 1 u. 10 wurden im Meskalinrausch

nur ganz skizzenhaft notiert und wurden erst später aus dem Gedächtnis unter Zuhilfenahme der Beschreibung im Protokoll ausgeführt. Die Bilder Nr. 4, 6, 7, 8 u. 9 sind später aus dem Gedächtnis gezeichnet.

In der Originalarbeit ist wegen Platzmangels nur ein einziges schriftliches Protokoll des Verfassers ausführlich wiedergegeben. Zur Bearbeitung des Themas wurde aber das ganze Material hinzugezogen. Ausserdem wurden auch die von Beringer abgedruckten 32 Protokolle in Hinsicht auf die in ihnen enthaltenen Beschreibungen von bei geschlossenen Augen erscheinenden Bildern studiert.

Die Originalarbeit enthält zwei Hauptteile. Im ersten werden die im Meskalinrausch bei geschlossenen Augen auftretenden Bilder genau beschrieben und in rein formaler Hinsicht (Kolorit, Perspektive, Ornamentik, Übergang eines Bildes in das folgende, figurale und ornamentale Motive, Beleuchtung etc.) analysiert. Es wurde sowohl in der Beschreibung, als vor allem während des Meskalinrausches selbst, versucht, sich Rechenschaft zu geben über das Formale, »Malerische«, Strukturale, objektiv bildnerisch Gegebene der Erscheinungen. Der Verfasser suchte zu erfassen, wie die ihm im Meskalinrausch erscheinenden Bilder aussahen, welcher Art ihre Zeichnung und Struktur war. Bisher hat man im allgemeinen nur den Inhalt, das was die Bilder vorstellten, und weniger w i e es im Bild gegeben war, beschrieben. Diese Richtung der Aufmerksamkeit auf das »wie« diente dem Verfasser auch dazu, die Bilder zeichnerisch wiedergeben zu können. Diese formale Analyse hat zu folgenden Ergebnissen geführt. Die Bilder bei geschlossenen Augen im Meskalinrausch haben fast durchwegs eine geometrisch-ornamentale Struktur. Naturalistische Bilder sieht man eigentlich niemals, wenn auch im Gegenteil das Ornamentale oft ein charakteristisch physiognomisches und figurales Gepräge hat. Man sieht zwar öfters Figurelles, Gegenständliches, aber fast immer in stilisierter, dekorativ veränderter Form. Das Bild Nr. 1 besteht z. B. eigentlich aus lauter Ornamenten, aber das Grundmotiv dieses

Ornaments ist ein Kopf, welcher während der Vision dem Verfasser als Kopf eines Mephisto, aber schematisch einfach, mit unheimlichem, symbolischem Gepräge, erschien. Dieser Kopf entstand, so ungefähr wie auf der Zeichnung, tausendfach vervielfältigt, im Gesichtsfeld, eine visionäre Teufelsburg aufbauend. Dies Bild hat also eigentlich eine dekorative, ornamentale Struktur, doch baut sich, im Gegensatz zum sonstigem Ornament, dasselbe dreidimensional aus. Es ist nicht flache Dekoration, sondern die Ornamente sind Gegenstände geworden, aus denen sich dreidimensional ein eigenartiges Ganzes aufbaut. Ebenso erschien etwa der Drache, Bild Nr. 3, als »ornamentaler« Drache, obwohl in einem dreidimensionalen Raum befindlich. Das Ornamentale kann man auch an den Tierschädeln mit Haarschöpfen und Münzenketten, welche die Abbildung Nr. 5 darstellt, gut studieren. Sie sind ähnlich wie ein Ornament regelmässig gelagert, aber zugleich plastisch. In der Vision erschienen mir diese Gebilde wie auf dem Hange eines riesigen Berges hervorwachsend. In Abbildung Nr. 12 kann man den wabenartigen Bau und das Physiognomische und Figurale, die Umwandlung der einzelnen Zellen in Tierköpfe, Brüste, Rüssel etc., und auch das Dreidimensionale, in die Tiefe Gehende, gut studieren.

Man könnte nun meinen, dass das Auftreten solcher ornamentalen Bilder bei Malern und auch beim Verfasser auf Erinnerungen an früher gesehene Ornamente beruht. Es ist aber dann unverständlich, weshalb im Meskalinrausch keine naturalistischen Bilder auftreten, obwohl doch diese Art von Bildern alltäglich in Natur und Kunst von jedem unzählige Male gesehen werden. Ausserdem ergab das Studium der von Beringer wiedergegebenen 32 Protokolle von Versuchspersonen, unter denen sich nur ein Maler befand (sonst lauter Ärzte und Studenten), dass die Visionen bei geschlossenen Augen dieser Personen ebenfalls fast ausnahmslos ornamental-figuralen, anaturalistischen Charakter hatten. Nach Ansicht des Verfassers vorliegender Arbeit ist also das Ornamental-figurale, das Rhythmische und Regelmässige, das Dekorativ-

koloristische, das Anaturelle, Spielzeugartige, Stilisierte, ein spezifisches Charakteristikum der Meskalinvisionen bei geschlossenen Augen. Anderseits liegt ihre Eigenart in ihrer Bewegtheit, Lebendigkeit, Symbolik, auch darin, dass die erscheinenden Gesichte, Tiere, Pflanzen aus eigenartigen und anaturellen Materialien, z. B. aus Edelsteinen, Marmor, Elfenbein, Seidenstoffen, aus Holz, Strohgeflecht, Wolle, Pappe etc. gefertigt erscheinen. (Man vergleiche die Protokolle bei Beringer). Das ganz Eigentümliche der Meskalinvisionen besteht demnach darin, dass man belebte, sich bewegende und physiognomisch eindrucksvolle Gebilde und Gestalten sieht, die zugleich ornamental und dekorativ stilisiert sind, und aus Materialien bestehen, aus denen sie in der Natur meist nicht geformt sind.

Schliesslich besteht das Eigenartige der Erscheinung im Eigentümlichen des Verlaufes der Visionen und der Umwandlung der einzelnen Bilder ineinander. Man sieht nämlich nicht wie im Traum Bilder und Ereignisse, bei denen man die Hauptrolle aktiv mitspielt, sondern man ist im Meskalinrausch völlig passiver Zuschauer von Bildern, die unerwartet, ungewollt, und ungeahnt kommen und gehen. Es besteht zwischen den einzelnen Bildern kein Zusammenhang irgendwelcher gedanklicher Natur, sie sind nicht bildhafte Illustrationen eines spielenden Gedanken oder Vorstellungsverlaufs, sondern die einzelnen Bilder werden gleichsam erst betrachtet, sobald sie erschienen sind. Man ist ganz Zuschauer, wie bei einem Kaleidoskop, bloss dass der Bildwechsel mehr figural ist. Indessen besteht doch oft ein Zusammenhang zwischen den einzelnen Bildern des Meskalinrausches: dieselben sind formal, strukturell verwandt. Ein Bild geht oft aus dem Bau, aus der Struktur, aus dem Kolorit und der Bewegungsrichtung des anderen hervor, wenn es auch sofort als etwas anderes, als Bild von neuer Bedeutung und neuem Inhalt aufgefasst wird.

Der zweite Teil der Originalarbeit befasst sich mit der Erklärung der vorhin analysierten bildnerischen und erscheinungmässigen Eigenart der Meskalinvisionen. Der Verfasser

legt besonderes Gewicht auf die formale, strukturelle, erscheinungsmässige Verwandschaft zwischen vielen entoptischen Erscheinungen und phosphenartigen Bildern einerseits und den Bildern, die im Meskalinrausch bei geschlossenen Augen erscheinen, anderseits. Entoptische Bilder und Phosphene sind oft ähnlich buntfarbige, leuchtende Erscheinungen, haben oft eine geometrisch regelmässige, bis ins Ornamentale gehende Struktur, sind im Gesichtsfeld sich bewegende, umwandelnde Bilder. Das grundlegende Ornamentale, Koloristische, Bewegte ist bei beiden Erscheinungen ähnlich. Noch grösser ist die Verwandschaft zwischen den Bildern im Meskalinrausch und hypnagogischen visuellen Erscheinungen; letzteren ist auch grundsätzlich Ornamentales und Figurell-Ornamentales eigentümlich; auch die Umwandlung der Bilder und der Verlauf der Erscheinungen ist ähnlich (Vergleich: Leroy, Les Visions du demi-sommeil. Alcan, 1926).

Der Verfasser nimmt an, dass die Grundlage der Visionen bei geschlossenen Augen im Meskalinrausch durch das Meskalingift hervorgerufene Prozesse im zentralen nervösen Sehaparat und in der Retina bilden. Diese Prozesse führen zu Erscheinungen, welche den entoptischen und phosphenartigen ähnlich sind, bloss viel intensiver auftreten. Die eigentlichen figuralen Visionen entstehen hingegen dadurch, dass im Meskalinrausch diese visuellen Erscheinungen im Gesichtsfeld bei geschlossenen Augen von Fall zu Fall physiognomisch und figurell aufgefasst und gedeutet werden, wobei vielleicht auch sekundär eine wirkliche Umwandlung der gesehenen phosphenartigen Bilder ins Figurelle stattfindet. Da aber die Grundstruktur des Bildes, das im Gesichtsfeld erscheint, geometrisch-ornamental und koloristisch bunt ist, so bleibt dieser Charakter auch dann erhalten, wenn das Gesehene figural gesehen und apperzipiert wird. So erklärt sich auch am besten das Bewegte, sich Wandelnde der Bilder. Das Symbolische der bildhaften Erscheinungen ist auf symbolische Deutung und Auffasung des Gesehenen bei allgemeiner symbolisch-mystischer Einstellung der Persönlichkeit im Meskalinrausch zurückzuführen.

Das spezifisch Materialartige der Erscheinungen (Tiere aus buntem Glas, Blumen aus Edelsteinen, Blätter aus Seide etc.) führt der Verfasser darauf zurück, dass das Durchsichtige und bunt Leuchtende der phosphenartigen Grunderscheinungen leichter als diese durchsichtigen, leuchtenden und bunten Materialien, als andere aufgefasst werden kann. Das Dreidimensionale der Erscheinungen beruht nicht auf einheitlicher Modellierung bei einheitlicher Beleuchtung der gesehenen Gegenstände von einer aussenstehenden Lichtquelle her und nicht auf perspektivischer Verkürzung und Verkleinerung, sondern die einzelnen Bildelemente leuchten selbst, haben »Eigenlicht« und erscheinen oft dreidimensional darum, weil sich die einzelnen Formelemente des Bildes überschneiden, decken und durchflechten, was den Eindruck des in die Tiefe Gelagerten hervorruft (Siehe die Bilder).

ZJAZDY

VII-TER ITALIENISCHER KONGRESS FÜR PSYCHOLOGIE UND PSYCHOTECHNIK

Die Italienische Gesellschaft für Psychologie (Società Italiana di Psicologia) hielt ihren VII-ten Kongress für experimentelle Psychologie und Psychotechnik in den Tagen des 18, 19, 20 November 1929 im Festsaal der Königlichen Universität Turin und entfaltete in den drei Tagen eine imposante Tätigkeit. — Das Programm des Kongresses zerfällt in zwei grosse Gruppen: allgemeine Psychologie und Psychotechnik. — Die Beschränkung des Raumes erlaubt es mir nicht alle Vorträge einzeln zu referieren, oder auch nur aufzuzählen, daher möchte ich nur auf die wichtigsten Mitteilungen kurz hinweisen.

Der Kongress wurde mit dem reichhaltigen Sammelreferat von Sante de Sanctis (Roma) über die Prinzipien und Anwendungen der Psychophysiologie der Arbeit eröffnet. — In Bezug auf die Psychotechnik war die Nachmittagssitzung am 19-ten von grösster Bedeutung, auf welcher die Leiter der psychologischen und psychotechnischen Laboratorien — Ponzo (Torino), Gemelli (Milano), Bonaventura (Firenze), Banissoni (Roma) — über die Fortschritte der italienischen Psychotechnik berichteten. Während die Vorträge der genannten Institutsvorstände die Lage der Psychotechnik in Italien im Allgemeinen und von dem eigenen Institut entfaltete Tätigkeit im Besonderen in grossen Zügen zeichneten, gingen ihre Mitarbeiter in ihren Mitteilungen auf Einzelprobleme ein.

Auf dem Gebiete der allgemeinen Psychologie ist vor allem der kritische Vortrag von Kiesow (Torino) zu erwähnen, der vom Wundt'schen Standpunkt aus zum Gestaltproblem Stellung nahm. Wie es leicht vorauszusehen war, enwickelte sich über das Problem eine lebhafte Diskussion. — Ponzo (Torino) brachte interessante neue Beiträge zu seinen bekannten Untersuchungen über die Mengenschätzung. Über die gleiche Frage sprach auch Frl. De Marchi (Padova), die auf Grund an der Müller-Lyer'schen Figur angestellten Versuche sich mit den Ponzo'schen Ansichten auseinandersetzte. — Der Holländische Psychologe Van der Veldt referierte seine Arbeit über das Wesen der Assoziationen und kam zu ähnlichen Resultaten wie Lewin, Poppelreuter u. a. — Bonaventura

(Firenze) sprach über die Beziehungen zwischen dem Rythmus und dem Blutkreislauf; Gemelli (Milano) über Scheinbewegungen auf taktilem Gebiet. — Eine besondere Erwähnung verdient Ponzo's Mitteilung über die Wahrnehmung der Schwere, und zwar nicht nur deshalb, weil seine Untersuchungen auf dem Gebiete der Gewichtswahrnehmung wichtige Tatsachen ans Licht brachten, sondern noch mehr dadurch, dass hier — wie es schon Gemelli hervorgehoben hat — für das Wahrnehmungsproblem eine neue Betrachtungsweise eingeschlagen worden ist, die auch auf anderen sensoriellen Gebieten noch ihre Früchte bringen könnte. — Zum Schluss sei es noch erlaubt meine Mitteilung über den Übergang des Wachbewusstseins in die Träume zu erwähnen.

Es ist sehr zu begrüssen, dass an diesem Kongress auch Philosophen und psychologisch interessierte Ärzte zum Worte kamen und so nebst der Betonung der vielfachen wechselseitigen Beziehungen auch die Frage der Grenzbestimmung der Psychologie nach den beiden Nachbargebieten hin behandelt werden konnte.

Andreas Angyal (Torino).

SPRAWOZDANIA Z KSIĄŻEK

Georges Dwelshauvers: Traité de Psychologie. Paris, Payot, 1928, str. 672.

Autor, profesor w Institut catholique w Paryżu, zaznaczył się w literaturze psychologicznej kilkoma poważnemi dziełami, z których wymieniamy „La synthèse mentale”, „L'Inconscient” i „La Psychologie française contemporaine”. Wszystkie te dzieła, jak również nowy „Zarys psychologji”, cechuje dążność, którą sam autor określił w sposób następujący: „Trzeba się wystrzegać, w psychologji więcej jeszcze niż gdzieindziej, ekstrawagancyj i zniekształceń i starać się o to, ażeby pozostawić rzeczywistości jej bogactwo i jej różnorodność, bez chęci zamknięcia jej w formułkach paradoksalnych i chwiejnych”.

Tendencja taka u autora, którego cała działalność naukowa szła w kierunku syntetycznych ujęć rzeczywistości psychicznej, jest godna uznania tem bardziej, że odnosi się wrażenie, że była ona wytyczną naukowych usiłowań autora zarówno w dawniejszych pracach, jak też w nowym „Zarysie”.

„Zarys”, w myśl intencji autora, zajmuje miejsce pośrednie pomiędzy mniejszemi podręcznikami psychologicznemi a wielkiem Traité de Psychologie Dumasa. Dwelshauvers pragnie być prostym i jednolitym w konstrukcji swego dzieła, dąży do zespolenia w pewnej ilości jasnych idei wszystkiego, co należy do ustalonego repertuaru faktów psychologicznych, zmierza do wskazania zagadnień, czekających w najbliższym czasie na rozwikłanie oraz usiłuje zanalizować grupy faktów, wydające się złożone i trudne.

Plany swe autor zrealizował, jak sądzimy, z pełnem powodzeniem w sześciu częściach, z których pierwsza ma charakter metodologiczny i zajmuje się określeniem faktu psychicznego oraz metodami, jakiemi posługuje się współczesna psychologja (metody introspekcyjne, eksperymentalne, patologiczne i porównawcze). Zazwyczaj w podręcznikowem opracowaniu suche i nudne, a nawet nieraz oklepane wywody metodologiczne autor zdołał urozmaicić, kreśląc równocześnie obraz, jaki przedstawia współczesna psychologja.

Część drugą poświęcił autor omawianiu wytycznych praw, które rządzą całem życiem duchowem. Jest ich trzy: prawo syntezy

duchowej, regulujące tworzenie się osobowości, prawo nabywania przyzwyczajeń, obowiązujące wszędzie gdzie w grę wchodzi zachowanie i powtarzenie, wogóle automatyzowanie przeżyć i wreszcie prawo dynamizmu duchowego, ujmujące tendencje (skłonności, instynkty) działające w podświadomości.

W następnych trzech częściach wprowadza nas autor w dziedzinę struktur życia duchowego, omawiając najpierw struktury elementarne, do których zalicza proste stany afektywne, ruchy i wrażenia, uważając, że reakcje afektywne i ruchowe tworzą (przed wrażeniami) pierwotny podkład struktur psychicznych. Następnie przechodzi autor do wyższych struktur, do których zalicza wyobrażenia, skojarzenia (wzięte w sensie bardzo szerokiem), lokalizację przestrzenną i organizację zdarzeń w czasie. Omawianie tych struktur daje mu sposobność do roztrząsania aktualnych w psychologji zagadnień kompleksów, konstelacyj, struktur i kształtów. Autor, odrzucając mechanistyczny asocjacjonizm, okazuje dużą sympatję dla psychologji strukturalnej (w sensie F. Kruegera) i sądzi nawet, że psychologja strukturalna będzie mogła zastąpić dominującą jeszcze dzisiaj psychologję funkcjonalną. Wreszcie omawia autor obszernie struktury mnemiczne (pamięć), selekcję ruchowo-wyobrażeniową (uwagę), inwencję (wyobraźnię twórczą) i mowę, jako struktury wysokiego już rzędu.

Wreszcie rozdział ostatni (szósty) traktuje o myśleniu, woli, o wyższych uczuciach, o osobowości, charakterach i mierzeniu osobowości.

Podręcznik Dwelshauversa świadczy o wielkiej kulturze psychologicznej autora i talencie do syntetycznego ujęcia zagadnień. Książkę tę znamionuje pewien rys, rzadko spotykany w nowoczesnych podręcznikach psychologicznych, którego nie można nawet w krótkim referacie pominąć milczeniem. Jest nim głębokie przywiązanie autora do neoscholastycyzmu i do jego źródła, jakiem jest filozofja Tomasza z Akwinu. Rozumiemy dobrze, że zakres zagadnień psychologicznych jest w tym sensie skończony, że istnieją zagadnienia takie jak nieśmiertelność duszy lub wolność woli, które niedosiężne są dla naukowych metod psychologicznych. Sumienność i krytycyzm autora uchroniły go, jak sądzimy, przed uzależnieniem swego systemu psychologji od założeń neoscholastycznych i tez zawartych w „Summa theologiae" i „De veritate" wielkiego dominikanina. Czyż nie należało jednak w tym względzie pójść raczej śladami jezuity Fröbesa, który swoje „Lehrbuch der experimentellen Psychologie" utrzymał wyłącznie w ramach naukowej psychologji, dając upust swym skłonnościom metafizycznym w osobnej, po łacinie napisanej „Psychologia speculativa"?

Stefan Błachowski (Poznań).

Henri Piéron: Le développement mental et l'intelligence (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris, F. Alcan, 1929, str. 97 i 12 ryc.

Autor zawarł w czterech rozdziałach tekst wykładów wygłoszonych na zaproszenie Uniwersytetu w Barcelonie na temat rozwoju umysłowego i jego stosunku do inteligencji.

W pierwszym rozdziale Piéron zajął się zagadnieniem rozwoju umysłowego i jego faz, opierając się na trafnem założeniu, że »rozpatrywać rozwój umysłowy, to znaczy badać pod pewnym kątem widzenia rozwój ogólny organizmu, będącego zarazem elementem pewnej zbiorowości, pewnej grupy społecznej«. Już u noworodka można mówić nietylko o rozwoju fizycznym, lecz także o rozwoju umysłowym, skutkiem czego pojęcia przyspieszonego i opóźnionego rozwoju umysłowego wolno stosować także do tej najwcześniejszej fazy życia osobniczego. Jakkolwiek rozwój umysłowy i wzrastanie organiczne pozostają w ścisłym ze sobą związku, to jednak można skonstatować u jednej piątej części dzieci jaskrawe dysharmonje, w których przyspieszony rozwój umysłowy łączy się z opóźnionym rozwojem fizycznym i naodwrót. Omówiwszy następnie rolę wydzielania wewnętrznego, czynników dziedzicznych, doświadczenia osobistego i wpływów wychowawczych (społecznych), autor zatrzymuje się nieco dłużej nad znaczeniem mowy, która jest jednym z najpotężniejszych czynników oddziaływania socjalnego na dorastającego człowieka.

Drugi rozdział, zatytułowany »Pomiar poziomów rozwoju«, traktuje o skali metrycznej Bineta - Simona i jej odmianie w układzie Termana. Jako odmienny typ autor przytacza skalę Yerkesa, wspominając pozatem krótko o uproszczonych metodach badania Fay'a, Kohs'a, Goddard'a i innych. Rozdział ten zamykają uwagi na ważny i sporny temat, jaki »wiek inteligencji« posiadają osoby dorosłe.

W trzecim rozdziale noszącym tytuł »Rozwój i inteligencja. Poziom i profil umysłowy« Piéron porusza najpierw zagadnienie stosunku tempa rozwoju do poziomu umysłowego, do jakiego dochodzi człowiek dorosły, i przechodzi następnie do omawianej często w Ameryce kwestji genjuszu. W statystyce Yerkesa przypisuje się dzieciom, wykazującym iloraz inteligencji wyższy niż 1,50, uzdolnienie genjalne. Takich dzieci ma być 3%. Wynikałoby z tego, że same Stany Zjednoczone zaludnia 3 miljony genjuszów. Dziecko, którego wiek życia wynosi 4 lata a wiek inteligencji 6 lat, byłoby zatem genjuszem. W miarę dorastania dzieci iloraz inteligencji maleje, tak że wytwarza się paradoksalna sytuacja, że genjalność jest tem częstszem zjawiskiem, im młodszem jest dziecko. Piéron wykrywa jednak, w jaki sposób doszło się do tak dziwnego wyniku: poprostu zapomocą miary, przeznaczonej do wyłowienia dzieci

opóźnionych w rozwoju umysłowym, nie można mierzyć poziomu umysłowego ani ludzi dorosłych ani genjuszów. Z takiego stanu rzeczy wynikają pewne postulaty, zmierzające do zreformowania tak zwanych skal metrycznych przez nadanie im formy bardziej analitycznej na wzór profilów psychicznych Rossolima, Łazurskiego i Vermeylen'a. Temu zagadnieniu analitycznych zespołów testowych, poświęzony jest w całości czwarty rozdział zatytułowany: »Zagadnienia oceny inteligencji. Konieczność oceny analitycznej«.

Jak wszystkie prace Piérona, tak też właśnie referowana, łączy w sobie precyzję w przedstawieniu szczegółów z szerokim rozmachem syntetycznym. Stan obecny badań nad rozwojem umysłowym został w sposób jasny i krytyczny podany, niedociągnięcia przekonywująco wytknięte, nowe drogi dla dalszych badań w ogólnych zarysach wytyczone. W ten sposób niewielka książka staje się niezmiernie pożyteczną także dla fachowca zainteresowanego badaniami nad inteligencją.

Stefan Błachowski (Poznań).

Hans Driesch: Grundprobleme der Psychologie. Ihre Krisis in der Gegenwart. 2. verbesserte Auflage. Leipzig, E. Reinicke, 1929, str. VIII i 270.

Po ogólnym »Wstępie« omawia »Psychologja normalna« zagadnienia przedmiotu psychologji, materjału przeżyć i dynamiki psychicznej, a »Psychofizyka« porusza problem własnego i cudzego ciała i jego stosunku do duszy, oraz niektóre specjalne tematy. »Metafizyka duszy« i »Organizacja duszy« dają szczegółową naukę o zjawiskach psychicznych, łącznie z teorją snu, hipnozy i sugestji: autor odrzuca pogląd, jakoby zjawiska psychiczne wyczerpywały się w zakresie świadomych doznań i postuluje poza świadomością »duszę« jako ich podłoże, nietożsame z »jaźnią«, charakteryzującą przeżycia świadome. »Parapsychologja« zajmuje się zagadnieniami telepatji, jasnowidzenia, telekinezy, materjalizacji i t. p., które autor uważa za eksperymentalnie stwierdzone i za kryjące w sobie najważniejsze i najgłębsze problemy (Autor z goryczą żali się na zlekceważenie ich przez oficjalną naukową psychologję!). »Problem wolności« stara się wykazać możliwość i celowość wolnej woli. »Nieśmiertelność« jest poświęcona spirytyzmowi, którego hipotezy autor uważa za niepewne, ale nie niemożliwe. Wreszcie »Zakończenie« sumuje »rezultaty«.

Dałem wyraz »rezultaty« w cudzysłowy, bo faktycznie żadnych rezultatów w książce niema, gdyż niema w niej potrzebnej do ich zdobycia metody. Bezkrytyczne — choć z pozorami głębokiej analizy — korzystanie z cudnych analiz i syntez nie jest żadną twórczą pracą, tak jak zestawienie najsprzeczniejszych między sobą tez — nie jest żadną syn-

tezą. Dlatego praca nosi charakter typowo filozoficzny w najgorszem tego słowa znaczeniu. Pisze się takie książki według niezawodnych recept kucharskich; dla niniejszej brzmi taki przepis tak: Weź »elementy« i »asocjacje« z tradycyjnej psychologji, »niezmysłowe treści« i »determinacje«, od szkoły würzburskiej, »całości« i »postacie« od »gestaltystów«, »sens« i »porządek« z »Geistespsychologie«, »nieświadomość«, »podświadomość«, i t. p. od E. v. Hartmanna i psychoanalityków, rozpuść to w wodzie wielosłowności dodając tu i ówdzie kilka »Als ob«, dolej eliksiru teleologiczno-witalistycznego, na przyprawę daj zjawiska parapsychiczne, pomieszaj to wszystko razem dobrze, wysusz, nałóż na to »wolną wolę« i posyp »nieśmiertelnością«; otrzymasz: przezwyciężenie kryzysu w współczesnej psychologji. Współczuję serdecznie z Chińczykami, którzy musieli ten smakołyk łykać (książka wyrosła z wykładów, które autor miał w Pekinie), i ubolewam nad strawnością intelektualną Niemców, którym ona tak smakuje, że aż zaszła potrzeba powtórnego »poprawionego« jego przyrządzenia.

Kilka ilustrujących przykładów: Objawem ignorancji jest nazywanie następującego szeregu liczb: 1, 4, 9, 16, . . . — postępem geometrycznym (str. 83). Ekwilibrystyką logiczną jest następujące rozumowanie na str. 236: »Der Begriff des Eksperimentes wird sinnlos im Rahmen des radikalen Determinismus, und mit ihm der Begriff des Naturgesetzes als der unverbrüchlich gültigen Aussage für »alle« Fälle. Denn der Eksperimentator wäre ja in seinem Gebahren determiniert! Die »Beliebigkeit«, der eigentliche Sinn des Eksperimentes, fällt". Rozbrajającą wreszcie naiwność zdradza pogląd, że sto razy mniej „blamuje" się ten, kto zostaje przy badaniu zjawisk parapsychicznych raz oszukany, niż ten, kto nie chce w nich widzieć „das ernsteste aller Probleme" (str. 252); autor — rzecz prosta — nie orjentuie się w tem, że w dziedzinie tych zjawisk, a więc w zakresie granicznym naszej zdolności spostrzegania, i wobec ultymatywnie nam przez medja narzuconych warunków utrudniających, odróżnienie „stwierdzenia" faktu negatywnie zdefinjowanego od jego teorji jest fikcją, i że dlatego nie są tu dopuszczalne żadne „eksperymentalne dowody" autentyczności tych faktów.

Adam Wiegner (Poznań).

Jakób Wojciechowski: Życiorys własny robotnika. Odznaczony pierwszą nagrodą na konkursie P. I. S. w 1923 r. Z przedmową Dr. Stefana Szumana, Prof. Uniw. Jag. Przygotował do druku Dr. Józef Chałasiński. Poznań, Jan Jachowski Księgarnia Uniwersytecka, 1930, str. 443. Materjały Polskiego Instytutu Socjologicznego.

Duża książka nastręcza pewne trudności w czytaniu. Do jej monotonnego stylu, pisowni ludowej, ludowej składni i form słownych

trzeba się w toku czytania naginać i przyzwyczajać. Treść nieoceniona jako dokument psychologiczny i socjologiczny. Autor ma zaledwie elementarne wykształcenie, wyniesione z niedokończonej wiejskiej szkoły powszechnej a objawia wielkie zdolności pisarskie: pamięć bardzo pojemną, jego opisy i wspomnienia osobiste wyglądają też na możliwie wierne, budzą zaufanie i odznaczają się wielką plastyką.

Jeżeli chodzi o psychologję chłopa, o charakterystykę życia na wsi w rodzinie, w stosunku służbowym, w stosunkach towarzyskich, o stosunki między Niemcami i Polakami na wsi, o erotykę wiejską, o stosunek chłopa do urządzeń kulturalnych, o życie robotnika polskiego na obczyźnie, książka przynosi materjał z pierwszej ręki, któremu nie dorównywa żaden utwór powieściowy, mający wieś za przedmiot — chociażby najbardziej sugestywnie pisany. Autor przecież nie usiłuje się zniżać do poziomu swego przedmiotu, nie stara się o charakter ludowy, tylko wymownie objawia poprostu własne cechy i cechy swego środowiska tak, jak są.

Wydawcy z wielkim pietyzmem i z wielkiem zrozumieniem dla autentyczności tego dokumentu unikali poprawek językowych i stylistycznych. Ograniczyli się wyłącznie tylko do wprowadzenia znaków przestankowych i wielkich liter, bez czego rzecz nie byłaby zrozumiała.

Władysław Witwicki (Warszawa).

PRZEGLĄD CZASOPISM

AMERICAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY XLI (1929) 2.

C. C. Miles and L. M. Terman: Sex difference in the association of ideas (Zależne od płci różnice w kojarzeniu wyobrażeń). Str. 165—206. Jakkolwiek badania przeprowadzone zwykłą metodą skojarzeń wykazały pewne różnice w kojarzeniu wyobrażeń zależnie od płci, to jednak nie dały one dowodu, że różnice te zależne są od czynników wrodzonych. Co dotychczas wykryto, nie posiada znaczenia ogólnego, lecz odnosi się tylko do odpowiednio dobranych grup. Autorzy zapowiadają pracę, opartą na takim teście słownych skojarzeń, że różnice w skojarzeniach wystąpią nawet w nieselekcjonowanych grupach męskich i żeńskich.

A. D. Glanville and K. M. Dallenbach: The range of attention (Zakres uwagi). Str. 207—236. Celem badań było wykrycie roli, jaką rozpoznawanie odgrywa w eksperymentach nad zakresem uwagi. Wykonano pięć szeregów eksperymentów z ekspozycją tachistoskopową, każdy z odmienną instrukcją. W pierwszym szeregu osoby badane miały podać, jaką attensywność (t. z. jasność lub żywość) posiadają wrażenia w czasie ekspozycji. W pozostałych szeregach wprowadzono różne stopnie rozpoznawania, żądając w drugim szeregu podania ilości eksponowanych podniet, w trzecim wymienienia eksponowanych liter, w czwartym nazwania eksponowanych form, wreszcie w piątym opisu eksponowanych form pewnych figur. Na podstawie tych eksperymentów autorowie dochodzą do przekonania, że to, co się zwykło nazywać zakresem uwagi, nie jest właściwością uwagi. Uważająca świadomość stanowi zawsze scałkowaną jedność; wielość treści w t. zw. zakresie uwagi pochodzi z funkcji rozpoznawania.

S. W. Terman: A new classification of the red-green color-blind (Nowa klasyfikacja ślepych na barwy czerwone i zielone). Str. 237—251. Autor podaje skalę o czterech szczeblach, służącą do rozpoznawania form ślepoty na barwy czerwone i zielone, oraz zaleca posługiwanie się w diagnozie raczej papierami kolorowemi (ze względu na ich wielką różnorodność nasycenia i jasności) niż światłami widmowemi.

J. A. McGeoch: The influence of degree of learning upon retroactive inhibition (Wpływ stopnia wyuczenia się

napamięć na wsteczne zahamowanie). Str. 252—262. Zagadnienie wymienione w tytule autor usiłował rozwiązać na drodze eksperymentalnej, podając osobom badanym szeregi z 9 bezsensownych zgłosek 6, 11, 16, 21 i 26 razy w dwóch cyklach. W pierwszym cyklu następowała po uczeniu się tych szeregów 5-minutowa przerwa, zapełniona przeglądaniem czasopisma humorystycznego, poczem osoby badane musiały się wyuczyć całkowicie napamięć owych szeregów. Drugi cykl różnił się od pierwszego tem, że przerwa 5-minutowa wypełniona byłą uczeniem się szeregu 9-głoskowego przy pomocy 11 powtórzeń. Z badań tych okazało się, że zahamowanie wsteczne, powstałe skutkiem działania 11 powtórzeń 9-zgłoskowego szeregu, jest stosunkowo wielkie przy 6 powtórzeniach materjału pamięciowego, następnie zmniejsza się stale przy przejściu do wyższych ilości powtórzeń mimo to jednak jeszcze przy 26 powtórzeniach jest tak wielkie, że efekt jego zaburzającego działania wyrażas ię w liczbie 46.2%.

A. R. Lauer: Reliability of the galvanic reflex (Pewność oceny galwanicznego odruchu). Str. 263—270. Zadaniem autora było dociec, jaki stopień pewności posiadają badania psychogalwaniczne. W tym celu mierzył wielkość wychyleń galwanometrycznych w zależności od 32 różnych rodzajów podniet (testów), na które składały się pytania z ankiety Woodwortha, rachunkowe zadania i podniety zmysłowe. Każdy test podawano osobom badanym dwa razy w różnych czasach. Z głównych wyników pracy wymienić należy, że druga ekspozycja testów powoduje mniejsze reakcje niż pierwsza i że na wynikach osiągniętych przy pomocy galwanicznego odruchu można bardziej polegać, niż na wynikach, jakie dają zwykłe »papierowe« testy do badania wzruszeniowości.

A. L. Winsor and T. L. Bayne: Unconditioned salivary responses in man (Niewarunkowe reakcje ślinowe u człowieka), Str. 271—276. Wydzielanie gruczołów ślinowych jest wynikiem wysoko scałkowanej czynności nerwowej. Natura tych reakcyj w danej chwili może być rezultatem pośredniego lub bezpośredniego podrażnienia lub zahamowania bądźto w formie warunkowej bądźto niewarunkowej. Badania autorów wykazały, że możliwe jest bezpośrednie proprioceptywne pobudzenie gruczołów ślinowych ze strony mięśni żucia i przełykania.

M. K. Frehafer: Preliminary note on after-images from stimuli of low saturation and short duration (Tymczasowy komunikat w sprawie obrazów kontrastu następczego na podniety o małem nasyceniu i krótkiem trwaniu). Str. 277—283. Autor określił barwę t. zw. obrazów Purkinjego powstających po słabych podnietach białych, błękitnych i żółtych. Obrazy te nie wykazują dokładnie uzupełniających barw i niema ich w fovea centralis.

F. L. Dimmick and C. H. Holt: Gray und the color pyramid (Szarość a piramida barw). Str. 284—290. W licznych szeregach eksperymentalnych osoby badane podały jako konieczne i wystarczające kategorje barw zasadniczych barwy: czerwoną, żółtą, zieloną, błękitną, czarną, białą i szarą. Eksperymenty te utwierdziły autora w mniemaniu, że szarość jest zasadniczą barwą.

N. R. F. Maier: The illusion of size in pin-hole vision (Złudzenie wielkości w czasie patrzenia się przez ucho igielne). Str. 291—295. Pozorna wielkość przedmiotów oglądanych przez ucho igielne zmniejsza się znacznie i równocześnie zwiększa się ich pozorna odległość. Złudzenie to pochodzi stąd, że obraz siatkówkowy przedmiotów staje się mniejszy skutkiem akomodacji oka na igłę.

W. F. Hyde: A variant of the chessboard illusion (Odmiana złudzenia szachownicy). Str. 296—297. Krótka notatka odnosząca się do znanego złudzenia, którego wyjaśnienia szukać należy przedewszystkiem w iradjacji.

Stefan Błachowski (Poznań).

ARCHIV FÜR DIE GESAMTE PSYCHOLOGIE LXIX (1929).

J. Seemann: Untersuchungen über die Psychologie des Rechnens und der Rechenfehler (Badania dotyczące psychologji rachowania i błędów rachunkowych). Str. 1—180. Eksperymenty przeprowadzone w kl. 2—7 ćwiczeniówki seminaryjnej oraz w kl. 2 i 5 seminarjum nauczycielskiego nad czterema działaniami rachunkowemi doprowadziły do bogatych wyników, z których najogólniejsze: a) Czas rachunku, najlepszy sprawdzian zarówno trudności zadania jak i wprawy uczniów, jest dłuższy dla działań odwrotnych i zmniejsza się wraz z wiekiem, lecz coraz wolniej. b) Błędy rachunkowe są wynikiem fałszywego współdziałania tendencyj determinacyjnych i reprodukcyjnych wzgl. częściowego ich odpadania, przyczem panuje tu ogólnie prawo najmniejszego wysiłku.

W. Margraf: Psychologische Untersuchungen über die Unordentlichkeit bei Schulkindern (Badania psychologiczne nad nieporządkiem u dzieci). Str. 181—206. Sprecyzowanie pojęcia nieporządku u dzieci dla różnych czynności i wymagań w szkole pozwoliło autorowi zorganizować i przeprowadzić dłuższą metodyczną obserwację, której wyniki, poparte eksperymentami nad »przestawialnością« (pojęcie Marbego) i nad uwagą (test Bourdona) prowadzą do następujących wniosków: a) Zachodzi równoległość między nieporządkiem a skłonnością do wypadków, słabą logiczną pamięcią, gorszemi postępami szkolnemi, brakiem uwagi w szkole, wielką ilością opuszczeń

i małą ilością skreśleń w teście Bourdona i dobrą przestawialnością przy rachowaniu. b) Przeciętnie biorąc, nieporządni pozostają stale takimi wobec średnioporządnych, a ci stale takimi wobec porządnych, przyczem chłopcy okazują się ilościowo bardziej nieporządni a jakościowo inaczej nieporządni niż dziewczęta.

A. Grüb: Zur Psychologie der Eisenbahnunglücke und der Eisenbahnunfälle (Przyczynek do psychologji wypadków i nieszczęść na kolejach). Str. 207—282. Analizując szczegółowo 100 nieszczęść i 80 wypadków (rozróżnienie według Marbego), — przeważnie na podstawie aktów Dyrekcji Kolejowej w Würzburgu — autor dochodzi do wykrycia poszczególnych czynników psychicznych wchodzących w grę i stwierdza, że najogólniejszą rolę grają mała dystrybutywność (pojemność i podzielność) uwagi oraz mała gotowość do reakcji (przytomność umysłu) oraz, że potwierdza się teorja Marbego co do związku między nieszczęściami i wypadkami.

W. Straub: Tonqualität und Tonhöhe (Jakość i wysokość tonu). Str. 290—395. Wychodząc z poglądu Richa, że różnice cech wrażeń muszą się uwydatnić w wartościach progowych, stara się autor określić bliżej dwie własności tonów podane w tytule pracy i stwierdza eksperymentalnie, że »istnieją wyraźne różnice tonów, wywołane różnicami liczby drgań, a dla których czułość okazuje się większa niż dla różnicy wysokości tonów, mimo znajdowania się poniżej progu różnicy ich wysokości.

Ch. Rogge: Der Akzentwandel als Form der Angleichung (Zmiana akcentu jako forma upodobnienia). Str. 396—404. Autor dowodzi licznemi przykładami, że upodobnienie zachodzi też w dziedzinie akcentu.

A. Gatti und R. Dodge: Über die Unterschiedsempfindlichkeit bei Reizung eines einzelnen isolierten Tastorgans (W sprawie czułości jednego izolowanego organu dotykowego). Str. 405—426. Przy pomocy aparatury, opracowanej przez Dodge'a, znajduje Gatti niewątpliwe potwierdzenie swej tezy, opartej na dotąd kwestjonowanych co do wartości metodycznej eksperymentach, że prawo Webera jest ważne dla zmysłu ucisku, działającego w specjalnych warunkach, wymienionych w tytule.

O. Klemm: Bibljografja zagranicznej literatury psychologicznej r. 1927. Str. 427—504. Dokończenie.

LXX (1929).

F. Braun: Vom Einfluss des Schulalters auf die Schulleistung (O wpływie wieku szkolnego na postępy w szkole). Str. 1—12. Badanie statystyczne stwierdza, że przeciętnie dzieci starsze

otrzymują lepsze cenzury niż młodsze, że wpływ ten jest różny w różnych przedmiotach i w szczególności największy w nauce rachunków, że wreszcie wpływ ten jest różny w różnych klasach i w szczególności największy w klasie trzeciej.

W. Breu: Beschreibung eines in der geistigen Entwicklung zurückgebliebenen Kindes (Opis dziecka opóźnionego w rozwoju duchowym). Str. 13—56. Psychografja 13-letn. dziedzicznie obciążonego chłopca, oparta na dłuższej obserwacji i na badaniach testowych.

F. Glaser: Sinn und sozialer Denkzusammenhang (Sens a społeczny związek myśli). Str. 81—118. Analiza znaczeniowa różnych zwrotów językowych wykazuje wpływ różnych czynników pozalogicznych na rozumienie, a więc i na socjalną funkcję rozmowy.

E. Schlink: Persönlichkeitsänderungen in Bekehrungen und Depressionen (Zmiany osobowości przy nawróceniach i depresjach). Str. 81—118. Jest to część wstępna metodologiczna pracy poświęconej zbadaniu związku między zjawiskami wymienionemi w tytule. Autor zbiera od osób (normalnych i nienormalnych) o różnym rozwoju religijnym (z nawróceniem i bez) opisy przeżyć sporządzone przez osoby same ale w związku z postawionemi przez niego pytaniami, oraz protokóły wywiadów metodycznie przeprowadzonych i spisanych przez niego. Tak zorganizowaną »metodę samoobserwacji pod kierownictwem« każe uzupełnić przy opracowaniu materjału uwzględnieniem wszelkich dostępnych psychograficznie ważniejszych źródeł np. listów, dzienników i t. p. W artykule podano kilka wyjątków z zebranego materjału.

H. Schultze: Experimentelle Prüfung der Rutz-Sieverschen Typenlehre (Eksperymentalne badania nad typologją Rutza i Sieversa). Str. 119—208. Podano 17 osobom różnego zawodu różne teksty z prozy i poezji do głośnego lub cichego odczytania przy równoczesnem rejestrowaniu przez aparaty zmian w postawie ciała i napięciach mięśniowych. Stwierdzono zupełną niezgodność wyników z teorją typów językowo- dynamicznych przy postępowaniu nieświadomem; jeżeli zaś osoby ogólnie się orjentowały w tej teorji, to otrzymywano pewne typowe postawy, ale przeważnie różne od typów Rutza i Sieversa, jeżeli nadto osoby znały przynależność tekstów do typów w myśl tej typologji, to rezultaty okazały się z nią zgodne.

G. E. Orlow: Das Problem des Traumes vom Standpunkt der Reflexologie (Zagadnienie marzeń sennych ze stanowiska refleksologji). Str. 209—234. Opierając się z konieczności na introspekcji i uwzględniając przytem objektywnie stwierdzalne zmiany we własnem zachowaniu się, dochodzi autor do poglądu, że marzenia senne są

głównie reakcją na zmiany w polu widzenia śpiącego, że trzeba w nich wyróżnić elementy pochodzenia siatkówkowego od elementów innych skojarzonych, przyczem jakościowa odmienność procesów asymilacji i asocjacji tłumaczy się zmniejszonem wewnętrznem zahamowaniem w pewnych okolicach mózgu.

G. Ledig: Der Beschluss (Postanowienie). Str. 235—250. Na podstawie analizy fenomenologicznej, autor widzi w akcie decyzji zjawiskowo daną strukturę, której istota polega na konserwowaniu woli skierowanej na pewien cel, ale nie realizującej odrazu czynu, i odróżnia zwykłe postanowienie, o dokładnie skonkretyzowanem skierowaniu, i ogólne, t. zw. zasady, mające ważne zadanie socjalne.

W. Guratzsch: Das Klarheitsrelief der Gesichtsempfindungen unter dem Einfluss der willkürlichen Aufmerksamkeit (Rozkład jasności wśród wrażeń wzrokowych pod wpływem dowolnej uwagi). Str. 257—310. Wychodząc z pomysłu Wirtha, by oznaczać jasności treści psychicznych przez odwrotności względnego progu różnicy, t. j. stosunku progu normalnego różnicy (czyli obliczonego przy maksymalnej koncentracji uwagi) do progu odwiedliwości, autor badał rozmieszczenie jasności we wzrokowem polu spostrzeżeniowem przy różnych nastawieniach uwagi, a więc: a) przy równomiernem objęciu uwagą całego pola, b) przy skupieniu uwagi na środek pola, c) przy skupieniu uwagi na punkt boczny.

K. Schatz: Die Einflüsse der willkürlichen Aufmerksamkeit auf die Klarheitsverteilung im Tonhöhenfeld (Wpływ dowolnej uwagi na rozkład jasności w polu wysokości tonów). Str. 311—370. Badania analogiczne do badań poprzedniej pracy dały też wyniki analogiczne.

O. H. Hanes: Die Korrelation der Reaktionszeit zur Geschwindigkeit der ausgeführten Bewegung (Korelacja czasu reakcji z szybkością wykonanego ruchu). Str. 371—416. Z licznych wyników tych badań, znaczenie pozytywne i ogólne ma stwierdzenie, że przy systematycznej zmianie czasu reakcji i postępowaniu nieświadomem powstaje skłonność do tem szybszego wykonywania ruchu, im dłuższy jest czas reakcji, oraz że przy zmianie czasu przygotowawczego wraz z jego przedłużeniem skraca się średnio czas reakcji i czas trwania ruchu.

W. Wirth: Die Neuen Psychologischen Studien (Nowe Studja Psychologiczne). Str. 417—462. Krytyczne omówienie prac zawartych w 1, 2, 4 i 5 tomie organu psychologicznego wydawanego przez Krügera.

W. Schlegel: Die Abhängigkeit des Umfanges der tachistoskopischen Neuauffasung von der Intensität

des Reizes (Zależność tachistoskopowego rozpoznawania od natężenia podniety). Str. 463—520. Pracę podjęto celem wyjaśnienia sprzeczności między rezultatami badań Baksta a Erdmanna-Dodge'a, z których pierwsze sprowadzają się do stwierdzenia, a drugie do niestwierdzenia zależności podanej w tytule. Autor eksponował koliste punkty świetlne we wszelkich możliwych kombinacjach układu linjowego oraz w liczbie od 1 do 6, i doszedł do następującego głównego wyniku: »Ze wzrostem intensywności bodźca rośnie też liczba dobrze rozpoznanych punktów aż do progu dla dobrego ugrupowania 4 elementów«.

Adam Wiegner (Poznań).

ARCHIVES DE PSYCHOLOGIE XXI (1928/29) 82.

E. Claparède: Opinions et travaux divers relatifs à la théorie biologique du sommeil et de l'hysterie (Różne poglądy i prace dotyczące teorji biologicznej snu i histerji). Str. 113—174. Autor zestawia liczne poglądy rozmaitych badaczy, zarówno biologów, jak i psychologów, dotyczące głośnej teorji biologicznej snu i histerji, sformułowanej przez niego przed dwudziestu pięciu laty w temże czasopiśmie. Teorja ta głosi, jak wiadomo, że sen jest instynktem, mającym na celu obronę organizmu przed intoksykacją; psychologicznie zaś sen jest wyrazem utraty zainteresowania sytuacją zewnętrzną. Otóż autor dość szczegółowo odpowiada na krytyki, zwrócone przeciw jego teorji przez Bohn'a, Lugaro, Piéron'a, Vaschide'a, Dubois, de Sanctis'a i innych, uzupełniając swoje dawniejsze wywody ciekawemi uwagami o patologji snu, następnie zaznajamia nas z wykrytymi przez niego, a nieznanymi mu dawniej prekursorami biologicznej teorji snu (Brunelli, Nicati, Bonservizi, Gorter), wreszcie streszcza liczne głosy przychylne jego teorji (Pictet, Lafitte, Gemelli, Külpe, Fröbes i w. in.). W związku z tem omawia Claparède interesujące zagadnienie ośrodka snu. Drugą znacznie krótszą część pracy poświęcił autor oddźwiękowi, wywołanemu przez jego teorję biologiczną histerji, według której zaburzenia histeryczne stanowią przesadnie rozwinięte reakcje obronne, echa zamierzchłych reakcyj przodków (regresja).

L. Walther: Etude technopsychologique d'une industrie de produits alimentaires (Badania technopsychologiczne w przemyśle spożywczym). Str. 175—197. W jednej z fabryk środków spożywczych poddano 230 robotnic próbom następujących testów: 1. »pointillage« (umieszczanie punktów w 100 kwadracikach), 2. tapping, 3. nawlekanie pereł, 4. wycinanie i 5. »disques de Walther«. Ważniejsze wyniki: 1. Korelacja pomiędzy wynikami testów a oceną majstrów jest bardzo wysoka, co świadczy dobrze

o wartości diagnostycznej testów. 2. Robotnice starsze dają w testach gorsze wyniki niż robotnice młodsze. Już pomiędzy 27-ym a 33-im rokiem życia sprawność ruchowa słabnie. 3. Zaprowadzenie pięciominutowych pauz wypoczynkowych po każdych 55 minutach (wzgl. już co 30 min.) zwiększyło wydajność pracy robotnic. 4. Wytworzenie automatyzacji ruchów (co czyni je bardziej nieświadomemi) ułatwia pracę, usuwając wysiłek woli i wytężenie uwagi. 5. Zaprowadzenie pewnych niewielkich zmian w budowie stołów, przy których pracowały robotnice, zwiększyło wydajność pracy o 44%; pewna zaś zmiana w technice pakowania pudełek zwiększyła wydajność pracy o 20%.

R. Meili: Hasard et psycho-diagnostic (Przypadek i psychodiagnoza). Str. 198—207. Pragnąc sprawdzić, czy wyniki diagnozy rozmaitych zdolności psychicznych, stawianej przy pomocy elektrodiagnoskopu Bissky'ego, nie są dziełem przypadku, wspomaganego pewną dozą intuicji psychologicznej twórcy metody elektrodiagnoskopicznej, autor przedłożył pewnej liczbie osób arkusze z oceną liczbową ich 68 zdolności (jak np. upór, wola, zdolność do matematyki, skąpstwo itd.), dokonaną zupełnie na chybił trafił, ale zgodnie z krzywą częstości Gaussa. Osoby te miały skontrolować, potwierdzić, ew. skorygować według swego uznania, posługując się również skalą liczbową (od 1 do 5), oceny, dane przez autora ich zdolnościom. W 53,4% obydwie oceny były zgodne, co stanowi koincydencję większą, niżby tego można było oczekiwać na zasadzie teorji prawdopodobieństwa. Wynik ten tłumaczy autor wpływem sugestywnym jego ocen na samooceny osób badanych, co znów związane jest z tem, że naogół nie znamy samych siebie. Wyniki te są podobne do wyników, osiągniętych przez Schultego z elektrodiagnoskopem Bissky'ego, stosowanym u dziesięciu osób badanych. Różnica pomiędzy prawdopodobieństwem teoretycznem a wynikami empirycznemi jest prawdopodobnie dziełem przypadku. Wartość aparatu Bissky'ego jest żadna.

H. Antipoff: Observations sur la compassion et le sens de la justice chez l'enfant (Obserwacje nad współczuciem i poczuciem sprawiedliwości u dziecka). Str. 208—214. Na podstawie obserwacyj, dokonanych na chłopcu w ciągu sześciu lat (od 3 do 9 roku życia), dochodzi autorka do wniosku, że współczucie z cudzem cierpieniem uwarunkowane jest poczuciem sprawiedliwości. Dziecko współczuje tylko z cierpieniem niezasłużonem. Poczucie sprawiedliwości budzi się u dziecka tak wcześnie, że autorka skłonna jest uważać je za reakcję wrodzoną, instynktowną. Ze współczuciem niewinnej ofierze idzie w parze chęć jej pomszczenia i ukarania sprawcy cierpienia. Prymitywna moralność dziecka oparta jest na prawie odwetu.

Jakób Segał (Warszawa).

ARCHIVIO ITALIANO DI PSICOLOGIA VII (1929) 2—4.

V. D'Agostino: Osservazioni e precetti degli scrittori antichi intorno all'attenzione (Obserwacje i wskazówki pisarzy starożytnych na temat uwagi). Str. 101—121. Autor komentuje przykłady aktualnych po dziś dzień tekstów pisarzy starożytnych, dotyczące uwagi zbiorowej, zakresu uwagi oraz czynników sprzyjających koncentracji umysłu.

C. L. Musatti: Sulla »plasticità reale« stereocinetica e cinematografica (O »realnej plastyczności« stereokinetycznej i kinematograficznej). Str. 122—137. Nawiązując do własnych eksperymentów i obserwacyj, uzasadnia autor swoje przez Kiesowa zakwestjonowane twierdzenie, że tak stereokinetyczna jak i kinematograficzna plastyczność odpowiada nie perspektywicznej, lecz »realnej plastyczności«.

F. Gatti: Imagini consecutive tridimensionali a cromatismo antagonistico (Trójwymiarowe obrazy kontrastu następczego). Str. 138—152. Polemizując z E. R. Jaensch'em, wykazuje autor eksperymentalnie, że także obrazy kontrastu następczego wyposażone bywają w trójwymiarowość właściwą obrazom ejdetycznym; pozatem określa autor specjalne właściwości tych trójwymiarowych obrazów kontrastu następczego i zastanawia się nad istotą procesu, który je powołuje do życia.

F. Kiesow: Del color bruno (O barwie brunatnej). Str. 153—160. W tych eksperymentalnych »wywodach wstępnych« broni autor przeciw Oesterreich'owi tezy swej, że barwa brunatna czysta powstaje przez domieszanie barwy czarnej lub czystej szarej do barwy czystej żółtej.

G. Vidoni: Ricordando Enrico Morselli (Pamięci Henryka Morselli). Str. 161—164. Jest to wspomnienie pośmiertne o Henryku Morsellim, wybitnym pracowniku naukowym na niwie psychjatrji, psychologji i ich nauk pomocniczych.

S. De Marchi: Le valutazioni numeriche di collettività (Oceny liczebne mnogości). Str. 177—225. Autorka studjuje czynniki determinujące te oceny, badając eksperymentalnie wpływ zasadniczych tego rodzaju czynników — »wewnętrznych« i »zewnętrznych« — na bezpośrednią ocenę liczebną eksponowanej tachistoskopowo mnogości punktów znajdujących się bądźto w spoczynku, bądźto w ruchu.

F. Kiesow: Sulla frequenza dei sogni gustativi ed olfattivi (O częstości występowania snów smakowych i węchowych). Str. 226—231. Wyjaśniając dlaczego marzenia senne smakowe i węchowe rzadsze są od wzrokowych i słuchowych, wykazuje autor, że nie są one jednak tak rzadkie, jak się naogół przypuszcza; zwłaszcza, jeśli podmiot interesuje się tego rodzaju snami.

F. Kiesow: Sul tono sentimentale della sensazione (O uczuciowem zabarwieniu wrażenia). Str. 241—259. Polemizując z Ziehen'em i Stumpf'em, a nawiązując do teorji Wundt'a, stwierdza autor, że uczucia pierwiastkowe różnią się w swej istocie od wrażeń, których są uczuciowem zabarwieniem oraz dowodzi, że problem życia uczuciowego rozwiązać można jedynie wtedy, jeśli się przyjmie wielowymiarowy system uczuć pierwiastkowych.

A. Gatti: Possono le attitudini essere misurate? (Czy można mierzyć postawy?). Str. 260—266. Autor przedstawia opracowaną przez Thurstone'a metodę pomiaru subjektywnych ocen, ilustrując ją podjętemi ostatnio przez Thurstone'a badaniami nad skalą popularności poszczególnych narodów w Stanach Zjednoczonych.

M. Ponzo: Prime note sul recente Congresso Internazionale di Psicologia (Uwagi tymczasowe o ostatnim Międzynarodowym Kongresie Psychologji). Str. 267—273. Jest to nietyle sprawozdanie, ile ogólna charakterystyka IX Międzynarodowego Kongresu Psychologji w New Haven (1—7. IX. 1929).

Kazimierz Zakrzewski (Poznań).

GENETIC PSYCHOLOGY MONOGRAPHS V (1929) 5—6.

5. *L. E. Cole*: The localization of tactual space: a study of average and constant errors under different types of localization (Stałe i przeciętne błędy lokalizacji przestrzennej dotykowej przy lokalizacji różnego typu). Str. 339—449, W pracy tej autor demonstruje istnienie stałych błędów oceny przestrzennej dotykowej.

6. *H. W. Nissen*: The effects of gonadectomy, vasotomy, and injections of placental and orchic extracts on the sex behavior of the white rat (Wpływ gonadektomji, varektomji oraz zastrzyków rozczynów z placenty i jąder na zachowanie się płciowe białych szczurów). Str. 445—549. Badano szczury męskie i żeńskie w labiryncie z przeszkodami. Celem dążenia szczurów był osobnik dojrzały płciowo innego rodzaju. Siłę popędu płciowego mierzono intensywnością brania przeszkód (skok elektryczny). Kastracja szczurów żeńskich (ovarektomja) miesiąc przed doświadczeniem wywoływała prawie zupełne zobojętnienie płciowe; zastrzyk hormonów placentarnych 2—3 dni przed doświadczeniem powodował znów zachowanie się płciowe o natężeniu prawie normalnem. Natomiast kastracja męskich szczurów miała zupełnie minimalny wpływ na zmniejszenie się popędu płciowego, co wskazywałoby na to, że u szczurów męskich

jest on w pewnej mierze niezależny od sekrecji wewnętrznej jąder. Warektomja (Steinach) nie miała wpływu dodatniego na popęd płciowy starczych szczurów.

VI (1929) 1—6.

1. *A. Gesell and H. Thompson*: Learning and growth in identical infant twins (Uczenie się i wzrastanie »identycznych« bliźniąt we wieku dziecięcym). Str. 1—123. Autorzy porównali uczenie się dwuch bliźniąt. Bardzo duże podobieństwo obu bliźniąt zostało potwierdzone pomiarami antropometrycznemi; pozatem zastosowano 612 badań dotyczących rozwoju (dojrzewanie w przeciwieństwie do uczenia się) i otrzymano 513 danych u bliźniąt prawie identycznych. Dzieci badano i obserwowano 1—18-go miesiąca.

Gdy pierwsze dziecko miało 46 tygodni, trenowano je przez 6 tygodni w wchodzeniu na schody. Drugie dziecko trenowano w tych samych czynnościach tylko 2 tygodnie lecz o 7 tygodni później, t. j. wtedy, gdy miało ono już 53 tygodnie wieku. Mimo to drugie dziecko, mające 55 tyg., nauczyło się wchodzić na schody w ok. 10 sek., a pierwsze mające 53 tyg., tylko w 26 sek. Autor tłumaczy to zjawisko znaczeniem dojrzałości dla uczenia się. Podobne doświadczenia przeprowadzono z zabawą klockami.

2. *C. P. Stone*: The age factor in animal learning: II. Rats on a multiple light discrimination box and a difficult maze (Wiek jako czynnik uczenia się zwierząt. II. Eksperymenty ze szczurami w pudełku do odróżniania światła i z trudnym labiryntem). Str. 125—202. Z doświadczeń zdaje się wynikać, że zwierzęta młodsze uczą się łatwiej niż starsze.

3. *E. McGinnis*: The acquisition and interference of motor habits in young children (O zdobywaniu i interferencji przyzwyczajeń ruchowych u małych dzieci). Str. 203—311. Praca zawiera badania nad uczeniem się przebiegania drogi w 50 różnych labiryntach. Labirynt był otwarty i wszystkie drogi widoczne; trzeba było drogę znaczyć ołówkiem. Korelacja między inteligencją dzieci a wynikami była bardzo mała. Błędy w ostatnich »ślepych uliczkach« zostały pierwsze wyrugowane, następnie te na początku drogi. W tem doświadczeniu chodzi prawdopodobnie o zdolność »spostrzegania struktury deseniu (układu)«, która jest raczej niezależna od inteligencji.

4. *A. D. Mueller*: A vocational and socio-educational survey of graduates and non-graduates of small high schools of New England (Przegląd stanowiska zawodowego i socjalnego dyplomowanych i nie dyplomowanych uczniów małych szkół średnich Anglji). Str. 315—395. Zbadano, jakie zawody

i stanowiska obrali i osiągnęli uczniowie, którzy w latach 1910—1914 byli w szkołach średnich angielskich. Około 25% męskich dyplomowanych uczniów obrało zawód wolny i specjalizowany, a 52% zawód urzędniczy (biurowy); 52% uczennic dyplomowanych a 62% niedyplomowanych zajmowało się później gospodarstwem domowem; im bardziej postępowy był ojciec — rolnik, tem silniej występowała skłonność dzieci do obrania karjery urzędniczej; dwie trzecie uczniów, mających w szkole najlepsze cenzury, obrało studja wyższe specjalne, a jedna i to najsłabsza część tych właśnie uczniów poświęciła się pracy w handlu, przemyśle, rolnictwie etc.

5—6. *R. W. Washburn*: A study of the smiling and laughing of infants in the first year of life (Studjum uśmiechu i śmiechu dzieci w pierwszym roku życia). Str. 403—537. Zbadano 15 dzieci pod względem ich śmiechu i uśmiechania się. Badanie z każdem dzieckiem przeprowadzono co miesiąc. Jako podnietę do wywołania tych reakcyj u dzieci zastosowano pewne proste ruchowe zabawy z dzieckiem. Najciekawszym wynikiem tych badań są niewątpliwie różnice między dziećmi, jeżeli chodzi o ogólną skłonność do śmiania się. Autor odróżnił trzy typy: a) typ ambri — ekspresywny (śmiech i uśmiech oraz postawa »serjo« lub płacz występowały równo często i z tem samem natężeniem), b) typ risor — ekspresywny (przeważnie uśmiech i śmiech, c) typ depresor — ekspresywny (przeważała postawa »serjo« lub depresji i płacz). W poszczególnych okresach pierwszego roku w uśmiechaniu się i śmiechu dziecka dały się zauważyć wyraźne różnice wyrazu i postawy. Praca zawiera szereg reprodukcyj fotograficznych zdjęć. Jest to praca, zdaniem referenta, szczególnie ciekawa i ważna. Zbadano tu dziedzinę życia psychicznego dziecka prawie dotąd nieznaną a niewątpliwie temperament i usposobienie każdej jednostki ludzkiej już w pierwszym roku życia charakterystycznie się ujawnia w skłonności do śmiechu i płaczu.

Stefan Szuman (Kraków).

INDUSTRIELLE PSYCHOTECHNIK VI (1929) 3—10.

G. Immig: Die Prüfung der Hilfs-Arbeiterinnen bei der Firma Carl Zeiss Jena (Badanie pomocnic w firmie Carl Zeiss w Jenie). Str. 81—87. Opis prób przy kwalifikowaniu kandydatek do pewnych rodzajów prac w wymienionej wyżej fabryce szkieł optycznych.

N. Ach: Psychologie und Technik bei Bekämpfung von Auto-Unfällen (Psychologja i technika w walce z wypadkami automobilowemi). Str. 87—97. Omawiając statystykę nieszczę-

śliwych wypadków samochodowych, z której wynika, że na ogólną liczbę wypadków przypada na defekty maszyny 10%, z winy przechodniów 20%, a z winy kierowców 70%. Autor analizuje psychofizjologiczne właściwości człowieka dysponujące go do sprowadzania nieszczęśliwych wypadków. W walce z ostatniemi najważniejszą rolę może odegrać świadomość odpowiedzialności sprawcy wypadku. Ze względu zaś na to, że zwiększanie dozwolonej szybkości jazdy powoduje niepomierny wzrost nieszczęśliwych wypadków, należy ograniczyć ową szybkość oraz zastosować w taksometrach rejestrujące szybkościomierze.

N. Goldstern: Psychotechnische und arbeitstechnische Untersuchungen in einem Betrieb der Lebensmittelindustrie. (Badania psychotechniczne w pewnem przedsiębiorstwie produktów spożywczych). Str. 97—104. Jest to zreferowanie pewnych zabiegów »techno-psychologicznych« dokonanych przez Dr. L. Waltera w pewnem przedsiębiorstwie. Patrz »Psychotechnika N. 7. 1929«.

K. Seesemann: Bewährungskontrolle graphologischer Gutachten (Sprawdzenie ocen grafologicznych). Str. 104—108. Autor komunikuje, że opinja grafologa zgadza się z opinją zakładu przemysłowego w 93%. Podana jest również literatura, z której można się zaznajomić z grafologją.

D. Elkin i E. Krasnopolski: Psychische Eignungsprüfung von Feuerwehrleuten und von Fahrpersonal in Odessa (Badanie przydatności strażaków i kierowców w Odessie). Str. 108.

Eignungsprüfung von Lehrlingen bei der Firma Leiser — Berlin (Badanie przydatności uczniów w firmie Leiser — Berlin). Jest to komunikat o badaniu przydatności uczniów w tej fabryce obuwia.

G. Krüger: Über die Bewährung von Stadt- und Landkindern als Lehrlinge der Maschinenindustrie (Jakiemi okazują się dzieci miejskie i wiejskie jako uczniowie przemysłu metalowego). Str. 113—122. Autor porównywa młodzież miejską i wiejską na tle nauki zawodowej w szkole, jej postępowanie przy zgłoszeniu się do nauki, przy próbach przydatności, przy wykonywaniu różnych czynności w trakcie nauki teoretycznej i w warsztatach. Omawia również zachowanie się młodzieży w chwilach wolnych od zajęć i zaobserwowane jej różne właściwości.

H. Lehman: Statistik in der Fertigung. Die Häufigkeitsgesetze und ihre Wirkung im Betriebe (Statystyka w opracowaniu. Prawo częstości i jego odwzorowanie w praktyce). Str. 122—130. Autor omawia sprawę opracowywania statystycznego danych eksperymentalnych, tworzenia wykresów i wartościowania.

H. Lossagk: Ein Beitrag zur Prüfung technischer Intelligenz (Przyczynek do badania inteligencji technicznej). Str. 130—134. Opis zastosowania kalendarza »wiecznego« do badania inteligencji techn.

B. Biegeleisen: Die Bewertung psychotechnischer Prüfungsergebnisse (Wartościowanie rezultatów badań psychotechnicznych). Str. 145—157.

H. Thomas: Die mathematische Begabung und ihre Prüfung (Uzdolnienie do matematyki i jego badanie). Str. 157—165. Omawiając sprawę uzdolnienia do matematyki autor sądzi, że każdy przeciętny człowiek może poprawić swe uzdolnienie pod tym względem. Na brak uzdolnienia matematycznego wpływa zdaniem autora nie brak jakichś szczególnych uzdolnień, lecz niewyćwiczone myślenie, słaba zdolność skupiania się, braki woli, braki odpoznawania i porządkowania. Następuje analiza poszczególnych cech uzdolnienia matematycznego według głównych pięciu grup i opis sposobów ich badania.

T. Popowa: Vergleichende Bewegungsstudien bei der Arbeit mit Stempeln verschiedener Typen (Studjum porównawcze ruchów przy pracy stemplami różnych rodzajów). Str. 165—175. Opis zastosowania metody chrono-cyklograficznej w badaniu operowania stemplami pocztowemi.

K. Radler: Eignungsprüfung von Acetylenschweissern nebst technologischen Erfolgskontrollen (Badania i sprawdzanie przydatności w zawodzie spawacza). Str. 177—194. Analiza zawodu spawacza i opis odpowiednich badań psychotechnicznych.

M. Gagg: Die soziale Aufgabe der industriellen Psychotechnik (Zadania społeczne psychotechniki przemysłowej). Str. 194—199. Rozważania ogólne na temat konieczności służenia psychotechniki zarówno pracodawcom jak i pracobiorcom. Moment społeczny nie jest mniej ważny od momentu gospodarczego.

A. Breithaupt: Die Strafstatistik als Mittel zur Erkennung betriebsnotwendiger Charaktereigenschaften bei Arbeitern in industriellen Betrieben (Statystyka kar jako środek poznania niezbędnych właściwości charakteru robotników przemysłowych). Str. 199—202. Kary pieniężne, nakładane na robotników za wszelkiego rodzaju uchybienia okazują u nich cztery rodzaje braków: 1. Brak popędu do »radosnej« pracy 2. Brak odporności na pokusy do przywłaszczenia cudzej własności, do alkoholu, do lenistwa. 3. Brak woli do współpracy, porządku, uległości i skłonności towarzyskich. 4. Brak punktualności i sumienności.

W. Moede: Schlesinger und psychotechnische Gedanken (Schlesinger i pomysły psychotechniczne). Str. 209—214. Artykuł poświęcony działalności profesora Schlesingera.

H. Düker: Psychologische Untersuchungen über die Arbeit am laufenden Band (Badanie psychologiczne pracy na bieżącej taśmie). Str. 214—224. Badanie pracy »narzuconej« w przeciwieństwie do pracy wolnej.

E. Bramesfeld: Untersuchung des Anschlages an der Schreibmaschine (Badanie uderzeń przy pisaniu na maszynie). Str. 224—230. Opis sposobu badania, który pozwala rejestrować typ uderzenia. Celem tych prób jest określenie uzdolnienia do pisania na maszynie, postępów w nauce pisania oraz użyteczności samej maszyny.

K. Kurtzig: Die Befragung im Dienst der Marktanalyse (Analiza rynku). Str. 230— 234. Opis metod badania rynku zbytu.

M. Schorn: Karl Marbe und die Anwendung der Psychologie im Wirtschaftsleben (Karol Marbe i zastosowanie psychologji do potrzeb życia gospodarczego). Str. 241—248. Artykuł poświęcony Prof. K. Marbemu z powodu 60-cio lecia.

W. Braunschweig: Prüfung und Begutachtung der Raumanschauung (Badanie i ocena spostrzegania przestrzeni). Str. 249—294. Opis badania spostrzegania stosunków przestrzennych oraz oceny tychże.

M. Graf: Die Einhebelsteuerung von elektrischen Fördermaschinen (Sterowanie elektrycznego dźwigu). Str. 294—299. Opis pozytywnego wyniku zrekonstruowania sterownicy dźwigu.

H. Freund: Richtlinien für die Bearbeitung von Bewerbungen (Wskazówki do opracowania zgłoszeń). Str. 299—304. Opis metod doboru kandydatów z pomiędzy znacznej liczby złożonych ofert.

A. Ketzer: Arbeitsplatz-Rationalisierung in einem Verpackungsbetrieb (Racjonalizacja sprzętów w pewnej pakowni). Str. 305—316. Autor opisuje stan i wydajność pakowni pewnej wytwórni preparatów farmaceutycznych przed i po zastosowaniu zabiegów natury organizacyjnej, jak również sposoby usuwania pewnych braków.

A. Haber: Zur Bestgestaltung des Aufmerksamkeits-Reaktionsfeldes (O ulepszeniu przyrządu do badania uwagi i reakcji). Str. 316—328. Opis badań i szereg zestawień liczbowych i graficznych stanowi treść tego artykułu.

A. Horst: Die Psychotechnik im Dienste der Polizei (Psychotechnika na usługach policji). Str. 328—331. Autor wymienia właściwości, które mają cechować funkcjonarjuszów policyjnych oraz zarysowuje plan badań.

K. Tramm: Die Bedeutung der Reaktionszeit für Gefahrbremsweg (Znaczenie czasu reakcji dla kierowcy). Str. 331—333.

Kierownik pracowni psychotechnicznej tramwajów berlińskich podkreśla konieczność badania szybkości reagowania na podniety u kandydatów na kierowców wszelakich pojazdów mechanicznych i w szeregu zestawień okazuje, że wydłużony czas reakcji może powodować nieszczęśliwe wypadki.

Arbeiter-Prüfungen in den Reemtsma-Werken (Badania robotników w zakładach Reemtsma). Str. 333—336. Opis sposobów badania przydatności kandydatów w tej wytwórni papierosów w szczególności do pracy w pakowni.

Piotr Macewicz (Warszawa).

JOURNAL OF EXPERIMENTAL PSYCHOLOGY XII (1929) 3.

R. Gundlach: Tonal attributes and frequency theories of hearing (Cechy tonów i teorje falowe słyszenia) — Niema dotychczas dostatecznej podstawy do stwierdzenia innych cech tonów poza wysokością i natężeniem. Teorje falowe przyjmują stałą amplitudę fal i częstość drgań jako powód wysokości tonów. Lecz przy stałej amplitudzie wyższy ton podrażniłby mniej komórki nerwowe niż niższy, co jest niezgodne z rzeczywistością.

C. R. Brian and F. L. Goodenough: The relative potency of color and form perception at various ages (Wielkość stosunku między postrzeganiem barw a form w różnym wieku). — 84% dzieci poniżej 3 lat wyróżnia przedmioty na podstawie ich kształtów, a nie barwy; później zaczyna przeważać barwa, której dominowanie dochodzi do punktu kulminacyjnego w 4 i pół roku życia, ponieważ 75% wyborów dokonywa się na podstawie podobieństwa barwy. W wieku dojrzałym i u dorosłych osób forma odzyskiwuje przewagę, stanowiąc podstawę wyboru w 90% wypadków.

L. L. Thurstone: Fechner's law and the method of equal-appearing intervals (Prawo Fechnera i metoda równych różnic). — Dano 96 kart różniących się ilością chaotycznie porozrzucanych na nich punktów. Ilość punktów wzrastała w porządku geometrycznym od 68 do 198 w 24 stopniach; co cztery karty posiadały zatem tę samą ilość punktów. Gdy pomieszano karty i kazano je ułożyć w 10 podobnych szeregach nie mówiąc o tem, by te szeregi były arytmetyczne, badani przecież ułożyli je zgodnie z prawem Fechnera. Fakt ten znacznie obniża wartość metody równych różnic.

E. Sapir: A study in phonetic symbolism (Studjum fonetycznego symbolizmu). — Dźwięki posiadają stałe znaczenie emocjonalne niezależne od znaczenia słów, w których występują. Np. dźwięk „a" wywołuje w 81% wypadków poczucie czegoś wielkiego, a „i" małego. Jednakże istnieją znaczne różnice indywidualne.

W. N. Kellogg: Measuring auditory intensive thresholds in electrical units (Mierzenie progów natężenia słuchowego w jednostkach elektrycznych). — Autor przedstawia urządzenie aparatu, w którym wielkość bodźca słuchu można mierzyć w jednostkach elektrycznych.

S. K. Chou: A multiple groove board for testing motor skill (Wielokrotnie żłobiona deska do badania zręczności motorycznej). — W kwadratowej desce wyżłobiono w każdym kierunku 13 równoległych prostych rowków biegnących równolegle do krawędzi. Osoba badana chwyta deskę za przeciwległe kanty i stara się przeprowadzić kulkę stalową na wyznaczonej drodze. Ilość i wielkość błędów można łatwo i pewnie obliczyć.

W. E. Walton and B. M. Morrison: The chromopathometer (Chromopatometr). — Jest to aparat do wyznaczania emocjonalnych wartości kolorowych świateł przez eksponowanie ich parami, posiadający urządzenie do mierzenia natężenia światła w jednostkach elektrycznych.

Zygmunt Piotrowski (New York).

POLSKIE ARCHIWUM PSYCHOLOGJI II (1927/28) 2—4.

W półtora roku po ukazaniu się ostatniego zeszytu wznowił komitet redakcyjny, w skład którego wchodzą Prof. Dr. Stefan Baley, Dr. Marja Grzegorzewska i Prof. Dr. Jakób Segał, Polskie Archiwum Psychologji, wydając z końcem stycznia 1930 r. potrójny zeszyt poświęcony w całości pamięci Józefy Joteyko, założycielki i redaktorki Archiwum. Wydawcy z wielkim pietyzmem zebrali obszerny materjał bio- i bibljograficzny oraz postarali się o możliwie wszechstronną charakterystykę zmarłej uczonej. Zeszyt zawiera po wstępie od redakcji, przedstawiającym p. t. »Po zgonie« (str. 5—17) uroczystości pogrzebowe i zestawienie listów kondolencyjnych, »Życiorys Józefy Joteyko« (str. 18—45) napisany przez Tadeusza Joteykę, M. Stefanowską (przedruk z Rocznika Pedagogicznego, serja II, tom IV) i M. Grzegorzewską. Następują artykuły S. Baleya »O działalności naukowej prof. dr. J. Joteyko« (str. 46—51, odczyt wygłoszony przez Polskie Radjo dnia 15 grudnia 1928), przemówienia wygłoszone na uroczystej Akademji dnia 16 grudnia 1928 w Warszawie przez Fr. Czubalskiego p. t. »Prof. Józefa Joteyko jako fizjolog« (str. 52—57), J. Mazurkiewicza p. t. »Z działalności psychologicznej Józefy Joteyko« (str. 58—63) i R. Radziwiłłowicza również p. t. »Z działalności psychologicznej Józefy Joteyko« (str. 64—67). W dalszym ciągu przedrukowano z rocznika Pedagogicznego (serja II, tom IV) artykuły S. Baleya »Józefa Joteyko jako psycholog eksperymentalny« (str. 68—74) i H. Radlińskiej »Józefa

Joteyko jako pedagog« (str. 75—87) oraz dodano Józefy Berggruen »Uwagi o organizacji Międzynarodowego Fakultetu Pedologicznego w Brukseli« (str. 88—96). Wreszcie pod tytułem zbiorowym »Szlakiem wspomnień« (str. 97—158) zebrany został szereg wspomnień osobistych napisanych na prośbę redakcji przez przyjaciół i uczniów Zmarłej. Zeszyt zamyka przedrukowana z Rocznika Pedagogicznego (serja II, tom IV) »Bibljografja prac J. Joteyko« zestawiona przez St. Sedlaczka i I. Skowronkównę i obejmująca 268 pozycyj.

Stefan Błachowski (Poznań).

PSYCHOLOGICAL REVIEW XXXVI (1929) 3.

Z. Y. Kuo: The net result of the anti heredity movement in psychology (Czysty wynik ruchu przeciw dziedziczności w psychologji). — Dziedziczność można badać tylko na faktach fizjo-morfologicznych. W psychologji jest ona nie dającą się sprawdzić abstrakcją. Zastąpienie »popędu« pojęciem zwyczaju jest niesłuszne, ponieważ postępowanie nie jest wrodzone ani nabyte: jest ono biernym i koniecznym ruchem, mechanicznie i jedynie uwarunkowanym budową organizmu i rodzajem działających w otoczeniu sił.

A. P. Weiss: Discussion. Some succor for Professor Kuo (Dyskusja. Pewna pomoc dla profesora Kuo). — Argumenty K. przeciw pojęciom celowości w wyjaśnianiu reakcyj są przekonywujące, ale jego pojęcie dominującego bodźca także nie wytrzymuje krytyki, ponieważ i ono nie może być jednoznacznie zastosowane do doświadczalnego materjału.

J. F. Brown: The methods of Kurt Lewin in the psychology of action and affection (Metody K. L. w psychologji działania i wzruszeń). — Zabrania się osobom badanym wykończenia połowy danych im zadań. Późniejsze badania pokazują, że spamiętały one 1,9 razy więcej niewykończonych zadań niż wykończonych. To jest objektywną miarą dążenia do doskonałości. Podobnie można wykryć i zmierzyć inne dążności psychiczne. Uzyskany tą drogą materjał może być podstawą praw psychologicznych tak ścisłych jak fizykalne.

L. L. Thurstone: Theory of attitude measurement (Teorja pomiaru postawy). — Jeżeli cechy zmierzają do współistnienia, są funkcjonalnie podobne; jeżeli zmierzają do wykluczenia siebie, są funkcjonalnie niepodobne. Obliczywszy, jak często występuje każda z nich z każdą inną, możemy je uszeregować w jednej linji z podziałką, na której odczytuje się stopień podobieństwa funkcjonalnego. Metoda badania jest pokazana na przykładzie.

G. M. Stratton: Emotion and the incidence of disease: The influence of the number of diseases and of the age at which they occur (Uczucie i zachorzenia: Wpływ ilości chorób i wieku, w którym się wydarzyły). — Osoby, które więcej chorowały, zdradzają silniej i częściej uczucie gniewu i strachu, niż osoby, które mniej chorowały. Wydaje się, jakoby choroby między 11 a 15 rokiem życia posiadały największy wpływ na wzmocnienie strachu w późniejszym wieku, natomiast pewnem jest, że na wzmocnienie gniewu wpływają najsilniej choroby w pierwszych sześciu latach dzieciństwa.

Zygmunt Piotrowski (New York).

PSYCHOTECHNIKA III (1929) 2.

B. Biegeleisen: Metody wartościowania wyników testów. Str. 1—27. Obecnie stosowane są w psychotechnice cztery główne metody wartościowania wyników testów t. j. metoda not w równych odstępach, metoda krzywej całkowej, metoda percentyl i metoda liczebności z ustalonym rozdziałem. Na podstawie analizy każdej z tych metod autor dochodzi do wniosku, że metoda percentyl jest najracjonalniejsza i przedstawia korzyści jej powszechnego stosowania.

F. Felhorska: O percentylowaniu. Str. 28—33. Autorka podaje sposób obliczania rang, percentyl i wykreślenia krzywej percentyl oraz stosunku percentyl do not szkolnych na podstawie podziału Ruppa.

P. Macewicz: Z badań pracy fizycznej. Część I. Str. 34—54. Autor skonstruował aparat własnego pomysłu nazwany kwantometrem, służący do pomiaru siły fizycznej za pomocą kręcenia korby, przyczem praca składała się z pokonywania różnych oporów jak tarcie, sztywność i t. p. i wytwarzania energji elektrycznej w dynamomaszynie połączonej z korbą. Pomiary dokonane na 863 osobach w wieku od lat 14 do 21, którym kazano pracować aż do odczucia zmęczenia, doprowadziły do wniosku, że oprócz czynnika fizjologicznego wchodzi tu w grę czynnik psychiczny: impuls woli.

S. Studencki: O podróżach naukowych zagranicę. Str. 55—56. Ostra krytyka artykułu A. Staniszewskiego p. t. »Poradnictwo zawodowe w Niemczech«.

S. Studencki: Sprawozdanie z I Międzynarodowego Kongresu Psychologji Stosowanej w Paryżu 1929. Str. 57—64. Ze sprawozdania wynika, że Kongres był wadliwie zorganizowany, że inicjatywa zwołania pochodziła od Instytutu Pelmana, przedsiębiorstwa obliczonego raczej na zysk i że bardzo niewiele referatów posiadało wartość naukową.

Wreszcie zeszyt zawiera B. Biegeleisena »Sprawozdanie z pierwszego roku działalności Instytutu Porady Zawodowej w Katowicach« (str. 65—69), »Sprawozdanie z działalności P. T-wa Psychotechnicznego za r. 1928« (str. 69—79), »Bibljografję« (str. 79—87) i »Kronikę« (str. 88—91).

Bronisław Biegeleisen (Kraków).

ZEITSCHRIFT FÜR ANGEWANDTE PSYCHOLOGIE XXXIII (1929) 4—6.

G. Ichheiser: Die Überschätzung der Einheit der Persönlichkeit als Täuschungsquelle bei der psychologischen Beurteilung der Menschen (Przecenianie jedności osobowości jako źródło błędu w psychologicznej ocenie ludzi). Str. 273—303. Autor zwraca uwagę na to, że dusza ludzka nie stanowi jedności tak jednolitej, żeby w niej naprawdę wszystko ze wszystkim zostawało w związku. Dyspozycje nasze wiążą się w grupy, często niezależne jedne od drugich. Nie wolno więc, naprzykład, z tego, że ktoś jest dobrym żołnierzem, wnosić, że tenże sam ktoś musi być też dobrym mężem stanu, albo z tego, że ktoś objawia nieszkodliwe zboczenie w dziedzinie życia płciowego, wnosić czegokolwiek o jego moralności, z brutalnego zachowania się czyjegoś na podwórzu koszar, wnosić o jego zachowaniu się w domu na tle rodziny i t. d. Człowiek bywa różny w różnych sferach życia. Oprócz tego człowiek daje studjującym go różne widoki swojej osoby, zależne od tego jaki jest sam w ramach pewnych sytuacyj i jak patrzy na niego ten, który go studjuje. Tak np. średni urzędnik wygląda zazwyczaj w oczach swego przełożonego inaczej, niż w oczach swoich podwładnych, student w oczach nauczyciela, kolegów i rodziny.

Poeta, który jest równocześnie urzędnikiem, posiada również dwie twarze niejako. I nie można powiedzieć, który z wielu wyglądów człowieka jest prawdziwy i podobnie, jak nie ma sensu mówić o jednym prawdziwym kolorze śniegu w wielu różnych oświetleniach. Potrzeba tylko liczyć się z tą wielością różnych możliwych wyglądów i wiedzieć, od czego który z nich zależy, kiedy próbujemy człowieka charakteryzować, jak to robić musi nieraz sędzia, lekarz, adwokat, nauczyciel itd.

W. Wolff: Über die Struktur der Assoziationen (O strukturze skojarzeń). Str. 288—303. Autor stara się poznać indywidualności osób badanych z pomocą eksperymentów skojarzeniowych. Jako haseł używa wyrazów, które osoba badana opuściła opowiadając pewne zdarzenie, które jej autor był dał do przeczytania. Autor wierzy, że przyczyną opuszczeń w opowiadaniach są kompleksy w znaczeniu freudowskiem, czyli przykre, wyparte ze świadomości, wspomnienia.

Dlatego właśnie używa jako haseł wyrazów opuszczonych, bo one powinny najłatwiej naprowadzić osobę badaną na ujawnienie się kompleksu. Autor sądzi, że instrukcja, wymagająca reagowania poszczególnemi słowami, pozbawionemi związku, dostatecznie usypia samokontrolę, wstyd, dyskrecję, wogóle wszelką cenzurę. A ponieważ przekonał się, że pierwszy wyraz, rzucony jako reakcja na dane hasło, często nie wiele mówi o osobie badanej, więc prosi o dłuższy szereg reakcyj słownych a nie tylko o jedną jedyną. W szeregu uzyskanych wyrazów natrafia w końcu na jakiemś miejscu na wyraz jakoś skojarzony z jakąś przykrością. Bierze za oznakę kompleksu i wierzy znowu, że ten kompleks tem głębiej był wyparty, na im dalszem miejscu w szeregu reakcyj zjawiła się jego oznaka w postaci podejrzanego wyrazu.

Zauważył, że po paru tygodniach owe »podejrzane« reakcje występują przy tych samych hasłach niekiedy nie na szóstem lub czwartem, ale już na trzeciem lub drugiem miejscu — co ma oznaczać, że kompleks już niejako podpływa pod wierzch świadomości. Praca nie robi tego wrażenia, żeby autora kiedykolwiek nawiedzały wątpliwości w związku z zasadami, które stosuje w zupełnym spokoju ducha. Starałem się je wskazać czytelnikowi w tem pobieżnem sprawozdaniu. Kto kiedykolwiek robił eksperymenty skojarzeniowe i myślał nad tem, co robi i co dostaje — wie co ma myśleć o tych zasadach.

B. Garfunkel: E i d e t i k b e i H i l f s s c h ü l e r n (Ejdetyzm u uczniów szkół pomocniczych). Str. 304—357. Autorka chciała się przekonać, czy naprawdę zdolności ejdetyczne częściej się spotyka i w wyższym stopniu u dzieci mniej inteligentnych, na co zwrócił uwagę między innymi Zeman i Maria Zillig. Zbadała więc setkę dzieci ze szkół pomocniczych, gdzie się przyjmuje wyłącznie osobniki, które nie mogły sobie dać rady w szkołach zwyczajnych. Pięćdziesiąt dziewczynek i pięćdziesięciu chłopców między rokiem życia dziesiątym a czternastym.

U tych tedy osób badanych wywołała naprzód negatywny obraz następczy ekspozycją barwnego kwadratu a później, gdy ta obserwacja już pouczyła dzieci dostatecznie o różnicy między wyobrażeniem spostrzegawczem a pochodnem, polecała im tak żywo myśleć o widzianych poprzednio kwadratach, kartkach z obrazkami, pajacach i osobach, żeby je dzieci zobaczyły naprawdę. I dzieci mówiły, że widzą. Zachowywały się przy tem tak, jakby widziały w rzeczywistości a nie w obrazach pochodnych, zaczem autorka za przykładem mistrzów wierzyła, że dzieci naprawdę nie przeżywają żywych wyobrażeń pochodnych. tylko spostrzegawcze. Negatywne obrazy następcze też nie słuchały dokładnie prawa Emmerta, choć mierzyć je zawsze trudno, zaczem jawnych ejdetyków »wykryła« autorka tym sposobem nie mniej, tylko 96%, podczas gdy Zeman u dzieci normalnych »znalazł«

ich tą samą metodą tylko 65% a Brunswik tylko 60%. Te, nieco upośledzone, dzieci przeżywały według autorki swe obrazy ejdetyczne ogromnie długo. Najdłużej: przez 47 minut. W rzeczywistości tak długo twierdziły uparcie, że widzą. Autorka przypuszcza, że może naprawdę inteligencja przeszkadza ejdetyzmowi, skoro dzieci normalne nie pozwalają u siebie czynić tak licznych odkryć tego fenomenu.

W każdym razie — tego już autorka nie mówi — inteligencja pozwala łatwiej odróżnić żywe wyobrażenia pochodne od świadomych halucynacyj, dysponuje do ściślejszej kontroli siebie samego i własnych słów, wyklucza zbyt wielką sugestywność i ułatwia porozumienie z eksperymentatorem. Zdaniem mojem te okoliczności zupełnie wystarczają do wytłumaczenia antykorelacji, która interesuje autorkę.

J. Gross: Experimentelle Untersuchungen über den Integrationsgrad bei Kindern (Badania eksperymentalne nad stopniem scałkowania u dzieci) Str. 358—387. Autor, szukając w dalszym ciągu ejdetyków, pokazuje dzieciom za przykładem Heckmanna mokry papier poplamiony przypadkowemi kleksami farb i nazywa ejdetykami te dzieci, które w tych kleksach łatwo widzą figury i sceny. Świat spostrzeżeń, powiada autor, pozostaje u nich pod pełnym wpływem świata fantazji. Nie liczy się z tem, że u dorosłych napewno nieejdetyków zachodzi przecież ten sam wpływ. I że daleko stąd do świadomych halucynacyj. Tym sposobem wykrywa bardzo wielu ejdetyków między dziećmi, a równocześnie zaciera coraz bardziej już i tak mętne kontury tego pojęcia.

Autor nazywa też ejdetykami te dzieci, które widzą pozorne zmniejszanie się i klęśnięcie w środku wirującej spirali a po ustaniu jej objektywnego ruchu ulegają, powszechnemu prawie, złudzeniu kontrastu ruchowego. Przytacza długi szereg złudzeń i halucynacyj z opowiadań dzieci i odnosi je wszystkie do ejdetyzmu. Przy tak obszernem rozumieniu ejdetyzmu, musiałby być ejdetykiem każdy, kto tylko przeżywa kiedykolwiek wygląd jakiegoś przedmiotu a więc wogóle każdy. Przykłady są bardzo ciekawe, ale każdy z nich zasługuje na analizę, której autor nie daje.

A. Busemann: Psychologische Beobachtungen anlässlich eines Sexualprozesses mit jugendlichen Zeugen (Psychologiczne obserwacje z okazji procesu o przestępstwo seksualne przy udziale świadków płci żeńskiej). Str. 388—404. Autor przyczynił się do uniewinnienia nauczyciela ludowego, którego sąd był skazał na ośm miesięcy więzienia za daleko idące umizgi do mniej niż czternastoletniej dziewczyny. W procesie przesłuchiwano aż 30 dziewcząt poniżej lat ośmnastu nie licząc się ani w śledztwie ani przy wydawaniu wyroku ze skłonnością do fantastycznych kłamstw na tle seksualnem u dziewcząt w okresie dojrzewania. Dopiero autor, znający dobrze wy-

niki badań nad świadczeniem, stwierdził sprzeczności w zeznaniach głównej oskarżycielki oraz jej skłonność do kłamstw na fantazji opartych i niewinność nauczyciela ustalił. Słusznie wnosi autor, że w takich procesach zawsze powinien być powoływany do głosu psycholog obok ginekologa i ewentualnie psychiatry.

L. Karpińska-Woyczyńska: Ein Beitrag zur Frage der Konstanz des Intelligenzquotienten (Przyczynek do zagadnienia stałości ilorazu inteligencji). Str. 405—413. Jestto referat wygłoszony na V-ym międzynarodowym Kongresie psychotechnicznym w Utrechcie, wydrukowany jako komunikat. Z kilkakrotnie w ciągu kilku lat przeprowadzonych obliczeń autorki widać, że większa lub mniejsza sprawność intelektualna jest na ogół stałą cechą jednostki ludzkiej — tylko upośledzone dzieci podupadają umysłowo z wiekiem w zupełności.

K. Groos: Die Verwertung der Eidetik als Kunstmittel in Jack Londons Roman Martin Eden (Zużytkowanie ejdetyzmu jako środka artystycznego w powieści Jack Londona Martin Eden). Str. 417—438. Autor utrzymuje, że Jack London i jego bohater Eden są niewątpliwymi ejdetykami, o czem go przekonywa żywość i plastyka opisów zawartych w powieści. Jeszcze jeden dowód, jak obszerne i mgliste granice przyjął termin »ejdetyzm« i z jaką łatwością wykrywać można dyspozycje ejdetyczne, jeżeli się wierzy w ich rozpowszechnienie.

K. Böge: Nachtrag zu meinem Lagertest (Uwagi dodatkowe do testu pakowania). Str. 439—442. Autor uważał poprzednio, że nieosiągalne w praktyce optimum wykonania jego testu z pakowaniem deszczułek do prostokąta wynosi 20 punktów, dowiedział się jednak od p. S. Studenckiego z Warszawy, że u niego w Warszawie na 196 badanych 13 uzyskało to optimum i że chłopcy warszawscy lepiej ten test wykonywali, niż niemieccy. Böge porusza myśl, czy może nie natrafiło się w tym właśnie teście na kryterjum różnic narodowych w psychice. Do badania tych różnic nadawałby się najlepiej, powiada, jakiś test niemy, bo testów słownych nigdy tak przetłumaczyć nie można, żeby dzieciom różnych narodów nastręczały jednakie trudności. Słuszna myśl.

A. S. Saluschny: Die Organisiertheit der Schulgruppen (Organizacyjność grup szkolnych). Str. 443—455. Praca wykonana w oddziale socjologicznym Ukraińskiego Instytutu dla Badań Naukowych w dziedzinie pedagogiki. Autor chciał się przekonać w jakiej mierze potrafią dzieci różnych szkół zrozumieć plan jakiejś pracy zbiorowej, podzielić w tym celu pracę pomiędzy siebie a w końcu wyniki prac poszczególnych złożyć w całość. W tym celu dawał w różnych

klasach szkolnych ośm różnych zadań zbiorowych np. wybranie przedstawicieli na miejskie zebranie pedagogiczne — to osobliwość sowiecka, podobna do głosowania chorych nad najwłaściwszem lekarstwem — rozdanie kartek współuczniom, wypisanie na kartkach cyfr kolejnych, przypadających na każdego ucznia wedle pewnej umowy, zebrać kartki i złożyć je na stole, podzielić się prędko na małe grupki, urządzić wycieczkę, przygotować uroczystość szkolną, wskazać tych, którzy psują porządek w klasie. Ostatnie zadanie też wątpliwe pod względem pedagogicznym. Dzieci miały lat 10 do 15. Wyczyny dzieci klasyfikowano z pomocą pięciu cenzur i zliczono cenzury za wszystkie wyczyny razem. Później porównywano cyfry, uzyskane z różnych szkół.

A. Juhász: Die »Krise« der Psychotechnik (»Kryzys« psychotechniki). Str. 456—464. Autora interesują losy psychotechniki, która wciąż jeszcze robi testy analityczne i dodaje ich wyniki, podczas gdy psychologja przestała pojmować duszę ludzką mozaikowo. Zamiast żeby aparaty sprzedawać na złom a po syntetyczne charakterystyki sięgać do grafologji, jak już niektóre instytuty robią, autor radzi robić dalej testy, ale pamiętać o poglądach strukturalnej psychologji i wyniki testów czytać inaczej, interpretować je, mając całość osoby badanej na oku.

E. Weigl: Psychotechnische Untersuchungen von Büroangestellten (Psychotechniczne badanie pracowników biurowych). Str. 565—481. Bardzo interesujące dzieje badań psychotechnicznych na materjale nieznanym, bo na pracownikach biur handlowych. Dowiadujemy się, jak się autor zabierał do roboty i jak ją przeprowadzał, kiedy się do niego zwrócono z żądaniem, żeby psychotechnicznie ocenił uzdolnienia i kwalifikacje pracowników już przyjętych do zawodu, pracujących tam z pożytkiem. Rzecz zajmująca dla każdego, kto nową placówkę psychotechniczną zakłada, lub w nowo otwartej pracuje. A więc dla większości psychotechników polskich.

W komunikatach (str. 482—498) W. Stern podaje zasady badania pracowników handlowych podczas psychologicznych egzaminów wstępnych, Prof. Dr. A. A. Friedländer zaś rozważa rolę psychoanalizy w medycynie, Egon Weigl omawia znaczenie testów przy egzaminach do szkół średnich. Następuje obszerny referat zbiorowy o pracach nowszych z dziedziny pedagogiki (str. 499—521) i drugi o literaturze kryminalistycznej (str. 521—525). Interesujące sprawozdanie pióra Friedländera dotyczy książki Charles E. Maylana pt. Freuds tragischer Komplex (München, E. Reinhardt 1929). Maylan przeprowadza psychoanalizę ojca psychoanalizy, Freuda. I »wykrywa« u niego kompleks edypowy i utajoną nienawiść do chrześcijan. Robi to z głębokiemi ukłonami przed Freudem. Ich szczerość autor kwestjonuje.

Tom kończy (str. 537—552) sprawozdanie z XI-go Kongresu Towarzystwa poświęconego Psychologji Eksperymentalnej w Wiedniu (9—13 kwietnia 1929) pióra Th. Valentinera.

Władysław Witwicki (Warszawa).

ZEITSCHRIFT FÜR PÄDAGOGISCHE PSYCHOLOGIE, EXPERIMENTELLE PÄDAGOGIK UND JUGENDLICHE FORSCHUNG XXX (1929) 6—9.

B. Bosch: Massenführer und Gruppenführer (Przywódca masy i przywódca grupy). Str. 257—276. Po przedstawieniu różnic między grupą a masą charakteryzuje autor przywódcę masy jako demagoga, który ma właściwość »budzenia« masy, t. zn. budzenia drzemiących w każdym człowieku skłonności do roztopienia swej osobowości w masie. Przywódca grupy zaś chce wywyższyć osobnika ponad niego samego przez bezpośredni swój wpływ na grupę, a więc także na jednostkę będącą jej członkiem oraz przez uczestnictwo w kształceniu »objektywnego ducha«, który działa kształtująco na grupę i jej członków.

A. Busemann: Über die Ursachen des »ersten Trotzalters« und der Erregungsphasen überhaupt (O przyczynach »pierwszego okresu przekory« i wogóle faz podniecenia). Str. 276—280. Pierwszy okres przekory zachodzący u dziecka po 2 roku życia i faza podniecenia (około 3 r. życia) mają znacznie burzliwszy przebieg u dzieci pozbawionych rodzeństwa. Tempo rozwoju dzieci odpowiada tempu przychodzenia na świat rodzeństwa.

S. Krauss: Die Psychologie der kindlichen Handlung und die Schule (Psychologja działania dziecka a szkoła). Str. 281—286. Autor przedstawia program psychologji szkolnej jako specjalnej gałęzi psychologji dziecka i młodzieży.

H. Voigts: Psychologische Untersuchungen über die Wirkung des Seeklimas, insbesondere der Ostsee auf Jugendliche (Psychologiczne badania nad wpływem klimatu morskiego, zwłaszcza bałtyckiego, na młodzież). Str. 286—301. Zapomocą testów inteligencji przeprowadził autor badania nad dziećmi przebywającemi okresowo nad Bałtykiem, badając wpływ kąpieli morskiej, słonecznej i powietrznej, lasu i morza z uwzględnieniem różnych pór roku. Dodatni wpływ klimatu zaznaczył się szczególnie w szybkości rachowania (wzrost wynosił do 83,5%) oraz szybkości poruszania się (wzrost do 75,4%). Nie odkryto różnic między wpływem Bałtyku a wpływem Atlantyku.

W. Peters: Gerardus Heymans. Str. 305—310. Autor przedstawia zasługi Heymansa około rozwoju psychologji.

L. Niedermayr: Von gesunder Ernüchterung (O zdrowem otrzeźwieniu). Str. 311—324. Autorka zajmuje się procesami psychicznemi związanemi z ewolucją entuzjazmu młodzieży, jej zdolności i gotowości do wyższych uczuć. Ewolucja ta jest najsilniejsza przy końcu młodości, kiedy młodzież przeżywa otrzeźwienie, którego skutki zaznaczają się w formie bądź rezygnacji z idealizmu i nawet z wszystkiego, co duchowe, bądź też w ucieczce od realnej rzeczywistości, bądź wreszcie w zmianie subjektywnego przeżywania i objektywnego ujmowania przedmiotów. Czynnikiem, który w istocie przynosi młodzieży rozczarowanie, nie jest brak pewnych przedmiotów, które umożliwiają pełen rozwój wyższych uczuć, ale niedoskonałość subjektywnych wyobrażeń i sądów o przedmiotach. T. zw. »zdrowe« otrzeźwienie polega na tem, że za rozczarowanie czyni się odpowiedzialnemi nie przedmioty, ale niedoskonałość młodzieńczej świadomości o nich.

J. Wagner: Das Werterlebnis zwischen Schüler und Lehrer (Przeżycie wartości między uczniem a nauczycielem). Str. 324—336. W założeniu przyjmuje autor, że tylko ta osobowość nauczyciela może w pełni wykształcić ucznia, której zespół wartości jest zgodny z zespołem wartości ucznia. Uzasadnieniem tej tezy zaś jest fakt, że nauczyciel podlega wartościowaniu przez ucznia. Istnieją równoskierowane połączenia wartości i połączenia przeciwne sobie. Do pierwszej należy harmonijne połączenie, w którem oba człony (nauczyciel i uczeń) mają równą strukturę wartości, oraz uzupełniające połączenie wartości, w którem człon drugi podlega wartościowaniu, ponieważ pierwszy szuka w nim uzupełnienia. Do przeciwnych sobie połączeń należą dysharmonja między strukturami wartości i częściowe odrzucenie wartości członu drugiego. W dalszym ciągu przedstawia autor, w jaki sposób podlegają wartościowaniu przez ucznia różne typy osobowości nauczycieli (według typologji Sprangera) zależnie od tego, czy zespół wartości ucznia jest zgodny czy też niezgodny z zespołem wartości nauczyciela.

F. Weigl: Zur seelischen Differenzierung fünfzehn- bis sechzehnjähriger Fortbildungsschülerinnen (O psychicznem zróżniczkowaniu piętnasto- do szesnastoletnich uczennic szkół dokształcających). Str. 336—347. Badania przeprowadzone na 188 dziewczętach pochodzących z rodzin robotniczych i rzemieślniczych wykazują, ze 2,1% dziewcząt nie dało się wogóle przydzielić do żadnego typu, u 6,9% wchodzą w rachubę więcej niż dwa typy, u 45,8% zachodzi połączenie dwu typów, a tylko 45% nadaje się do przydzielenia do jednego typu. Przyjmując typologję p. Else Croner,

stwierdził autor, że do typu macierzyńskiego należy 25% dziewcząt, do erotycznego 6,9%, do romantycznego 6,4%, do trzeźwego 6,4%, do intelektualnego 1,1%.

G. Lunk: Über Intelligenzstufen (O stopniach inteligencji). Str. 347—362. Autor dochodzi do wniosku, że istnieją trzy główne stopnie i formy inteligencji, a mianowicie inteligencja reproduktywna, krytyczna i produktywna. Inteligencja reproduktywna da się podzielić na dalsze trzy stopnie. Na stopniu najniższym umieszcza autor inteligencję kopjującą, ujmującą momenty szczegółowe w danym porządku, na stopniu średnim inteligencję dysponującą, podkreślającą jedynie to, co istotne, na końcowym zaś inteligencję intencjonalną, która ujmuje zasadniczą ideę wzgl. zamiar, a resztą dysponuje według potrzeby.

S. Gargas: Die niederländische Jugend (Młodzież niderlandzka). Str. 385—394. Na podstawie osobistych obserwacyj daje autor charakterystykę młodzieży niderlandzkiej, jej ideałów, stosunku do sportu, tańców, erotyki, zawodu, religji i t. p.

K. Graucob: Über formale Eigenschaften des Denkens und der Sprache in der Reifezeit (O formalnych właściwościach myślenia i mowy w okresie dojrzewania). Str. 394—403. W miarę dojrzewania coraz częstszą jest uogólniająca abstrakcja oraz myślenie za pomocą aforyzmów. Mowę młodzieży dorastającej charakteryzuje udział uczucia, brak harmonji i spokoju, brak niefrasobliwej mądrości dziecka, brak rzeczowej obserwacji dorosłego, posługiwanie się skomplikowaną budową zdania, zanik mowy niezależnej, skłonność do używania cytatu.

K. Krafft: Schülerzeichnungen im ästhetischen Urteil von Kindern und Erwachsenen (Rysunki uczniów w estetycznej ocenie dzieci i dorosłych). Str. 404—425. Autor stwierdza, że dorośli i młodzież używają jednakich kryterjów oceny, że uwzględniają jedność treści i formy, że więc w szczególności treść obrazka nie jest bez znaczenia dla oceny. Poza tem rozwój oceny estetycznej młodzieży potwierdza dotychczasowe wyniki psychologji.

Marjan Wachowski (Poznań).

ZEITSCHRIFT FÜR PSYCHOLOGIE CX (1929).

L. Galley: Tachistoskopische Versuche über Residuen (Badania tachistoskopowe nad residuami). Str. 1—50 i 194—234. Nawiązując do badań Ranschburga i Henninga, autor stara się wykryć, jaką rolę odgrywają ślady pamięciowe, pozostałe po poprzednich eksperymentach, w ujmowaniu krótko eksponowanych liter.

H. Weil: Sinnespsychologische Kriterien menschlicher Typen (Zmysłowo-psychologiczne kryterja typów ludzkich). Str. 51—112. Jest to zakończenie pracy (referowanej już na str. 142) a dotyczącej różnic w zjawianiu się wzrokowych obrazów następczych u osób należących do wyróżnionych przez E. R. Jaenscha typów.

W. Wolff: Der archaische Sprachorganismus (Archaiczny organizm mowy). Str. 113—134. Autor wyodrębnia na podstawie przykładów, zaczerpniętych z mowy ludów pierwotnych, dzieci i obłąkanych, niektóre cechy archaicznej mowy: plastyczność, zwartość (dzięki czemu słowa tworzą organiczną całość, której nie można rozrywać i na nowo składać), powtarzanie liter, zgłosek, słów i zdań, ścisły związek słów z gestykulacją i t. p.

F. Berger: Beiträge zum Problem der kategorialen Wahrnehmung. I Hälfte (Przyczynek do zagadnienia kategorjalnego spostrzegania. Część I). Str. 135—193. Autor stara się wykazać, że w każdem spostrzeżeniu wyróżnić można logiczny, czyli kategorjalny czynnik, który można wywieść z transcendentalnej struktury świadomości. Szczegółowo zajmuje się autor kwestją indywidualnego rozwoju spostrzegania kategorjalnego, stwierdzając, że — mimo swego charakteru transcendentalnego — dojrzewa ono i doskonali się w ciągu indywidualnego rozwoju każdego człowieka.

C. Voll: Experimentelle Untersuchungen über die Grundlagen der fremdsprachlichen Begabung (Badania eksperymentalne dotyczące podstaw uzdolnienia do obcych języków). Str. 235—287. Praca zawiera badania przeprowadzone nad 13 i 18 letnimi uczniami wyższej szkoły realnej przy pomocy testów, naśladujących w istotnych momentach proces zapoznawania się z obcym językiem wyodrębnia składniki tego uzdolnienia, określa jego stosunek do ogólnej inteligencji i wreszcie, wysuwa konsekwencje dla praktyki szkolnej.

J. Pikler: Über die Angriffspunkte des Willens am Körper (Punkty zaczepienia woli o ciało). Str. 288—291. W akcie wykrywania dowolnych ruchów wola zaczepia pewne punkty powierzchni ciała, które autor bliżej określa w odniesieniu do ruchów głowy, języka, tułowia, ramion rąk, palców, nóg, stóp i palców nogi.

Resztę tomu (str. 292—392) zajmuje bibljografja psychologji niemieckiej za rok 1928.

Stefan Błachowski (Poznań).

ZEITSCHRIFT FÜR RELIGIONSPSYCHOLOGIE I (1928/29) 2—4.

2. *K. Beth:* Statische und dynamische Religiosität (Statyczna i dynamiczna religijność) Str. 5—31. Autor przedstawia rozwój religijny rektora P. N., korzystając z ogłoszonych drukiem jego

wspomnień i charakteryzuje jego religijność jako dynamiczną o tendencjach statycznych. Dynamicy mają tendencje prorocze, objawiające się różnie na różnym poziomie rozwoju religji. Ta tendencja jednak została u P. N. zahamowana przez uczucie mniejszej wartości.

A. Römer: Schwindender Kinderglaube. Ein Beitrag zur religiösen Entwicklung (Znikająca wiara dziecinna. Przyczynek do rozwoju religijnego). Str. 32—61 Autor przeprowadził badanie przekonań religijnych pewnej klasy uczniów w wieku 13—15 lat i, po trzech latach, w wieku 16—18 lat. Badanie to wykazało, że wiara wszystkich osób badanych uległa zmianie, przyczem wystąpiły następujące typy zmian: 1. autorytatywne nastawienie, z nieznaczną zmianą rzeczową, 2. typ praktycznie pozytywny, 3. typ indywidualistycznie realistyczny.

P. Piechowski: Proletarischer Glaube (Proletarjacka wiara). Str. 62—84. W celu zbadania, co socjalistyczny i komunistyczny proletarjat myśli o religji i kościele, rozesłał autor do 5.000 zorganizowanych robotników z okolic Berlina odpowiedni kwestjonarjusz. Z 500 odpowiedzi wysnuł następujące wnioski: 1. kościelno-religijne sprawy są proletarjatowi zupełnie obojętne, 2. nienawidzi on kościoła i 3. odrzuca tradycyjną doń przynależność. 4. Wielu odmawia nawet chrześcijaństwu wartości, 5. inni uznają chrześcijaństwo a odrzucają Kościół, uważając socjalizm za najlepszy środek urzeczywistnienia ideałów chrześcijaństwa. 6. Proletarjat pojmuje socjalizm jako przyszłą światową religję i łączy z nim te same uczucia, co inne warstwy z chrześcijaństwem. Istnieje nawet dążenie do utworzenia nauki socjalistycznej w sensie religijnym, kulturalnym i światopoglądowym. Religja ta ma już dzisiaj swoich świętych i swe nabożeństwa. Ideałem jej jest czynne braterstwo ludzi.

3. *O. Pfister:* Sünde und Herzensreinheit im Lichte der Tiefenseelsorge (Grzech i czystość serca w świetle psychoanalitycznego duszpasterstwa). Str. 5—27. Zalecając gorąco stosowanie metody psychoanalitycznej w duszpasterstwie w tych wypadkach, w których dawne metody zawodzą, autor wykazuje na licznych przykładach, że dopiero w świetle psychoanalizy okazuje się, jak wielkie i głębokie są skutki grzechu i jak rzadką oraz świetną jest czystość serca.

G. Vorbrodt: Zur Religionspsychotherapie: Begriff und Typen (Z psychoterapji religijnej: pojęcie i typy). Str. 28—47. Autor upatruje w psychoterapji religijnej, której celem jest religijne odrodzenie pacjenta, właściwą metodę dla rozwikłania chaosu nowoczesnego życia i jego przebudowy. W tym celu zaleca metodę indywidualnej psychologji Adlera, która, odkrywając ciągłe związki charakteru, podkreśla jedność osobistości. Taka psychoterapja musi się opierać na

psychologiczno - religijnej typologji. Następuje omówienie typologji Gruehna, Müllera-Freienfelsa, Betha i Jaenscha.

A. Römer: Schwindender Kinderglaube (Znikająca wiara dziecinna). Str. 48—70. Jestto zakończenie pracy rozpoczętej w poprzednim zeszycie. Autor rozróżnia jeszcze dalsze typy zmian: 4. typ wewnętrznie oderwany, 5. typ powierzchowny. W zakończeniu stwierdza, że wszystkie osoby badane uwolniły się w czasie między 14 a 18 rokiem życia od dziecinnej wiary w Boga, którą zniszczyła nauka przyrody, a na miejsce tej wiary tylko u niektórych wstąpił podziw dla prawidłowości w przyrodzie. Również tylko niektóre zachowały praktyczną łączność z Kościołem.

A. Römer: Gedanke, Gefühl, Verlangen, Wollen im religiösen Erleben (Myśl, uczucie, pożądanie, chcenie w przeżyciu religijnem). Str. 71—73. Krótkie omówienie dzieła Pfistera »Der reine Wille«, którego tezą jest, że wiara jest realizacją odpowiedniego stosunku wolicjonalnego do Boga.

4. *W. Buder:* Das Berneuchener Buch (Berneucheńska księga). Str. 5—24. Grupa teologów i nieteologów protestanckich, odczuwających niedostatki kościoła ewangelickiego zjeżdża się od r. 1923 corocznie w Berneuchen w Marchji na konferencje, których rezultatem jest wydana w r. 1926 księga. Zadania księgi określa autor temi słowami: szukanie drogi do uświęcenia całego życia na podstawie wiary w stworzenie i zbawienie. Autor artykułu omawia gruntownie poszczególne części księgi, podkreślając jej zasadnicze tendencje.

F. Niebergall: Zur Frage der religiösen Phantasie (W sprawie zagadnienia fantazji religijnej). Str. 25—49. Celem zbadania istoty i znaczenia fantazji religijnej autor bierze pod uwagę przedstawienia fantazyjne, zawarte w liryce religijnej i wyjaśnia je, stosując analizę przedstawień fantazyjnych, zawartą w dziele H. Maiera o psychologji myślenia emocjonalnego.

A. Römer: Gott, der Schöpfer (Bóg — stwórca). Str. 51—59. Autor dawał przez 3 lata z rzędu uczniom (1 kl. gimn.) do pisemnego opracowania temat: Jakie myśli przychodzą mi na wiosnę przy obserwowaniu młodych pęków. Na 53 opracowania 29 ujęło temat w sposób wyraźnie religijny, zastanawiając się nad tem, w jaki sposób możliwy jest taki cud, jak rozwinięcie się pączka; z tych 29 prac 22 wymienia wprost Boga jako sprawcę tego cudu.

H. Adolph: Selma Lagerlöf. Str. 60—83. Autorka artykułu dochodzi, po wyczerpującej analizie całej twórczości pisarskiej S. L., do wyniku, że przedstawia ona, w stosunku do zjawisk religijnych, typ entuzjastki pełnej fantazji. Religijność S. L. jest, w przeciwstawieniu do heroicznej i fanatycznej, fantastyczną albo marzycielską. Stara się

zapewnić znaczenie pierwiastkowi religijnemu, nie w sferze rzeczywistości, lecz w królestwie fantazji i uczucia, zapomocą cudów, które, zmieniając rzeczywistość, uszczęśliwiają bez trudu.

Franciszek Smolka (Lwów).

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE V (1929) 2—3.

A. Walther: Zur Verwirklichung einer vollständigen Soziologie (W sprawie realizowania pełnej socjologji). Str. 131—143. Autor domaga się m. i. uwzględnienia w socjologji wszystkich współczesnych kierunków psychologji.

E. Radl: Soziologische Analyse der Nationalitätenzählung in der Tschechoslowakei (Socjologiczna analiza spisu ludności w Czecho-Słowacji). Str. 144—164. Analizując trudności statystycznego ujmowania narodowości autor dochodzi do takich konkluzyj: »Narodowości powstają dopiero przez kontakt społeczny ludzi«, który »stwarza warunki do wytworzenia się uczuć narodowych«. Narodowe uczucia należą przeto nie do biologicznie uwarunkowanych instynktów, lecz do zjawisk kulturalnych, podobnie jak literatura, kościół, polityczne poglądy. »Narodowość nie jest wrodzona, lecz wybrana«.

A. Caspery: Technik und Bevölkerungsvermehrung (Technika i wzrost ludności). Str. 165—171. Krótka analiza związku między rozwojem techniki i wzrostem ludności prowadzi do wniosku, że zawiodły podstawy ekonomicznego marksizmu, t. j. teorja kryzysów i postępującej nędzy.

L. T. Hobhouse: Das Verhältnis zwischen Gruppen und Stämmen bei den primitivsten Völkern (Stosunek między grupami i szczepami u najprymitywniejszych ludów). Str. 172—192. Autor dochodzi do uogólnień odbiegających nieco od poglądów etnologa P. W. Schmidta. Krwawa zemsta wewnątrz grupy i walki z sąsiadującemi grupami, które przekroczyły terytorjum, nie należą, ani nie należały, do wyjątków, mimo, że stosunki międzygrupowe są w zasadzie pokojowe. Pokojowość współczesnych Pigmeów i Pigmoidów jest, być może, skutkiem naturalnej selekcji.

H. Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (Socjologja jako nauka o rzeczywistości). Str. 257—266. Są to logiczno-metodologiczne rozważania nad socjologją, o treści nie interesującej psychologów.

S. H. Slichter: Der Wandel in der Arbeiterpolitik der nordamerikanischen Industriellen (Zmiana w polityce robotniczej przemysłowców północno-amerykańskich). Str. 267—302.

Przedwojenny, skrajnie eksploatacyjny stosunek przedsiębiorców do pracowników uległ w czasie wojny — z powodu braku podaży sił roboczych — zmianie w kierunku humanitarnego liczenia się z dobrą wolą robotnika. Po wojnie jednak nie nastąpił powrót do dawnego stosunku, a przyczyny tego tkwią w a) obawie pracodawców przed zamieszkami, b) niemożności lub niechęci ich do obniżenia płac odpowiednio do zniżki cen, c) większem zrozumieniu z ich strony stosunku między humanitaryzmem administracyjnym a wydajnością pracy robotnika. Jako najważniejsze sposoby pozyskania dobrej woli pracowników wchodziły w grę: 1. pomoc przedsiębiorstwa przy nabywaniu własności przez robotników, 2. pomoc przedsiębiorstwa przy nabywaniu udziałów w niem przez pracowników, 3. ochrona pracowników przed samowolą kierownictwa, 4. wynagradzanie długotrwałości stosunku pracowniczego, 5. umożliwienie przejścia na wyższe stanowiska, 6. zapewnienie stałości posad. Korzyści nowej polityki personalnej przemysłowców objawiły się wybitnie we wzroście produkcyjności pracowników oraz zmniejszeniu ilości strajków i zmian sił roboczych.

H. Levy: Mathew Arnold und die volkscharakterologische Erkenntnis (M. Arnold a poznanie charakterologiczne ludów). Str. 303—325. Wielkie znaczenie tego angielskiego publicysty dla charakterologji etnicznej polega na porównawczem traktowaniu własnego narodu, co — zdaniem autora — jest zasadniczem odstępstwem od tradycyjnej postawy metodologicznej angielskich etnologów.

Tadeusz Szczurkiewicz (Poznań).